

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

XI. VE XII. YÜZYILDA NİŞABUR

Murat AKBAŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN**

Konya 2011

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Murat AKBAŞ

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Murat AKBAŞ tarafından hazırlanan “XI. VE XII. YÜZYILDA NİŞABUR” başlıklı bu çalışma ...../...../..... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı Başkan İmza

Ünvanı, Adı Soyadı Üye İmza

Ünvanı, Adı Soyadı Üye İmza

ÖN SÖZ

İncelediğimiz konu Nişabur'un altın yılları ile önemli siyasi, sosyal ve kültürel gelişimini yaşadığı, bir o kadar da ekonomik yükseliş kaydettiği bir dönem olarak büyük ehemmiyet arz etmektedir. Sadece yukarıda sayılanlar değil, bir de bu dönemin, özellikle XI. Yüzyılın, Nişabur'undaki Selçuklu hâkimiyeti ve bu hâkimiyetin bayrağını dalgalandıran ve başkentliğini yapan Nişabur'un karşımızda var olması da bir başka meziyetti. Bütün bu temeyyüzüyle maalesef bu şehir çok az araştırma konularına girmiş, araştırmalar ya çok kısır kalmış ya da tek yönlü gerçekleşmiştir. Bu durumun nedenlerinin altına bakıldığında karşımıza Nişabur'un belli dönemlerinde başına gelen felaketler, istilalar ve o dönemi konu edinen eserlerin yok olması ya da var olup nakıs kalması gibi durumlar gelmektedir.

Nişabur'la ilgili çalışmaların azlığının altında yatan bir başka neden de şehrin bir zamanlar köyü olan (Senâbâd) Meşhed'in bugün bu ihtişamlı şehri gölgede bırakıp, bölgenin ve Şiilerin kutsal bir yeri haline gemesi olmalıdır. Bütün bu gelişmelere rağmen bu şehir, araştırma rezervi deşelendikçe yeryüzüne daha birçok kıymetli maden çıkaracak ve değerliliğini günümüzde de gösterecek bir görüntü sergilemektedir.

Çalışmamızın birinci bölümünde Nişabur'un genel coğrafi yapısının yanında, şehrin fiziki yapısından ve şehre bağlı diğer yerleşim yerleri ile bu yerleşim yerlerinden önemlilerine olan mesafesinden söz ettik. İkinci bölümde Selçukluların Nişabur'da hâkimiyetleri ve bu arada yaşanan siyasi olaylara değindik. Üç ve Dördüncü bölümlerde ise özellikle Selçukluların hâkim oldukları dönemdeki Nişabur'un sosyal, ekonomik yönüne; beşinci bölümde ilmi ve kültürel tarafına ayna tutmaya çalıştık.

Bu çalışmamın plan, araştırma ve oluşumunda her an değerli vakitlerini, maddi ve manevi varlıklarını benden esirgemeyen Değerli hocalarım Doç. Dr. Mustafa DEMİRCİ'ye, Yrd. Doç. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN'e, Yrd. Doç. Dr. Sefer SOLMAZ'a ve Farsça eserlerin tercümesinde ve günümüz İran ve Nişabur'u ile ilgili bilgilerini aktarmada büyük fedakârlık gösteren sayın hocam Yrd. Doç. Dr. Ali TEMİZEL'e sonsuz minnet ve şükranlarımı sunarım.

Konya 2011

Murat AKBAŞ

Öğrencinin	T.C. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü		
	Adı Soyadı	Murat AKBAŞ	Numarası:044202021004
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TARİH/ ORTAÇAĞ TARİHİ	
	Danışmanı	Yrd. Doç.Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN	
Tezin Adı	XI. VE XII. YÜZYILDA NİŞABUR		

ÖZET

XI ve XII. YÜZYILDA NİŞABUR

Nişabur, ticaret yolları üzerinde Sasani hükümdarlarından I. Şapur tarafından kurulmuş Horasan'ın önemli dört şehriden birisidir. Nişabur ayrıca iklimi ve kurulduğu coğrafya bakımından da insanların rağbet gösterdiği, siyasi ve ticari işlevini çok hareketli bir şekilde sürdüren ve bu yüzden değişik devletler ve yerel sülaleler tarafından da belli zamanlarda yönetilen bir şehirdir. Nişabur'un Müslüman topluluklarla tanışması Hz. Osman zamanında gerçekleşmiş ve o zamandan itibaren de İslam şehirlerinden birisi olarak varlığını sürdürmüştür. Hakim Neysaburi'nin ifadesiyle yüksek bir yere kurulan şehir bulut şehir anlamında Ebrşehir diye de anıla gelmiştir.

Nişabur, Kuhunduz, Şehristan ve Rabad'dan oluşan ve çevresi surlarla çevrili, elliden fazla dışarıya açılan kapısı, önemli çarşıları, meydanları, mahalle ve köyleriyle geniş bir alana sahip, çevresi sur ve hendeklerle çevrili bir şehirdir. Şehrin çevresindeki dağlardan gelen yer altı su kanalları ile su ihtiyacı giderilmiştir. Kanallar sayesinde çevresindeki bağlar ve bahçeler de münbit bir keyfiyet kazanarak bu şehri cazip hale getirmiştir. Tahirilerin şehre sahiplenmesiyle şehrin güneye Rabad'a doğru kayıp şehrin merkezinin yavaş yavaş buraya doğru geliştiğini görmekteyiz. Şehrin cazibesinin Samanoğulları devletinin burayı başkent yapmasıyla

daha da arttığını görüyoruz. Daha sonra Gaznelilerin hâkim oldukları şehir bu dönemde cazibesini biraz yitirse de Selçuklular döneminde daha çok rağbet görülen ve önemli ticaret adamı ve sanatkârların ilim ve fikir insanlarının burayı yurt edinmesiyle gelişiminin zirvesini görüyoruz. Selçuklular döneminde bu şehirde imar ve iskânlar devam etmiş ne var ki Moğol istilasını ile eski şehir tahrip edilerek tamamen Şadyah'a kaymıştır.

Selçukluların hâkim olduğu XI. ve XII. yüzyıllar şehrin siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel olarak zirve yaptığı dönem olduğundan tezimizin konusu olarak seçilmiştir. Elde edilen birincil ve diğer kaynaklarla bu dönemin fiziki, iktisadi, sosyal ve kültürel gelişimi aydınlatılmaya çalışılmıştır.

	T.C. SELÇUK ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	
---	--	---

Öğrencinin	Adı Soyadı	Murat AKBAŞ	Numarası:044202021004
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TARİH/ ORTAÇAĞ TARİHİ	
	Danışmanı	Yrd. Doç.Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN	
	Tezin İngilizce Adı	Nishapur İn XI. And XII. Century	

SUMMARY

Nishapur, is one of the four important cities of Khorasan, which founded by the Sassanid rulers I. Shapur on trade routes. Nishapur is also popular with people in geographic place and climate and political and commercial function, and also managed in different times by a local families and different countries. Nishapur met muslim communities in Hz. Osman times and since that time, was considered as one of the Islamic cities. Hakim Neysaburi called Ebrsehir which means founded city in a high place, cloud city.

Nishapur consist of Kuhunduz, Shahrstan and Rabad. It founded in a big area surrounded by walls with more than fifty out of the gate and ditches with important markets and villages. The city's water demand has been corrected from the surrounding mountains with underground water channels.

Through the Channels orchards and vineyards became very fertile and that makes the city attractive. When Tahiries get the city, it expanded to the south to Rabad and there became center of the city in time. Attractiveness of the city increased when became the capital of Samanogulları state. After that Ghaznavids commanded in the time of Ghaznavids attractiveness of the city decreased.

In the Seljuks period, became most popular when important business men and craftsmen settled there. Housing and reconstruction continued in this city during the Seljuks period however, with the Mongol invasion destroyed the old city and the center of the city shifted to Şadyah.

KISALTMALAR

age.	Adı Geçen Eser
agm.	Adı Geçen Makale
agt.	Adı Geçen Tez
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	Bin
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
DEÜİFD	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
d.	Doğumu
DİA.	Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB.	Diyanet İşleri Başkanlığı
DTCF	Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
Edt.	Editör
h.	Hicri
haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
İA.	İslam Ansiklopedisi
İSAR	İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı
KBY	Kültür Bakanlığı Yayınları
km.	Kilometre
m.	Miladi
MÜTAD	Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi

ö.	Ölümü
S.	Sayı
s.	Sayfa
SÜ.	Selçuk Üniversitesi
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
tkd.	Takdim
thk.	Tahkik
trc.	Tercüme
TTK.	Türk Tarih Kurumu
TDAV.	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
UÜİFD	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Yay.	Yayınları

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	I
TEZ KABUL FORMU.....	II
ÖN SÖZ.....	III
ÖZET.....	IV
SUMMARY.....	VI
KISALTMALAR.....	VIII
İÇİNDEKİLER.....	X
GİRİŞ.....	1
A. ARAŞTIRMANIN NEDENİ, ÖNEMİ VE AMACI.....	1
B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLAR.....	1
1. Araştırmanın Yöntemi.....	1
2. Kaynaklar.....	2
a. Coğrafya Kaynakları.....	2
b. Kronolojik Kaynaklar.....	6
c. Tabakâtlar ve Biyografi Kaynakları.....	10
d. Nişabur’la İlgili Modern Araştırmalar.....	11
I. BÖLÜM	
COĞRAFİ VE FİZİKİ AÇIDAN NİŞABUR ŞEHİRİ.....	15
A. NİŞABUR’UN COĞRAFİ DURUMU.....	15
1. Nişabur’un Coğrafi Konumu.....	15
2. XI. ve XII. Yüzyılda Nişabur’un Dağları, Akarsuları, Gölleri ve Kanalları.....	17
a. Dağları.....	17
b. Akarsuları, Gölleri ve Kanalları.....	17
3. XI. ve XII. Yüzyılda Nişabur’un Yerleşim Yerleri.....	19
a. Nişabur’un Nahiyeleri ve Bunlara Bağlı Yerleşim Yerleri.....	19
4. XI ve XII. Yüzyılda Nişabur’un İktisadi yönden Coğrafi Yapısı: Madenler, Bitkiler, Hayvanlar, Yollar.....	21
a. Madenler.....	21
b. Bitkiler.....	21

c. Hayvanlar.....	22
d. Yollar.....	22
B. NİŞABUR’UN FİZİKİ YAPISI.....	23
1. Fiziki Yönden Nişabur’un Şehir Yapısı.....	23
2. Nişabur’un Şehir Unsurları.....	25
a. Camiler.....	25
b. Çarşılar.....	27
c. Meydanlar.....	28
d. Saray ve Köşkler.....	29
e. Mahalleler.....	29

II. BÖLÜM

NİŞABUR’UN SİYASİ TARİHİ.....	33
A. NİŞABUR’UN XI. ve XII. YÜZYILDA SİYASİ TARİHİ.....	33
1. Selçuklular Dönemine Kadar Nişabur.....	33
2. Selçuklular Döneminde Nişabur.....	36
a. Nişabur’un Fethinden Önce Nişabur’un Durumu.....	36
b. Selçuklu Devleti’nin Kuruluşu ve Nişabur’un Devlet Merkezi Olması.....	38
c. Tuğrul Bey’in Hâkimiyetini Genişletmesi ve Devlet Merkezinin Nişabur’dan Rey’e Nakli.....	48
d. Oğuz İstilasına Kadar Nişabur’un Siyasi Hayatı.....	50

III. BÖLÜM

NİŞABUR’UN DEMOGRAFİK HAYATI.....	52
A. NİŞABUR’UN NÜFUSU VE ETNİK UNSURLAR.....	52
1. Nişabur’un Nüfusu.....	52
2. Etnik Unsurlar.....	52
a. Araplar.....	52
b. Türkler.....	53
c. Farslar.....	54
d. Diğer Etnik Unsurlar.....	54
B. NİŞABUR’DA SOSYAL VE İDARİ TABAKALAR.....	54
1. Reisler.....	54

2. Dihkanlar.....	56
3. Ayyârlar.....	56

IV. BÖLÜM

NİŞABUR'UN İKTİSADİ HAYATI.....	58
A. NİŞABUR'DA TARIM VE HAYVANCILIK.....	58
1. Tarım Faaliyetleri.....	58
2. Hayvancılık.....	59
B. NİŞABUR'DA TİCARET VE TİCARET MERKEZLERİ.....	59
1. Ticaret.....	59
2. Ticaret Merkezleri.....	60
a. Çarşılar.....	60
b. Pazarlar.....	61
c. Kervansaray ve Hanlar.....	61
C. MADEN VE SANAYİ.....	62
1. Nişabur'da Madenler.....	62
2. Nişabur'da İmalat, Sanayi ve Zanaat	63

V. BÖLÜM

NİŞABUR'UN İLİM, KÜLTÜR VE DÜŞÜNCE HAYATI.....	65
A. NİŞABUR'DA İLİM HAYATI.....	65
1. Nişabur'da İlim Merkezleri.....	66
a. Cami ve Mescitler.....	66
b. Dükkanlar ve Hankâhlar.....	66
c. Medreseler.....	68
a. Nizamiye Medresesi.....	70
b. Diğer Medreseler.....	74
2. Nişabur'da İlim Adamları.....	76
a. Hadis Alimleri.....	76
b. Fıkıh Alimleri (Fakihler).....	108
c. Tefsir ve Kıraat Alimleri.....	120
d. Kelam Alimleri.....	123
e. Tarih, Dil ve Edebiyat Alimleri.....	124
f. Felsefe, Astronomi ve Matematik Alimleri.....	126

g. Diğer İlim Dallarında Yer Alan Âlimler.....	127
B. NİŞABUR'DA KÜLTÜR VE DÜŞÜNCE HAYATI.....	128
1. Mezhepler.....	128
a. Hanefiler.....	128
b. Şafiiler.....	129
c. Şiiler.....	132
d. Kerramiler.....	133
2. Tasavvufi Hayat ve ve Mutasavvıflar.....	134
a. Tasavvufi Hayat.....	134
b. Mutasavvıflar.....	137
SONUÇ.....	141
BİBLİYOGRAFYA.....	142
EKLER.....	148
ÖZGEÇMİŞ.....	164

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN NEDENİ, ÖNEMİ VE AMACI

Selçuklular dönemi ile ilgili günümüz araştırmalarının çoğunda Selçukluların ilk başkenti Nişabur'la ilgili bilgiler çok az veya daha çok siyasi tarih olarak ele alınmıştır. Nişabur'un genel şehir araştırması, şehrin medeniyet boyutu, şehrin bütün dinamikleri ile Selçuklulara kazandırdıklarının ortaya konulması gibi başlıklara maalesef fazla değinilmemiştir. Oysa Büyük bir imparatorluğun ilk filizlenmeye başladığı bu şehir bütün yönleri ile bir merak konusu olmalıdır.

XI. ve XII. Yüzyılın Nişabur'unun ortaya fazla konulmayan siyasi, iktisadi, coğrafi, sosyal ve kültürel boyutlarının ele alınması, Selçuklu siyaset ve medeniyet tarihi bakımından önemlidir. Şehrin iktisadi ve kültürel gelişim etkisinin Selçukluların büyümesinde doğrudan ya da dolaylı olarak var olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Eser bu gerçekleri ortaya koymakla bu ehemmiyetini göstermektedir.

Araştırmamızın amacını Selçuklu- Nişabur bağlantısının birbirleriyle etkileşimi ile birbirlerine ne tür katkılar sağladıkları oluşturmaktadır. Ayrıca Nişabur'daki ilmi ve fikri gelişmelerin Selçuklu devletinde nasıl tesir bıraktığını ortaya koymak ve Ortaçağ'ın önemli şehirlerinden görülen Nişabur'un bu önemini neye borçlu olduğunu göstermek de diğer amacımızdır.

B. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

1. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamızda ilk olarak daha önce çalışmaları yapılmış şehir tarihlerinin nasıl yapıldığı ve Nişabur'la ilgili bir araştırmanın yapılıp yapılmadığı, yapıldıysa nasıl bir plan sergilendiği analiz edilmiştir. Bu aşamada ülkemizde ortaçağ şehir çalışmalarının nasıl bir yöntem uyguladıkları konusunda fikir sahibi olmak için

Mahfuz Söylemez'in 2001 yılında basılan kitabı “ *Bedevilikten Hadâriliğe Kufe*¹” adlı eseri, R. Nelson Frye'nin “*Bukhara The Medieval Avhievment*” (Ortaçağ Başarısı Buhara) adlı eserinin Hasan Kurt tarafından Türkçeye yapılan çevirisi², Yılmaz Can'ın “*İslam şehirlerinin Fiziki Yapısı*” adlı kitabı³ incelenmiştir. Daha sonra çalışmanın planına ve kaynak araştırmalarına başlanmıştır. İlk olarak IX ve XII. yüzyılları inceleyen ve o döneme yakın ve o dönemden sonra yazılmış Coğrafya, Tabakât ve Tarih kitapları incelenmiştir. Bunların dışında ülkemizde bu konuda ki eserler ve tezler, makaleler tespit edilmiştir. Elde edilen bilgiler fişlenip tasnif ve analiz edildikten sonra fişlerdeki bilgiler sentez, kıyaslama, karşılaştırma yapıldıktan sonra yazılmaya başlanmıştır.

2. Kaynaklar

Türkiye’de Ortaçağ İran tarihi ve özellikle Nişabur ile ilgili derli toplu bir bibliyografya çalışması henüz yapılmış değildir. Ancak, Ramazan Şeşen’in “*Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya Yazıcılığı*⁴” adlı eseri ile Yusuf Ziya Yörükân’ın “*Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağda Türkler*⁵” adlı eseri, V.V. Barthold’un “*Moğol İstilasına Kadar Türkistan*⁶” adlı eserinin girişinde verdiği kaynak açıklamaları da azımsanmayacak kadar önemli bibliyografya bilgileri vermektedir. Aşağıda bu eserlerde geçen ve bizim de kullandığımız kaynaklar detaylı olarak verilecektir.

a. Coğrafya kaynakları

Çalışmamızda daha çok dokuz ve onuncu yüzyıl coğrafyacılarının eserlerinden yararlandık. Çünkü daha sonraki dönemlerde yazılan eserlerde bu bilgiler aynen tekrarlanmıştır. Adı geçen yüzyılın Nişabur ve çevresini ele alan ilk coğrafyacısı olarak İbn Hurdazbih kabul edilmektedir. Babası Taberistan valisi olan,

¹ M. Mahfuz Söylemez, *Bedevilikten Hadâriliğe Kufe*, Ankara Okulu yay, Ankara 2001.

² dergiler. ankara.edu.tr/dergiler/37/751/9622.pdf, 2010

³ Yılmaz Can, *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, TDV, Ankara 1995.

⁴ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 59-110.

⁵ Yusuf Ziya Yörükân, *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağda Türkler*, İstanbul 2004.

⁶ V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (hz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990.

kendisinin de İran'ın Cebel bölgesinde posta müdürlüğü ve daha sonra Abbasi halifesi Mutemid'in nedimlerinden birisi olduğu söylenen İbn Hurdazbih, 820- 912 yılları arasında yaşamıştır. Eserini posta idâresi defterlerinden, Batlamyus'un eserinden, Hilafet sarayı arşivinden ve kendi topladığı bilgilerden elde ederek meydana getirmiştir. Eserinin adı “*Kitabü'l-Mesâlik ve'l- Memâlik*”dir⁷. Barthold, İbn Hurdazbih'in bu eserinin tam olmadığını, bu eserin tamamının bulunmadığını söyledikten sonra bu kitabın müellifin başka bir eseri olan *Kitabu Cemhere*(Cumhur) olabileceğini ve bu eserin bir gün meydana çıkabileceğini söyler⁸.

İbn Hurdazbih 886/ 272 yılında tamamladığı bu kitabında yolların haritaları, astronomik coğrafya, vilayet vergileri, İslamiyet'ten önceki İran tarihi, İslam âlemi ile İslam âlemi dışındaki bölgeler ve genel coğrafyaya dair bilgiler vermiştir. Kitap, De Goeje tarafından Arap Coğrafya Bibliyografisi serisinin VI. Eseri olarak 1889 yılında Leyden'de neşredilmiştir⁹.

O dönem coğrafyacılarından birisi de aynı zamanda tarihçi de olan Ahmed b. İshak b. Vazih el- Yâkubî'dir. Kitabının adı “*Kitabü'l- Büldân*”dır. Yâkubî, IX. Yüzyıl başlarında doğmuş ve 905/ 292' de Mısır'da ölmüştür. Doğu Anadolu'da, Horasan'da ve Tahirîler'de kâtip olarak çalıştı. Coğrafya kitabını 891/278'de tamamladı. Kitabında Bağdat ve Samarra'yı geniş olarak ele aldıktan sonra İran, Turan, Kuzey Afganistan, Batı- Güney Arabistan, Kûfe, Doğu Arabistan, Basra, Hindistan, Çin, Bizans, Şam, Mısır, Nûbe ve Kuzey Afrika anlatılır. Horasan hakkında verdiği bilgiler Tahirîler'in sonuna kadardır. Bu kitap da De Goeje tarafından 1892'de Leyden'de basılmıştır.¹⁰ Çalışmamızda kullandığımız ise Murat Ağarı tarafından çevrilip, İstanbul 2002'de Bayrak matbaasında basılan “Ülkeler Kitabı” adındaki eserdir. Dipnotta “Yakubi,” şeklinde kısaltılmıştır.

İbrahim b. Muhammed el-İstahri'nin “*Kitabü'l- Mesalik el- Memalik*” adlı eseri de çalışmamızda en çok yararlandığımız coğrafi eserlerden biridir. X. asrın ilk asrında yaşayan (ö. 957'den sonra) İstahri, Atlas okyanusu çevrelerine kadar coğrafi seyahatlerde bulunmuş, bu seyahatinde tanıklık ettiği bilgiler ile Samaniler

⁷ Şeşen, s. 97, 98.

⁸ Barthold, s. 19.

⁹ İbn Hurdazbih, Ebu'l-Kasım Ubeydullah b. Abdullah, *Kitabu'l-Mesalik el-Memalik*, (edt. M.J. De Goeje), Leyden 1889.

¹⁰ Şeşen, s. 52.

döneminin ünlü âlimlerinden Ebu Zeyd el-Belhi'nin günümüzde kayıp olan coğrafi eseri “*Suvar el-ekâlim*” adlı eserinden yararlandığı bilgilere de geniş yer vermiştir. İstahri “*Suretü'l- Arz*” da denilen eserinde İslam dünyasından ve İslam dünyasına komşu ülkelerden bahseder. İklim bölgeleri, bu bölgelerdeki ülkeler, yollar, şehirler, mesafeler, karalar ve denizler hakkında geniş bilgiler verir¹¹. Kitapta Nişabur'un fiziki yapısı, çevresindeki yerleşim yerlerine mesafesi ve yerleşim yerleri verilmiştir. Ancak Nişabur'a bağlı yerleşim yerleri verilirken ayrıntıya inilmemiştir. Çalışmamızda 1927 yılında M. J. De Goeje tarafından Leyden'de neşredilmiş olan kitaptan yararlanıp “İstahri,” kısaltmasıyla dipnotta kullandık¹².

İbn Havkal, Ebu'l- Kasım Muhammed'in, “*Suretü'l-Arz*”¹³ adlı coğrafya kitabı da kullandığımız kaynaklardan birisi olup, hem tacir hem de coğrafyacı olan İbn Havkal, bu kitabını İstahri'nin kitabı üzerine (takriben 976) bina etmiştir. 32 yıl ticaret ve seyahat amacıyla bütün İslam dünyasını gezen İbn Havkal, İstahri'nin verdiği bilgilere ilaveler de yaparak haritalara ve birçok geniş bilgilere de yer vermiştir. Kitapta X. Yüzyıldaki Horasan ve çevresinin ayrıntılı bir şekilde ele alındığını görmekteyiz. Kaynaklar o dönem coğrafi eserler içerisinde zirve bir eser olarak bu kitabı gösterirler¹⁴. Tezimizde İstanbul'daki Saray-ı atik hazinesinde 3346 rakamlı nüshadan tahkik edilen eserden yararlandık ve dipnotta “İbn Havkal,” şeklinde kısaltarak gösterdik¹⁵.

İbn Havkal gibi o dönemin coğrafya eserleri içerisinde zirve eserlerden kabul edilen diğer bir eserde Şemseddin Muhammed b. Ahmed el- Beşşari el- Makdisi'nin “*Ahsenüt- Tekasim fi marifeti'l- ekâlim*”¹⁶ adlı eseridir. El- Makdisi, eserini X. Yüzyılın sonunda 988/378' de tamamlamıştır. Kudüs'te doğan, Maveraünnehir ve annesinin memleketi olan Horasan'da uzun süre kalan Makdisi, iki defa hacca gitmiş ve birçok İslam şehrini gezmiştir. Dil, hadis, edebiyat ve kelam konularında da tahsil gören Makdisi, kitabının girişinde daha önceki

¹¹ Aydın Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni*, İstanbul 2007, s.15; Şeşen, s. 101; Barthold, age, s. 17.

¹² El-İstahri, Ebu İshak İbrahim b. Muhammed el- Farisi, *Kitabü'l- Mesalik el- Memalik*, (Tahk. M.J. De Goeje), Leyden 1927.

¹³ İbn Havkal Ebu'l-Kasım Muhammed, *Kitabu Suretü'l- Arz*, (Tahk. M.J. De Goeje), Leyden 1933.

¹⁴ Şeşen, s. 101,102; Barthold, s. 17; Usta, s. 15.

¹⁵ İbn Havkal, Ebu'l- Kasım en- Nasîbî, *Kitabu Suretü'l-Arz*, (Edt. M. J. De Goeje), 1938 Leyden.

¹⁶ Makdisi el-Beşşari, *Kitabu Ahsen et-Tekasim fi Ma'rifeti'l-Ekâlim*, (edt. M.J. de- Goeje), Leyden 1877.

coğrafyacılar, onların kitaplarından, astronomik coğrafyadan söz etmiştir. Eserinde İslam dünyasını Arap ve Acem ülkeleri şeklinde iki bölüm halinde sunmuştur. Kitapta Samanilerle ilgili önemli tarihi bilgiler de yer almaktadır. Türklerden de geniş kapsamlı bilgiler veren Makdisi, eserinde ilk Türkmen kelimesini kullanan coğrafyacıdır. Eserde Nişabur'un coğrafi özellikleri, yerleşim yerleri, Nişabur'un sosyal ve kültürel boyutları fazla derine inilmeden sunulmuştur. Eser, M. j. De Goeje tarafından 1877, 1906, 1967 yıllarında Leyden'de, 1982'de de Ali Nâki Münzevi tarafından Farsça'ya çevrilip Tahran'da basılmıştır. Kitabın haritaları K. Miller tarafından 1926- 1931 yılları arasında Stutgard'da *Mappae Arabicae* 'de yayınlanmıştır¹⁷. Tezimizde 1877 baskısı kullanılmış olup, “*Makdisi*” şeklinde kısaltılarak verilmiştir.

Bu dönemle ilgili Ebu Ali Ahmed b. Ömer İbn Rüste'nin “*Kitab el-a'lâk en-Nefise*” adlı eseri de zikredilen kaynaklardan olup İbn Rüste bu eserini 912'de tamamlamıştır. Bu eserin Coğrafya ile ilgili yedinci bölümü De Goeje tarafından 1892'de Leyden'de basılmıştır. G. Wiet tarafından Fransızca'ya tercüme edilen bu eser, 1955'te Mısır'da basılmıştır. İbn Rüste bu eserinde batı Türkleri ile ilgili önemli bilgiler vermektedir¹⁸.

Nişabur ve Horasan bölgesi ile ilgili bilgiler veren kaynaklardan çoğu Hududu'l- Âlem adlı bir kaynak da verirler. Ancak bu kaynak günümüze kadar gelmemiştir. Kitabı başka kaynaklardan da zenginleştirerek V. Minorsky'nin İngilizce'ye çevirdiği söylenip, genelde onun kitabından (“*Hudud el- Alem-Legion of the World*”, Frankfurt 1993) kullanılmıştır¹⁹.

X. yüzyıl Coğrafya eserlerinden sonra kullandığımız en önemli eser Yakut el-Hamevi'nin (ö. 1229) “*Mucemü'l- Buldân*”ıdır. Hamevi eserinde daha önceki coğrafyacılarından yararlanmakla beraber kendi gezi notlarından da istifade etmiştir²⁰. Çalışmamızda “Hamevi” şeklinde kısaltılarak gösterilmiştir.

Hamdullah el-Müstevfi'nin (ö.1350) *Nuzhet el- Kulûb* adlı eseri de kaynakların kullandığı bu dönemle ilgili coğrafi bir eserdir. Bunların dışında X. Yüzyıl Coğrafi eserlerden 1002 yılında yazılan İbn el- Fakih, Ahmed b. Muhammed

¹⁷ Şeşen, s.102,103; Usta, s. 16.

¹⁸ Şeşen, s. 98.

¹⁹ Usta, s.16.

²⁰ Usta, s.16.

el- Hemedâni'nin "*Kitab el- Buldan*"ı, Ali b. el- Hasan eş-Şeyzeri tarafından 1996'da Beyrut'ta basılmıştır. Yakut el- Hamevi, Mustevfi'nin bu kitabından çok yararlanmışır.²¹

Nasır-ı Hüsrev'in (Ebu Muin Nâsır b. Hüsrev 1003-1061) Farsça yazdığı *Sefernamesi* de birkaç yerde yararlandığımız coğrafi eserlerden sayılabilir. Gençliğinde iyi bir tahsil görmüş olan bu seyyah, 1045 yıllarında hac için yolculuğa çıkar ve bu yolculuğu kaleme alır. Yolculukta Nişabur'a da uğrar. Eserinde daha çok sosyal hayatla ilgili enteresan bilgiler verir. Çalışmamızda A. Vahap Tarzi tarafından Türkçe'ye çevrilen kitabı kullandık²².

Kullandığımız eserlerden birisi de Zekeriyya b. Muhammed el- Kazvini'nin (d. 1203) "*Âsarü'l- Bilad ve Ahbarü'l- İbad*" adlı coğrafya eseridir. Eserinde ülkelerin özellikleri köy ve şehirlerin kuruluşu, şehirlerdeki önemli şahsiyetler, yedi iklim gibi konulara yer verir. Çalışmamızda 1848'de Gottingen'de F. Wüstenfeld'in editörlüğünde basılmış kitaptan yararlandık ve "Kazvini" kısaltmasını kullandık.

b. Kronolojik Kaynaklar

Çalışmamızda Nişabur ile ilgili tarih kaynaklarından Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belazuri'nin "*Fütûhu'l- Buldân*" adlı kitabından yararlandık. IX. Asrın sonlarında doğup 982 yılında Bağdat'ta ölen Belazuri, tahsilini Dımaşk ve Hıms'ta yaptı. İbn S'ad, Ebu Ubeyd el-Kasım b. Selam, el-Medaini ve İbn-i Ebi Şeybe gibi zamanın önemli âlimlerinden ders almış, Hicaz, Şam ve İran'da seyahatler yaparak tarihi bilgilerini artırmış ve tarihi olayların geçtiği yerleri gözlemlemiştir. Kitabında İslam tarihi konuları Hayber'in fethi ile başlar, Emevi halifesi I. Velid devrindeki fetihlerle sona erer. Nişaburla ilgili olarak da Hz. Ömer döneminde Horasan civarına başlayan fetih hareketleri ve daha sonra Nişabur ve çevresinde yaşanan siyasi olayların verilmesi bakımından önemlidir. Yazmış olduğu eseri kıymetlendiren en önemli unsur olaylardaki tenkitçi bakışı ve güvenilirliğidir. Belazuri'nin *Fütuh*'unda idâri ve iktisadi konular, vergiler, mühürler ve paralardan da söz edilir. Anlaşma metinlerini olduğu gibi aktarması da önemlidir. Arap dilinde birçok farklı zaman ve yerlerde

²¹ Şeşen, s. 99.

²² Nasır-ı Hüsrev, *Sefername*, (çev. A. Vahap Tarzi), İstanbul 1967.

bastırılan bu eser, ülkemizde de Zakir Kadiri Ugan tarafından 1956'da ve Mustafa Fayda tarafından 1987'de Türkçeye tercüme edilip bastırılmıştır.²³ Çalışmamızda Horasan başlığı altında yer alan bölümlerden yararlandık. Dipnotta "Belazuri" kısaltmasıyla gösterdik. Bunun dışında Belazuri'nin 20 ciltten oluşan Ensâb el- Eşrâf adlı eseri de önemli tarih, şiir ve biyografiler içeren bir kaynak sayılır²⁴.

Çalışmamızda kullandığımız önemli kitaplardan biri de Ebu Fadl Muhammed b. Hüseyin el- Beyhaki'nin "*Tarihu'l- Beyhaki*" adlı eseridir²⁵. Beyhaki, 995/385'de Beyhak'ta doğmuş, 1077/470'de ölmüştür. Gençlik yıllarında Nişabur'da Kuran ilimleri, hadis ve Arap edebiyatı okumuştur. Kitabında Gaznelilerle ilgili önemli bilgiler veren Beyhaki, Gazneli Mahmud ve Mesud'un yanında Divan-ı Resail görevinde bulunmuştur. Bu özelliğinden dolayı olaylar çok ayrıntılı verilmiş, Sultan ve yanındakilerin olaylar konusundaki düşünce ve fikirleri, mektuplar ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Beyhaki'nin 30 cilt olarak tahmin edilen bu eserinin elimizde bulunana ancak Gazneli Mesud dönemi (1030-1041) dir²⁶. Çalışmamızda bu eserden Dandanakan savaşına kadar Selçuklularla Gazneliler arasında geçen olaylar ele alınmış ve incelenmiştir, "Beyhaki" olarak kısaltılarak dipnotta verilmiştir.

1160/555 yılında Cizre'de doğan ve Musul'da yetişen İbn el-Esir, İzzeddin Ali b. Muhammed'in, "*el-Kâmil fit- Tarih*" adlı eseri de yararlandığımız önemli bir İslam Tarihi kaynağıdır. Bağdat'ta çeşitli âlimlerden dil, hadis, edebiyat ve tarih okuyan İbn Esir, 1182 yılından itibaren tarihle uğraşmaya başlamıştır. Taberi ve Mesudi gibi büyük İslam tarihçilerindedir. 10 cilt halinde yazdığı Kamil'inde Dünya'nın yaratılışıyla başlayıp, peygamberler, İran, Roma, Yunan, Selevkiler, Yemen ve Cahiliye devri Arapları birinci ciltte uzun uzun anlatılır. Daha sonra Siyerle beraber yıl yıl 1231/628 yılına kadar önemli olaylar ve devletlerle ilgili geniş bilgiler verir. Ancak Biyografi (önemli âlim ve kişilerin ölüm tarihlerinde kısaca bilgi verir) ve kültür konularına pek girmez²⁷. Bizim çalıştığımız XI. ve XII. Yüzyıllar 8. ve 9. Ciltlerde yer alır. Kitabın bilinen ilk baskısı 1851-1876 yıllarında Tornberg tarafından 13 cilt halinde Paris'te basılmıştır. Tornberg'in bu baskısından

²³ Şeşen, s. 48; Barthold, s. 10.

²⁴ Bkz. Şeşen, aynı yer.

²⁵ Beyhaki, Ebu'l- Fadl, *Tarih-u Beyhaki*, (Arapçaya tercüme eden Yahya el-Haşab, Sadık Neşet), Beyrut 1982.

²⁶ Beyhaki, (Mütercimim mukaddimesi), s. 10-11; Barthold, s.30-31.

²⁷ İbn Esir, *El-Kamil fi'l- Tarih*, (Neşr. Ebu Suheyb el- Keremi), Ürdün, I, s. 2.

yararlanılarak Beyrut'ta 1965'den günümüze sık sık baskısı yapılmıştır²⁸. Ülkemizde de kitabın Türkçe'ye tercümesi 1988'den itibaren sürekli yapıp değişik yayınevlerinde basılmaktadır. Çalışmamızda Ebu Suheyb tarafından bastırılan Ürdün baskısını kullandık ve "İbn Esir" şeklinde kısaltarak gösterdik.

Kaynaklar Alaaddin Ata Melik Cüveyni'nin (1226-1283) "*Tarih-i Cihangüşa*" adlı eserinden de konumuzla ilgili dipnotlar göstermiştir. Bu kaynak da Nişabur ve çevresinin siyasi ve sosyal konularının incelenmesi bakımından birinci el kaynaklardan sayılmaktadır.

Selçuklular tarihi ile ilgili önemli eserlerden birisi de İmameddin el-Katib el-İsfahani, Muhammed b. Muhammed'in (1125-1201) yazdığı *Nusratü'l-Fetre ve Usratü'l-Katra* adlı eseridir. Bu eser günümüze gelmiş ama tercümesi yapılmamıştır. Bundâri (ö. 1245), bu eserin *Zubdet en-Nusra* adıyla hülasasını yapmıştır. Bizim yararlandığımız eser de budur. Eserde özellikle Nişabur'un Selçuklular tarafından alınması sırasında Selçuklularla Gazneliler arasında geçen olaylar uzun uzun anlatılmıştır. Ancak Nişabur'un fethinden sonra Nişabur'la ilgili bilgilere fazla rastlanmamaktadır. Eser, 1889'da Houtsma tarafından Leyden'de yayınlanmıştır. 1318'de Kahire, 1980 yılında da Beyrut'ta baskıları yapılmıştır²⁹. Ülkemizde 1943 yılında Kıvameddin Burslan tarafından Türkçeye tercüme edilip *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi* adında bastırılmıştır. Çalışmamızda bu tercümeyi "Bundâri" şeklinde kısaltarak kullandık.

Nişabur'la ilgili en geniş bilgiyi veren Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nisaburî(ö. 405/1014)'nin *Tarih-u Neysabur* adlı eseridir. Gerçekte 12 cilt olan ancak günümüze kadar gelemeyen bu yapıtın özetlerini kullanabiliyoruz. Bunlardan birisi, Ahmed b. Muhammed b. Hasan b. Ahmed Ma'ruf'un Farsça olan *Tarih-u Neysabur*'udur. Bu eserde konular, Hâkim şöyle der, diye başlar. Çalışmamızda bu eseri "Neysaburî" kısaltmasıyla kullandık. Bunun dışında Frye tarafından tahkik edilmiş başka bir muhtasar eser vardır ki araştırmacılar genellikle bunu kullanıyorlar³⁰. Bunların dışında Hâkim'in bu kitabına birkaç zeyil de yazılmıştır. Bunlardan birisi de *el-Müntehab es-Siyak li târih-i Neysabur* adlı El hafız

²⁸ Şeşen, s. 138.

²⁹ Şeşen, s. 123.

³⁰ İsmail Pırlanta, *Fethinden SamanilerDönemi Sonuna Kadar Nişabur*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2010, s. 11.

Takiyyüddin Ebu İshak İbrahim b. Muhammed es- Sarifini'(582/1186-641/1243) ye ait eserdir. Bu kitapta Hâkim Neysaburi'nin kitabında geçen kişilerin biyografisi ele alınmıştır. Bir nevi Nişabur'da farklı zamanlarda yaşamış âlimleri konu edinen bir biyografi kitabıdır. Çalışmamızda “*Es-Sarifini*” şeklinde kısaltılarak gösterilmiştir.

İmadeddin İsmail b. Ömer İbn Kesir'in (700/1300-774/1372) XIV ciltlik “*el-Bidaye ve'n-Nihaye*” adlı eseri de Bölgenin siyasi, askeri ve kültürel bilgilerini veren önemli tarih kaynaklarından. Eseri yıllara göre tertip edilmiştir. Biyografi bakımından zengin bir kaynaktır. Kahire'de 1351-1358/1932-1939 yıllarında XIV cilt halinde basılmış. Ancak Bu baskının eksik (birçok yerinde atlama) olduğu vurgulanmaktadır³¹.

Selçuklu Devleti'nin siyasi tarihi ile ilgili önemli kaynaklardan birisi de Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Ravendi'nin “*Rahâtü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*” adlı 1238 yılında yazdığı eseridir. Müellif bu eserde Selçuklular'ın doğuşundan 1194 yılına kadar geçen siyasi olayları şiir ve dârbı mesellerle(Arapça özdeyişler) süsleyerek izah etmeye çalışmıştır. Selçuklular ile Gazneliler arasında geçen siyasi olayları Beyhaki'den almıştır. Nişabur'la ilgili kayda değer bilgi yer almamaktadır³².

Selçuklu siyasi tarihinde yararlandığımız kaynaklardan birisi de Reşidü'd-din Fazlullah Hemedani'nin (646/1248-718/1318) *Cami'ü't-Tevarih*'inin³³ Farsça'dan Türkçeye çevrilmiş Selçuklularla ilgili bölümüdür. Mütercimler bu eseri 1960'ta Ahmet Ateş tarafından Farsça olarak neşredilmiş eserinden tercüme etmişlerdir. Çalışmamızda yararlandığımız bu kaynak da “Reşidü'd-din” şeklinde kısaltılarak verilmiştir³⁴.

Nişabur'la ilgili olarak daha çok Nişabur'lu âlimlerin biyografisi ile ilgili olarak baktığımız eserden birisi de İbn Cevzi'nin (ö. m. 1201) “*el-Muntazam fi Tarihi'l- Mülük ve'l- Ümem*” adlı, çok kapsamlı eseridir. İbn Cevzi bu eserinde İslam tarihini kapsamlı olarak ele almıştır. Ayrıca Selçuklularla ilgili önemli bilgiler vermekle beraber o dönemde yetişmiş Nişabur'lu âlimlerin biyografileri hakkında da

³¹ Şeşen, s.196-197.

³² Ravendi, *Rahâtü's-sudûr ve Âyetü's-sürûr*, (mütercim Ahmed Ateş), TTK, Ankara 1957.

³³ *Camiü't- Tevarih* hakkında daha geniş bilgi için bkz. Şeşen, s. 235-236.

³⁴ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't- Tevarih Selçuklu Devleti*, (Çev. Erkan Göksu, H.Hüseyin Güneş), İstanbul 2010.

önemli bilgiler vermektedir³⁵. Ancak bu eserde de mezhap kavgaları hariç Nişabur teferruatlı olarak ele alınmamıştır. Eserimizde “İbn Cevzi” kısaltmasıyla gösterilmiştir.

c. Tabakatlar ve Biyografi kaynakları

Nişabur’un önemli kişi ve yerleri ile ilgili önemli bilgiler veren tabakat ve biyografi eserleri çalışmamızda en çok muracaat ettiğimiz kaynaklardan sayılır. Bu eserlerin diğer önemli özelliği de bazı yer isimlerinin okunuşlarının ve hangi idari merkeze bağlı olduklarının verilmesidir. Bu özelliğinden dolayı bu kaynaklar araştırmacılar için büyük ehemmiyet arz eder. Biz de çalıştığımız dönem Nişabur’unda en çok kullandığımız bu eserleri hem çalışmacılara yol göstermesi hem de araştırmacılara fikir vermesi bakımından burada ele aldık. Önemli kişiler ve âlimlerle ilgili ayrıntılı bilgiler veren eserlerin başatlarından sayılan bir kaynak olan *Tabakat eş-Şafiiyyet el-Kübra*, Taceddin Abdulvehhab b. Ali es- Subki (1327-1370)’ye ait önemli bir eserdir. Subki, Kahire’de doğdu, Zehebi, Mızzi, İbn el Nakib gibi zamanın önemli hocalarından ders aldı. Babasına ve kardeşine kadı nakibliği yaptı. Sonra Şam’da Kadılık yine Şam ve Kahire’de baş kadılık yaptı. Dımeşk ve Kahire’de birçok medresede ders verdi. Tabakatı en önemli eserlerinden birisidir. Eserde biyografi ile beraber bazı tarihi konulara da değinmiştir. Kitap 1324’te Mısır’da, 1964-1976 yıllarında el-Tannahı ve El-Hulv tarafından iki defa basılmıştır. Subki’nin çağdaşı Şafii fakihlerinden Cemaleddin Abdurrahim b. Hasan el-İsnavi’nin *Tabakat eş-Şafiiye* adlı eseri de önemlidir³⁶. Çalışmamızda çalıştığımız dönemin âlim ve şahsiyetleri ile Nişabur’la ilgili önemli yer bilgileri eserin daha çok 6. ve 7. cildlerinde geçmektedir. Bu ciltlerinden yararlandığımız eseri dipnotta “Subki” kısaltmasını kullanarak gösterdik.

Sem’ani’nin (ö.562/1166) “*el-Ensab*” adlı tabakat kitabı da önemli kaynaklardan olup, önemli kişiler ve bilim adamlarının biyografileri alfabetik sırayla verilmiştir. Eser, Nişabur ve çevresinde yaşamış önemli kişilerin tespiti ile birçok

³⁵ İbn Cevzi, Ebu’l- Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (ö. 597/1201), *el-Muntazam fi Tarihi’l- Mülük ve’l- Ümem*, I- XVIII, Dâr el- Kütüb el- ilmiye, Beyrut 1992.

³⁶ Şeşen, s.195-196.

kaynakta göremediğimiz yerleşim yeri ve mahalle isimlerinin okunuşlarıyla geçmesi bakımından önem arz etmektedir³⁷. Eserimizde “Semani” şeklinde gösterilmiştir.

İbn Kunfuz diye meşhur Ebi'l- Abbas Ahmed b. Hasan b. Ali b. El- Hatîb'in h. 11- h. 807 yılları arasında yaşamış önemli Sahabe, Muhaddis ve fakihler hakkında önemli biyografik bilgiler verdiği “*el- Vefeyât*”³⁸ adlı eseri de başvurduğumuz ve kullandığımız eserlerdendir. Bu eserden Nişabur hadisçileri ve fakihleri hakkında bilgilerden yararlandık. “İbn Kunfuz” kısaltmasını kullandık.

Zehebi'nin *İber*'i de Nişabur'la ilgili olarak ele aldığımız önemli eserlerden biridir. Nişabur'da yaşayan bazı âlimlerle ilgili bilgilere de buradan ulaştık. Meyyafarikin (Diyarbakır Silvan)'da doğan Zehebi, dedesinin Şam'a gidip yerleşmesiyle Şam'a nispet edilmiştir. Tarihle ilgili 7 eseri olan Zehebi farklı konularda birçok eser tasnif etmiştir³⁹. Zehebi'nin *İber*'i çalışmamızda “Zehebi” kısaltması ile gösterilmiştir.

Nişabur'daki sufi ve tasavvufi bilgiler içeren, Nişabur'daki hankâhlardan ve bazı sosyal olaylar ile siyasi olaylardan birinci elden rivayetler veren önemli eserlerden birisi de Muhammed b. Münevver (ö. 574/1178) tarafından XII. Yüzyılda yazılan “*Esrar el-Tevhid*” adlı eserdir. Kitapta İbn Münevver, o dönemin Nişabur'unda saygın bir yeri olan dedesi Miyhene'li Şeyh Said'in Biyografisini ele almıştır. Eser'de Nişabur'un çarşıları, mahalleleri, hamamı, bazı önemli şahsiyetleri Selçuklu ailesi gibi konular sık sık yer almıştır. Eser, Süleyman Uludağ tarafından *Tevhid'in Sırları* adıyla tercüme edilmiş ve farklı yayınevlerinde basılmıştır⁴⁰. Eseri çalışmamızda “Muhammed b. Münevver” kısaltması ile gösterdik. Yine mutasavvıflarla ilgili menkıbeler içeren Abdurrahmen Cami'nin “*Nefehâtü'l-Üns'ü*”, Hucviri'nin “*Keşfü'l-Mahcub'u*”, Abdulvehhab eş-Şa'râni'nin “*Tabakatü'l-Kübra'sı*” Nişabur mutasavvıflarının incelenmesi ve tasavvufla ilgili önemli bilgiler içermesi bakımından yararlandığımız kaynaklardandır.

³⁷ Semani, *el-Ensab*, (Tahk. Abdurrahman b. Yahya el-Yemani), Kahire 1980. Pırlanta, s. 16.

³⁸ İbn Kunfuz, *el- Vefeyât*, (thk. Adil Noyhad), Dâr el âfak el- Cedide, Beyrut, 1983.

³⁹ Bkz, Zehebi, *el-İber fi Haber men Ğaber*, (thk. Ebu Hacer Muhammed es-Said b. Besyuni), Dâr el- Kütüb el- İlmiye, Beyrut 1985, I, giriş z- y.

⁴⁰ Muhammed b. Münevver. *Esrarü't-Tevhid Fi Makamâti's- Şeyh Ebi Said, (Tevhid'in Sırları)*, (çev. Süleyman Uludağ), İstanbul 2004.

d. Nişabur'la İlgili Modern Araştırmalar

Nişabur ve çevresi ile ilgili ülkemizde derli toplu bir yapıt olmamasına rağmen bazı tez çalışmaları ve kitaplar dolaylı olarak bu konuda bizi aydınlatan bilgiler vermektedir. Ayrıca 1940'lı yıllarda Nişabur ve çevresindeki kazı çalışmaları ve buradan elde edilen Nişabur kültürlerinin makaleleri de bazı batılı araştırmacılar tarafından ele alınmıştır. Bu makaleler de Nişabur'un dönemsel kültür ve mimari yönü ile sanat anlayışını ortaya koymasından bakımından azımsanmayacak bir başvuru niteliği taşımaktadır.

İsmail Pırlanta tarafından hazırlanan "*Fethinden Samaniler Dönemi Sonuna Kadar Nişabur*" adlı doktora tezi de günümüzde Nişabur ile ilgili derli toplu bilgiler veren ilk eser olma özelliğini göstermektedir. Tezde Hz. Osman döneminde şehrin fethi ile başlayıp Samanilerin hâkimiyetinin sonuna kadar siyasi olaylara yer verilmiştir. Daha sonra şehrin siyasi, fiziki, beşeri, sosyal, ekonomik ve kültürel yapısı ele alınmıştır⁴¹. Bizim çalıştığımız tarih diliminden önceki dönemle ilgili olmasından bu eserin özellikle fiziki ve coğrafi bilgiler içeren kısımlarından yararlandık ve "Pırlanta" kısaltmasını kullandık.

Selçuklu Dönemi Horasan bölgesi ile kapsamlı ve orjinal bilgiler içeren, bu yönüyle ülkemizde çalışılmış ilk eser olabilecek nitelikte olan Cihan Piyadeoğlu'nun Doktora tezinde⁴² yer verdiği Nişabur'la ilgili siyasi, fiziki, sosyal ve ekonomik veriler de hem yol gösterme hem de karşılaştırma yapma bakımından büyük fayda gördüğümüz eserlerdendir. Çalışmamızda "Piyadeoğlu" şeklinde gösterdiğimiz bu eser, giriş bölümünde Nişabur ve çevresi ile ilgili birinci el kaynaklar hakkında bilgiler vermiştir. Ayrıca eserde konular derinlemesine ele alınarak, bölgenin ilmi, fikri ve kültürel konuları kapsamlı ve orijinal bir şekilde verilmiştir. Eserin sonunda da Nişabur ve çevresinde kazılarla çıkarılan Selçuklu dönemine ait sikkeler ve Seramiklerin fotoğrafları konulmuştur.

⁴¹ İsmail Pırlanta, *Fethinden Samaniler Dönemi Sonuna Kadar Nişabur* (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2010

⁴² Cihan Piyadeoğlu, *Büyük Selçuklular Döneminde Horasan(1040-1157)*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2008.

Nişabur'un ilmi yapısı ve Nişabur Nizamiyesi ile ilgili önemli ve orjinal bilgiler içeren “*Nizamiyyetü Nişabur*”⁴³ adlı makale de yararlandığımız ve “El- Ammadi” kısaltmasıyla gösterdiğimiz önemli kaynaklardandır. Bu makalede Nişabur Nizamiyesinde görev almış bazı müderris ve mudler ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır. Ayrıca Nişabur'daki eğitim ve kültür tarihinde yer alan medreselerin kuruluşu ile ilgili önemli bilgiler yer almaktadır

Mürsel Öztürk'ün “*Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan*” adlı eserinin bir bölümü tamamen Nişabur'a ayrılmıştır. Eserin bu bölümü çalışmamızda istifade ettiğimiz önemli bir kaynak olmuştur. Öztürk, Nişabur'un coğrafi, Sosyal ve Kültürel yanlarına temas etmiş, ancak kitap Horasan genelinden bahsettiğinden Nişabur'la ilgili derin bilgilere yer verilmemiştir⁴⁴.

Nişabur'un özellikle ekonomik tarafına izah getirmeye çalışan eserlerden birisi de İpek yolu başlığı altında bir konferansın yayını oluşturulan kitap'ta Erdoğan Merçil tarafından sunulmuş olan “*Büyük Selçuklular Devrinde İpek yolu üzerinde bir şehir: Nişabur*” konulu makaledir. Makalede Nişabur'da yer alan pazarlara ve Nişabur'un İpek yolu üzerindeki önemine değinilmiştir⁴⁵.

Aydın Usta'nın Samaniler devrini ele aldığı ve “*Türklerin İslamlaşma Serüveni*” şeklinde adını koyduğu yapıtında da Samaniler dönemi Nişabur'unun Coğrafi, iktisadi taraflarına değinmiş, bu çalışma da özellikle madenler ve hayvancılık gibi konularda bize önemli fikirler vermiştir⁴⁶. Çalışmamızda “Usta” kısaltması kullanılmıştır.

İslam şehirleri ile ilgili önemli bilgiler veren Yılmaz Can'ın *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı* isimli eserinden de İslam şehirleri ile ilgili konularda başvurduğumuz önemli bir kaynak olmuştur⁴⁷.

Recep Uslu'nun *Hicri I. ve II. Yüzyıllarda Horasan Tarihi* adlı basılmamış doktora tezinden de özellikle Horasan fetihleri ile ilgili konularda çalışmamızda yararlandık⁴⁸.

⁴³ El Ammadi, “Nizamiyyetü Nisabur”, *Mecelletü Merkezi'l- Vesaiki ve'l- Dirasâti'l-İnsaniyye*, Katar Üniversitesi, S.15, s. 55-106, Katar 2003.

⁴⁴ Mürsel Öztürk, *Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan*, Ankara 2001.

⁴⁵ Erdoğan Merçil, “Nişabur”, *Dünden Bugüne İpek yolu*, İstanbul 2008.

⁴⁶ Aydın Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni*, İstanbul 2007.

⁴⁷ Yılmaz Can, *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, Ankara 1995.

⁴⁸ Recep Uslu, *Hicri I. II. Yüzyıllarda Horasan Tarihi*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1997.

Salih Özçamça'nın *Büyük Selçuklu Şehirleri ve Ulaşım-Ticaret Yollarındaki Yeri* adlı basılmamış Yüksek Lisans tezi de özellikle Selçuklu Ticaret yolları ve Nişabur'la ilgili konularda yararlandığımız eserlerdendir.⁴⁹

Osman Gazi Özgüdenli'nin *Ortaçağ Türk- İran Tarihi* adlı eserinde “Ortaçağda İran: zaman ve mekân” başlıklı giriş bölümü de istifade ettiğimiz yerlerden olmuştur. Özgüdenli, adı geçen bölümde Arapların İran'ın Müslümanlar tarafından fethini çok güzel bir şekilde ele aldıktan sonra mahalli hanedanlar ve Selçuklularla ilgili derli toplu çok önemli bilgiler vermektedir.⁵⁰

Himmet Konur'un, Nişabur ve Horasan çevresindeki fikri ve tasavvufi gelişmeleri ve altında yatan nedenleri ele aldığı *Horasan'ın İslam ve Tasavvuf Tarihine Katkısı* adlı makalesi de o dönemde cereyan eden fikri ve tasavvufi cedelleşmeler ve oluşumlarla ilgili bilgiler çalışmamızda önemli fayda sağlamıştır. Ayrıca bölgenin sosyolojik durumu ile toplum analizleri önemli fikirler kazandırmıştır.⁵¹

.Verilen bu kaynakların dışında doğrudan ve dolaylı olarak Nişabur'un genel yönüyle ilgili bilgiler içerdiğinden yararlandığımız kaynaklar çalışmamızın kaynakçasında gösterilmiştir.

Çalışmamızın hazırlanmasında tüm bu verilen kaynaklar içerisinde Selçuklu devrinin Nişabur'u ile ilgili olarak bütün halinde bir yapıt olmaması bizi bu ihtiyacı karşılama yoluna itmiştir. Ayrıca günümüz çalışmalarında Nişabur'un 11. ve 12. yüzyılı ya eksik olarak ele alınmış ya da Horasan'ın bir parçası içerisinde yüzeysel olarak değerlendirilmiştir. Türkiye'de bu eksikliği gidermek ve daha sonra bu dönem Nişabur'unu çalışacaklara yol göstermek açısından bu çalışmayı kendimize bir sorumluluk bilerek ele aldık.

⁴⁹ Salih Özçamça, *Büyük Selçuklu Şehirleri ve Ulaşım- Ticaretteki Yeri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2007.

⁵⁰ Osman Gazi Özgüdenli *Ortaçağ Türk- İran Tarihi*, İstanbul 2006.

⁵¹ Himmet Konur, *Horasan'ın İslam ve Tasavvuf Tarihine Katkısı (h. I-V. Asırlar)*, DEÜİFD, İzmir 2005, XXI/21, 3-27.

BİRİNCİ BÖLÜM

COĞRAFİ VE FİZİKİ AÇIDAN NİŞABUR ŞEHİRİ

A. NİŞABUR'UN COĞRAFİ DURUMU

1.Nişabur'un Coğrafi Konumu

Nişabur Zagros sıradağlarının bir uzantısı olarak yükselen Binalud dağı⁵² güneybatısında yer alıp, rakımı 1293 metreyi bulan bir yaylanın doğu kıyısında düzlükte kurulmuş bir şehirdir⁵³. Ortalama yükseltisi 1210 metre olup Tahran'ı Meşhed'e bağlayan yol üzerinde yer almaktadır. Ayrıca şehir Orta Asya ve Hindistan'ı İran üzerinden Batı'ya ve İran Körfezini Harezmi üzerinden Volga boylarına bağlayan tarihi doğu- batı ve güney- kuzey ticaret yollarının üzerinde yer almaktadır⁵⁴. Nişabur'un koordinatlarına baktığımızda coğrafyacılar birbirlerine yakın ölçüler vermiştir. Hamdullah Mustavfi doksan iki derece otuz iki dakika boylam, otuz altı derece yirmi dakika enlem olarak vermiş⁵⁵, Ebi Avn İshak b. Ali Nişabur'un boylamını 80 derece yarım dakika çeyrek saniye, enlemini de otuz yedi derece olarak göstermiştir⁵⁶. Özgüdenli, günümüz Nişabur'unu otuz altı derece on iki dakika kuzey enlemi ile elli sekiz derece kırk dakika doğu boylamı olarak vermiştir.⁵⁷ Bu bilgilere bakarak Nişabur'un koordinatlarıyla ilgili olarak eski Müslüman coğrafyacılarla günümüz ölçümlerinde çok fazla sapma bulunmamaktadır. Olan sapmalar için de o zamanki şartlarda hesaplamaların günümüzdeki kadar gelişmemiş olması ve günümüz Nişabur'unun eski Nişabur'un bulunduğu yerden farklı bir yerde yer almasından kaynaklanabileceğini söyleyebiliriz.

⁵² Özgüdenli, "Nişabur", *DİA*, XXXIII, s. 149.

⁵³ Öztürk, s. 136; İstahri, s. 254; Honigman, "Nişapur", *İA*, IX, s. 304.

⁵⁴ Özgüdenli, "Nişabur", *DİA*, XXXIII, s. 149; Zahoder, s. 499; Merçil, s. 130.

⁵⁵ Pırlanta, s. 48.

⁵⁶ Hamevi, s. 331.

⁵⁷ Özgüdenli, "Nişabur", *DİA*, IX, s. 149.

İslam Coğrafyacıları Nişabur'u iklim bölgeleri içerisinde dördüncü iklim içerisinde sayarlar⁵⁸. Nişabur'un yayla olması ve karasal iklimin hâkim olduğu bölgede bulunması gibi nedenlerle insanı rahatlatan, bunaltı verecek derecede sıcak olmayan ancak çöl iklimini andıran bir havası olduğu tahmin ediliyor.⁵⁹

İbn Havkal ve İstahri Nişabur için havası daha temiz, imareti daha sağlam, ticareti daha yoğun, yolcusu daha çok, kafilesi daha büyük, Horasan'da başka şehir yoktur derler.⁶⁰ Yakut al-Hamevi, Mu'cemü'l- Buldan'da Nişabur hakkında, gezdiğim şehirler içerisinde onun gibisini görmedim der.⁶¹ Nişabur, büyümesini ve hareketli bir şehir olmasını Tahiriler'in başkentlerini Merv'den Nişabur'a taşıyıp burayı vatan seçmelerine borçludur.⁶² Ayrıca daha sonra Samaniler ve Selçuklular döneminde önemli bir ilim merkezi olması ve bu devletlerin de buraya önem vermeleri Nişabur'u tarihte öne çıkaran şehirlerden birisi haline getirmiştir. Nişabur'u önemli bir merkez haline getiren nedenlerden birisi de önemli ticaret yollarının kavşağında bulunması ve birçok kervansaray, han ve çarşılarının bulunup buralarda Fars, Kirman, Sind, Rey, Gürgen ve Harezmi tüccarlarının ve sanatkârlarının dolup taşıdığı bir ticaret ve sanat üssü olmasıdır.⁶³

Nişabur'un çevresindeki yerleşim yerlerine uzaklığına bakıldığında zaman Kuzeydoğusunda yer alan Merv'e ve Güneydoğusundaki Herat'a on merhale⁶⁴, Kuzeybatısındaki Cürcan'a ve Batısındaki Damgan'a on merhale, kuzeydoğusundaki Serahs'a altı merhaledir.⁶⁵ Büzcan'a dört, binekle kuzeydoğusunda yer alan Tus'a üç, Nesa'ya altı, Nesa'dan Ferave'ye dört merhaledir.⁶⁶ İsfereyîn'e beş, Türşiz'e altı, Hüsrevcird'e altı merhaledir. Sebzivar, Hüsrevcird'den iki fersah⁶⁷ öndedir. Nişabur,

⁵⁸ Hamevi, s. 331; Kazvini, s. 317.

⁵⁹ İstahri, s. 204.

⁶⁰ İbn Havkal, s. 433; İstahri, s. 255.

⁶¹ Hamevi, s. 331.

⁶² İstahri, s.255. Makdisi, Abdullah b. Tahir'in Nişabur'u seçmesini üç şeye bağladığını söylediklerini bildirerek bunların, Nişabur'un havasının daha kuvvetli olması, insanların yumuşak ve uyumlu olması, buranın yapılarının, mamurunun çok olması olduğunu bildirmektedir. Makdisi, s.332.

⁶³ İbn Havkal, s. 432; Merçil, s. 130.

⁶⁴ Merhale, bir günlük yola denir. Bkz. El- Mu'cemü'l- Vasit, s. 335; İbn Hurdazbih, Nişabur- Herat arasını 80 Fersah olarak belirtmektedir. Bkz. İbn Hurdazbih, s. 52.

⁶⁵ Yakubi, s. 59.

⁶⁶ İbn Havkal, s. 453-454; İstahri, s. 282.

⁶⁷ Yaklaşık altı kilometredir. Bkz. Walter Hinz, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, (çev. Sevim Acar), İstanbul 1990, s. 76.

Rey arası yüz kırk, fersahtr.⁶⁸ Nişapur'dan Hanrevan'a bir merhale, Kuhistan'ın kasabası kayin'e kadar dokuz merhaledir.⁶⁹

2. XI. XII. Yüzyılda Nişapur'un Dağları, Akarsuları, Gölleri ve Kanalları

a. Dağları

Nişapur'un en önemli dağı Nişapur'un kuzey ve doğusunda yer alan Binalud⁷⁰ dağıdır. Şehrin su ihtiyacının önemli bir bölümü bu dağdaki kaynaklardan karşılanır.⁷¹ Şehrin diğer önemli dağı da Rivend dağıdır. Bu dağ İslam öncesi Nişapur halkı için kutsaldır. Çünkü bu dağda önemli bir ateşkede (Burzin- Mihr) yer almaktadır.⁷² Nişapur'un 36 mil kuzey- batısında dağ silsileleri mevcut olup, orada önemli firuze yatakları (Ba'r-i Maadin) yer almaktaydı.⁷³ Nişapur'un güneybatısında yer alan ve ortalama yükseltisi 2000 metreyi bulan Kuh-u Custeh ve Togan Kuh dağları Sebzivar'ı, Nişapur'dan ayırıyordu. Yine güneyde Kuh-i Surh-i Kaşmer dağ sırası da Nişapur'un önemli dağlarındandı.⁷⁴

b. Nişapur'un Akarsuları, Gölleri ve Kanalları

Nişapur'un önemli su ihtiyacı kuzeydoğusundaki dağlardan gelen nehirlerle yer altı su kaynaklarından sağlanmaktaydı. Bu suların çoğu şehrin altından yer altı kanallarından⁷⁵ geçerek şehir dışında ve çevresindeki küçük yerleşim yerlerinde gün yüzüne çıkardı. Kanallardan bazıları ise şehir içerisinde yeryüzüne çıkar ve şehrin etrafını sarıp içerideki bahçeleri sular, oradan şehrin dışına doğru akar ve buralardaki tarım alanlarına dağılırdı.⁷⁶ Kanallar Nişapur'un en önemli ve muntazam su dağıtım sistemiydi ve kanalların kazımından, bakımından ve temizliğinden sorumlu bir

⁶⁸ İbn Hurdazbih, s. 201.

⁶⁹ İstahri, s. 282, 283, 284.

⁷⁰ Bkz. Ekler, s. 154.

⁷¹ Honigman, "Nişapur", İA, IX, s. 304.

⁷² Honigman, "Nişapur", İA, IX, s. 302; Öztürk, s. 133.

⁷³ Honigman, "Nişapur", İA, IX, s. 304; Zahoder, s. 501.

⁷⁴ Pırlanta, s. 57.

⁷⁵ Nişapur'a ilk su kanalı Menuçehr tarafından yaptırılmıştır. Bkz. Neysaburi, s. 214.

⁷⁶ İstahri, s. 255; İbn Havkal, s. 433; Yakut, s. 331.

makam olup bu makamda “Rifaze” veya “Hifaze” denilen işçiler çalışırdı.⁷⁷ Kanalların yapımının ve korunmasının mali külfeti çok fazla olduğundan genelde bu işe hükümdârlar, büyük toprak sahipleri ve yerli eşraf öncülük ederdi. Abdullah b. Tahir Horasan valisiyken su kanallarının kazımına bir milyon dirhem harcamıştı.⁷⁸ Sulama ve kanallarla ilgili “Kitabü’l- Kani” adında kitap yazılmış ve bu konuda bu kitaptan iki asır faydalanılmıştı.⁷⁹ Nişabur’un su kanalları şunlardı: ‘Hire, Bilvefa, Mamur (Muammer) kapısı mahallelerine ve ıtır satanlar pazarına su ulaştıran kanallar, Ebu Amr, El- Hifaf, Şadyah, Suvar, Kariz (Karin), Sehl Taşın, Hamre-i Ulya mahallelerinin kanalları ve Destecerd köyünden şehre bağlanan Cehem kanalı ve Nişabur’un yüksek kısmında bulunan Cevri köyünden şehre giren kanal’.⁸⁰

Nişabur’un nehirlerine baktığımızda şehre akan ve bahçeleri sulayan nehirler Buşenkan ve Harv, şehre ulaşmayıp çevresindeki bahçelikleri sulayanlar ise Atarud, Şamat, Boşfuruş ve Dizbad’dır.⁸¹ Vadi Segavir⁸² diye bilinen bir nehir de bazı beldelerle birçok köyleri sulayıp yeryüzünde kaybolur giderdi. İstahri bu nehri şehrin en büyük nehri kabul eder.⁸³ Bu nehir iki fersah⁸⁴ yol kat ettikten sonra Nişabur’a ulaşırdı ve yolu üzerinde yetmiş değirmen döndürürdü. Şehrin aşağı tarafındaki bahçelerin su ihtiyacı da bu nehirden giderilirdi.⁸⁵ Şurahrud ve Dizbad (Müstevfi) nehirleri şehrin kuzeyinde Çeşme Sebz adında küçük bir gölden çıkıyordu. Ayrıca bu gölden şelale oluşturmuş iki küçük çay daha besleniyordu ve biri doğuya diğeri batıya doğru akıyordu.⁸⁶ Bunların dışında bahar mevsiminde debisi çok yüksek olan ancak yazın içecek suyunun bile kalmadığı bir nehir daha olup, o nehre bu durumundan susuz anlamına gelen “Atşabad” ismi verilmiştir.⁸⁷

⁷⁷ Öztürk, *Horasan*, s. 173.

⁷⁸ Öztürk, *Horasan*, s. 174.

⁷⁹ Öztürk, aynı yer.

⁸⁰ Makdisi, s. 329; Öztürk, s. 174.

⁸¹ Neysaburi, s. 214.

⁸² İbn Havkal Sureti’l arz’da Vadi Seğariz diye bahseder. Bkz. İbn Havkal, s. 433.

⁸³ İstahri, s. 255.

⁸⁴ Makdisi, bu nehri bir fersah olarak belirtir. Bkz. Makdisi, s. 329.

⁸⁵ Honigman, “Nişapur”, *İA*, IX, s. 303; Öztürk, s. 173.

⁸⁶ Öztürk, s. 136; Honigman, “Nişapur”, *İA*, IX, s. 304.

⁸⁷ Pırlanta, s. 55.

3. XI. Ve XII. Yüzyılda Nişabur'un Yerleşim Yerleri

a. Nişabur'un Nahiyeleri ve Bunlara Bağlı Yerleşim Yerleri

Nişabur birçok mamur rustak ve geniş bir sınıra sahiptir.⁸⁸ Nişabur'a bağlı dört nahie olup bunlar, Bâherz, Zam (Cam), Cüveyn⁸⁹, ve Beyhak'tı.⁹⁰ Bu dört Nahie'ye bağlı rustak denilen köyler ve bu köylerin alt birimleri bağlıydı.⁹¹ Bunların bir kısmı şunlardır: Buzcan (Buzkan, Buçkan, Fez, Bugünkü adı Türbetü Cem), Malin (Kevaherz), Kundur, Turşiz (Turtit veya Tureytit), Hanrevan (Hâri Revân) Ezazvar (Cüveyn'in kasabasıdır.⁹²), Hüsrevcird (Bugün aynı adla anılmaktadır), Behmenbaz, Müzniyan, Sebzivar (Beyhak'la Nişabur arasındadır. Nişabur'a 103 km.'dir.), Divara (Mihrecan ve Azadvar arasında yer alır, Mihrecan (İsferayin Nişabur arasındadır.), İsferayin, Hocan, Rezile,⁹³ Ustuva, Kuyan (Cüveyn, Beyhak, Cacerm arasında bir bölge olup bugün Sefiabad bölgesidir.), Rivend, Biskend (Bişekend, Nişabur'la Hüsrevcird arasında olup Nişabur'a beş fersahtır.), Bust (Bugünkü Keşmir'in yer aldığı bölgedir.), Bustefrûş (Bustenferûş, günümüzde Puşt-i Ferûş şehridir.), Cermegân, Cünâbîd (Bugünkü adı Cuymend), Ergiyân, Esedâbâd (Esedabaz Beyhak'ın köyü⁹⁴, Ferhâkird (Bugün Afganistan'da Ferecird),⁹⁵ Gâyimend, Hakisârân (Bugün İran'da Ribat hakisteri denilen yer), Hâymend (Câymen), İsferâyin (Mihrican da denir. Buraya nispet edilen birçok âlim vardır. Cürcan yolu üzerinde Nişabur'un korunaklı nahiyelerindendir.⁹⁶ Günümüzde Miyanabad), Haf (Havaf) (birçok köy ve bostanları vardır, suyu boldur⁹⁷, nar ve üzüm yetiştirilirdi. Bugün Hâf kasabası), Haymend (Nişabur'un hudut

⁸⁸ İstahri, s. 256; Nişabur ve çevresinin o dönemle ilgili haritasına bakınız, ek 1.

⁸⁹ Horasan ve Kuhistan arasında yer alıp, 400 köyü vardı. Bkz. Kazvini, s. 297.

⁹⁰ İbn Hurdazbih, s. 22; Honigman, "Nişapur", *İA*, IX, s. 302; Recep Uslu, *Hicri I.-II. Yüzyıllarda Horasan Tarihi*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1997, s. 30.

⁹¹ Rustak, Nahie, Tassuc ve Medine kavramları Nişabur'un yerleşim yerlerinden söz eden Coğrafyacılardan farklı farklı kullanılmıştır. Daha detaylı bilgi için bakınız, Pırlanta, s. 58 ve 59'un dipnotları.

⁹² Hamevi, I, s. 213.

⁹³ İstahri, s. 255.

⁹⁴ Hamevi, I, s. 227.

⁹⁵ Uslu, s. 32.

⁹⁶ Hamevi, I, s. 228, 229.

⁹⁷ Kazvini, s. 344.

kasabalarından olup pamuklu kumaş imal edilirdi.),⁹⁸ Hûcân (Huşân veya Habuşân, bugün İran'da Kuçan), Humrân, Hüseyinâbâd, İranşehr, Kalmeyhen (Nişabur Ebiverd yolu üzerindeydi)⁹⁹, Kasrû'r-rîh, Kündür (Bugün aynı adla mevcuttur), Mâlâyekird (Nişabur Herat arsındaydı), Mehene (Meyhene, Bugün Türkmenistan'da Meyene denilen yer), Mezdûrân (Nişabur Serahs arasında olup Bugün İran'da Mezdurân kasabası), Mezinân (Günümüzde de aynı adla yer alıp, Nişabur Serahs arasındadır), Nûkdeh, Sâhih (Sâheh), Selûmek (Selûmiz), Senâbâd, Senkân (Sencân), Turûğûrd, Tus (Taberan ve Nûkân adında iki mahallesi vardı.¹⁰⁰), Üstûvâ, Ûkine (Evkine), Zâve, Zevzen, Cünâbiz, Senkân,¹⁰¹ İsbnekân.¹⁰²

Nişabur'un köyleri genel olarak şehrin kuzeyinde Binalud dağı ile çevrili vadi üzerinde sıralanmıştır. Yaylayı andıran bu mevkideki köyler meyve bahçeleri, verimli toprakları ile bezenmiştir.¹⁰³ Hâkim, Tarih-i Neysabur'unda Nişabur'un altmış köyünün varlığından söz eder ve şu köy isimlerini sayar; Boyabâd, Hazey-i Hoşk, Şahne-yi Ülya, Şahney-i Süfla, Mahkabad, Sureyn, Kuy-ı Zervan, Remcâr-ı Süfla, Remcâr-ı Ülya, Bag-ı Kibâr, Dinkâbâd, Dudı-ye Yehud, Bageg ve Şehristâne, Sâbûr (Nasrâbâd), Dârb-ı Cûrd, Hire, Tebirâne, Dezdân (Vafkirseld), Vafk-i muâd, Menasik-i Süfla, Menasik-i Ülya, Harakân-ı Ulyâbâd, Hait-i Mahfuz, Bâg-ı Buhle, Bozorgvâbâd, Muhammedâbâd, Hul, Handerûn, Kezarsoflân, Semicerd-i Ulya, Semicerd-i Süfla, Hafsâbâd, Telacerd-i Ulya, Telacerd-i Süfla, Cencurûd-u Ulya, Cencurûd-u Süfla, Sehl-i Taşis, Ganât-ı hasene, Ganât-ı Humra, Conarkâbâd, Amr'ı yâbâd, Ganât-ı Ulya ezcûri, Bâb-ı Tak, Cori Ulya, Cori Süfla, Cûsek (Cevsek), Sisnûbe, Hayıd-ı Seleme, Sevângadr-ı Ulya, Sevângadr-ı Süfla, Feratâbâd, Descird, Seher Umkan, Ganât-ı Bageyn, Kerembekr, Farişk, Rekbars.¹⁰⁴

⁹⁸ Uslu, s. 31,32.

⁹⁹ Uslu, aynı yer.

¹⁰⁰ Kazvini, s. 347.

¹⁰¹ İstahri, s. 237, 256, 267, 268, 257,273, 274, 283 ve 284; İbn Havkal, s. 409,411, 427, 428,433, 453; Uslu, 30- 34.

¹⁰² Pırlanta'nın tezinde Hududu'l- alem'den alınarak geçer. Bakınız, Pırlanta, s. 83.

¹⁰³ Öztürk, s. 169.

¹⁰⁴ Bazı köy isimleri okunamamış ve burada verilmemiştir. Bkz. Neysaburi, s. 200; Pırlanta, s. 83.

4. Nişabur'un İktisadi Yönden Coğrafi Yapısı: madenler, bitkiler, hayvanlar, yollar

a. Madenler

Nişabur'un en önemli madeni Firuze madeniydi. Bu maden Rivend dağından çıkarılıyordu. Firuze çıkarılan alan 50 mil kare idi. Nişabur firuzesinin ünü Çin'e kadar ulaşmıştı.¹⁰⁵ Nişabur'a bağlı Nukan ve Cüzcan bölgesinden gümüş, demir ve bakır madenleri çıkarılıyordu.¹⁰⁶ Nişabur'un etrafındaki tepelerde az miktarda taş kömürünün varlığından söz edilir. Ancak kömür kullanılmamıştır.¹⁰⁷ Şehirde bir de elmas madeni çıkarılıyor ve bu maden de işlendikten sonra Irak ve Horasan'ın değişik yerlerine ihraç ediliyordu¹⁰⁸. Altın ve kurşun Cüzcan'da çıkarılıyordu¹⁰⁹.

b. Bitkiler

Nişabur'un çevresindeki düzenli sulama kanallarının etkisiyle bu arazilerde genellikle bağ ve meyve bahçeleri hâkimdi.¹¹⁰ Buradan anlaşılıyor ki Nişabur çevresi yeşilliklerle kaplı bir şehirdi. Nişabur'un önce banliyosu sonra şehrin kendisi olan Şadyah'ta çiçek bahçeleri gülistanlıklar vardı. Nişabur'un nahiye ve köylerinde Buğday, Pirinç, arpa yoğun olarak yetiştiriliyordu. Buralar bir nevi Horasan'ın tahıl ambarı gibiydi.¹¹¹ Ayrıca Nişabur ve çevresinde kaliteli keten ve pamuk yetiştirilmekteydi¹¹². Nişabur ve çevresinde yetişen ağaçlar yapraklarını döken cinsteydi. Nişabur İsfereyin yolunun üzerindeki bir boğazda az miktarda ormanlık vardı.¹¹³

Nişabur'un birçok yerleşim yerlerinde önemli meyve bahçeleri ve bağlar bahçeler yer almaktaydı. Bazı yerler meyveleri ve yetiştirilen ürünleriyle şöhret

¹⁰⁵ Öztürk, s. 165.

¹⁰⁶ Aydın Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni*, İstanbul 2007, s. 476, 479.

¹⁰⁷ Öztürk, s.165.

¹⁰⁸ Uslu, s. 158.

¹⁰⁹ Usta, s. 479.

¹¹⁰ Zahoder, s. 500; Piyadeoğlu, s. 139.

¹¹¹ Zahoder, aynı yer.

¹¹² Piyadeoğlu, s. 139.

¹¹³ Öztürk, s. 165.

kazanmıştı. Rivend, ayva ve üzümüyle, Bust, hububat, zeytin incir ve üzümle, Bustefruş üzümle, Kuyan, geniş meyve bahçeleriyle, İsfereyin üzümüyle, Ustuva hububatıyla şöhret bulmuş yerleşim yerlerindendi¹¹⁴. Beyhak ve çevresinde fındık ve nar ağaçları yaygındı¹¹⁵.

c. Hayvanlar

Kaynaklar Nişabur hayvancılığı üzerinde pek durmazlar. Ancak Nişabur'da pamuk ve ipek dokumacılığının yanında yün dokumacılığının da bulunması burada küçükbaş hayvancılığın da yapıldığını göstermektedir¹¹⁶. Ayrıca bazı kaynaklarda Nişabur'un çevresindeki otlakların varlığıyla beraber hayvanlar için önemli meralardan ve buna bağlı hayvancılık faaliyetlerinden de bahsedilmektedir¹¹⁷. Nişabur'da Şütürbânân kapısı (Deveciler kapısı) diye bilinen yerde tüccarların ve halkın deve ihtiyacı karşılanmıştır¹¹⁸.

d. Yollar

Nişabur ipek yolunun kollarından birisi üzerinde hem kavşak hem de önemli bir ticaret merkeziydi. Bu yol Nişabur'u Orta Asya'dan batıya, Fars Körfezinden kuzeye Volga boylarına ulaştırırdı¹¹⁹. Batıya ulaştıran yolun güzergâhı doğudan Zamin'de iki yol ayrımından başlayarak sırasıyla Semerkant, Buhara, Amul, Merv, Nişabur, Damgan, Rey, Hemedan ve buradan Bağdat yoluyla Antakya ve Sûr limanlarına bağlanıyordu. Zamin'den doğuya giderken yol ikiye ayrılıyordu. Fergana üzerinden devam eden yol Özkent'ten Doğu Türkistan'a ve Çin'e ulaşıyordu. Şas üzerinden devam eden diğer yol ise İsficâb ve Talas üzerinden Çin'e ulaşıyordu¹²⁰. Bu ticaret yolları üzerinde belli mesafelerde kervansaraylar vardı. Ayrıca Nişabur'da

¹¹⁴ Makdisi, s. 318- 319.

¹¹⁵ Piyadeoğlu, s. 139.

¹¹⁶ Zahoder, s. 499.

¹¹⁷ Bkz. Piyadeoğlu, s. 140.

¹¹⁸ Merçil, s. 133.

¹¹⁹ Merçil, s. 130; Zahoder, s. 499; Piyadeoğlu, s. 129,130; bkz. Ekler, s. 151, 152.

¹²⁰ Usta, s. 487, 488.

da önemli konaklama merkezleri (han, kervansaray) de bulunup, buralarda birçok tüccar hem kalıp hem de Nişabur pazarlarında mallarını pazarlayabiliyorlardı ¹²¹.

B. NİŞABUR'UN FİZİKİ YAPISI

1. Fiziki Yönden Nişabur'un Şehir Yapısı

Genişliği ortalama bir fersahı (üç mil, yaklaşık 6 kilometre) ¹²² bulan şehir, iç kale denilen eski bir kalenin etrafında yayılmıştı ¹²³. İç kale şehrin bir parçası olmayıp bir hendekle şehirden ayrılıyordu ¹²⁴. Binalarında genel olarak kerpiç (çamur) malzeme kullanılmıştı ve birbirine bitişik halde yapılmıştı ¹²⁵. Nişabur, bir şehir (Şehristan), büyük kale (Kahendez) ve surdan oluşmaktaydı. İmam Hâkim'e göre Kahendezu yaptıran ilk kişi Enuş b. Şis b. Âdem aleyhisselam idi. Onun temeli büyük beyaz bir taşla kurulmuştu. Ona taşkale anlamında Kaleyi Haceriye denirdi. Bir süre sonra yıkıldı. İkinci kez kuruldu ve Tufandan sonra tekrar yıkıldı. İreç b. Feridun zamanına kadar boş kaldı Menuçehr hükümdâr olunca Kahendez geldi. Onun çevresinde hendek kazdırdı. Çevresine insanları yerleştirtti. Bazılarını da kalenin içerisine iskân ettirdi. Kahendezun içerisine bir ateşgede yaptırdı. Böylece

¹²¹ İbn Havkal, s. 432; Usta, s. 488, 499; Merçil, s. 130.

¹²² Walter Hinz, s. 76.

¹²³ Aydın Usta, kitabında Ortaçağ'daki İslam şehirlerinin, iç kale(Kuhendiz), Şehristan ve Rabaz olmak üzere üç ana kısımdan meydana geldiğini söyler. Ancak Nişabur gibi şehirlerde iç kalenin, şehristanın dışında kaldığını belirtir. Bkz. Aydın Usta, *Türkler'in İslamlaşma Serüveni*, İstanbul 2007, s.429. Neden birçok İslam şehirleri gibi cami merkezli olarak Nişabur'u göstermedik? Çünkü Nişabur ilk olarak iç kale merkezli olarak genişlik göstermiş, daha sonra ise varoşu olan Şadyah'a kaymış ve orada yeni bir şehir olarak büyüme göstermiştir. Bu gelişme ilerde farklı yerlerde geçecektir. Mahfuz Söylemez, *Bedevilikten Hadâriliğe Kufe* adlı eserinde İslam şehirlerini iki temele oturtur. Bunlardan biri Müslümanlar tarafından fethedilen, diğeri de Müslümanlar tarafından inşa edilen şehirler. Müslümanlar tarafından inşa edilmiş şehirleri askeri ve idâri şehirler olmak üzere ikiye ayırır. İdâri şehirlere, Medine, Vasıt, Aynu'car, Bağdat gibi şehirleri örnek verir. Askeri şehirleri de kendi içerisinde ikiye ayırır. Kufe, Basra, Fustat gibi planlı askeri şehirler ve Rabat, Sus ve Manastır gibi temelini eski askeri karakolların teşkil ettiği plansız askeri şehirler. Devamı için bkz. M. Mahfuz Söylemez, *Bedevilikten Hadâriliğe Kufe*, Ankara 2001, s. 33. Biraz farklılık arz etse de Nişabur bu askeri şehirlerden ikincisine benzerlik göstermektedir. Oryantalist, M. Lombard'ın şu tespiti de bizim bu görüşümüzü doğrular niteliktedir: O'na göre Emeviler döneminde şehirleri fetheden askerler bu şehirlerin yanında inşa ettikleri mahallelerde oturuyorlar, buralarda kaleleri, camileri ve çarşıları ile küçük şehirler kuruyorlardı. Eski yerli İran şehri "Şehristan" dört kapısı ile varlığını sürdürürken bunun karşısında fatihlerin kurduğu banliyö şehirler "Rabad, Birun" yer alıyordu. Sonra şehir bunlarla birleşiyordu. Bkz. Maurice Lombard, *İlk zafer yıllarında İslam*, (çev. Nezih Üzel) İstanbul 1983, s. 38.

¹²⁴ Öztürk, s. 138.

¹²⁵ İbn Havkal, s. 431.

kale ve çevresi meskûn bir yer oldu. Hürmüz'ün oğlu Şapur, Nişabur şehrini kalenin (kahendez) yanına kurdu. Mimarlar şehrin çevresine hendek kazılmasında görevlendirildiler. Şehrin hendeği ile kahendezun hendeğini birbirine bağladılar. Şehrin dört tarafına dört giriş kapısı yaptılar. Güneş doğduğu zaman onun ışıkları her dört kapıdan şehrin içerisini aydınlatıyordu. Güneş batarken her dört kapıdan güneş görülüyordu. Hendeklerin dışına da binalar yaptırdı. I. Şapur buraya on ambar (Enbar-ı Deh) adını koydu. Enbar-ı Deh, Amr b. Leys tarafından yıktırıldı. Buranın toprağıyla şehrin camisinin karşısında bir çarşı yapıldı¹²⁶. Kalenin (Kahendez) içi mamur olup dışarıya açılan iki kapısı vardı. Bunlardan biri Şehristan'a, diğeri de rabada (Kenar mahalle, Şadyah) açılmaktaydı. Şehristan ile iç kapı arasında hendeğin üzerinden geçen bir yol vardı. Şehrin ise dört kapısı olup birincisi Re'sü'l- kantara diye bilinirdi. İkincisi Sikket-i Muakkal, üçüncüsü Kahendez, Dördüncüsü de Kantara Tekin¹²⁷ kapısıdır. Şehir, Şehristan ve varoştan (Rabad) ibaretti. Kahendez (Kale) şehirden dışarıda olup şehirle kahendezu Rabad çevrelemişti. Rabad'ın birçok kapısı olup bunlardan bazıları, Irak ve Cürcan'a açılan Kubab kapısı, Belh, Merv ve Maveraünnehir'e açılan Cîk (Ceyk) kapısı, Faris ve Kuhistan'a çıkan Ahvas- Abaz kapısı diye bilinir. Ayrıca Tus ve Nesa'ya açılan Suhte kapısı (Sersebris kapısı) Besr-i Şirin kapısı da bunlardandı¹²⁸. Nişabur'un çarşı ve ticaret yerleri sur içerisinde şehir ve Kahendezun dışında yer alıyordu. Murabbaa-yı Sagire ve Murabba-yı Kebire adında iki büyük çarşısı vardı.¹²⁹ Çarşılar dört köşeli olup, dükkânlar ve kervansaraylar, ambarlar sıra sıra uzanırdı. Çarşının ortasında bir meydan bulunurdu ve çevresinde farklı meslek kollarında imalathaneler vardı¹³⁰ Murabba-yı Kebire çarşısı doğuya doğru gidildiğinde Mescid-i Cami'ye (Cuma Cami), batıya doğru gidildiğinde Murabbaa-yı Sagire'ye, kuzeye doğru gidildiğinde Hüseyin Kabristanının yakınına, güneye doğru gidildiğinde ise Re'sü'l- Kantara'ya (Kemerli Köprü Başı) kadar uzanırdı. Murabbaa'yı Sagire Dâru'l- İmare (Valilik Sarayı) tarafında Hüseyin meydanının yakınındaydı. Ayrıca sur içerisinde bir de hapishane

¹²⁶ Neysaburi, s. 196 - 199.

¹²⁷ İbn Havkal, Der Mekîn kapısı der. Bkz. İbn Havkal, s. 431.

¹²⁸ İstahri, s. 255; İbn Havkal, s. 431; Usta, s. 441.

¹²⁹ İstahri, s. 255; İbn Havkal, s. 432.

¹³⁰ Muhammed b. Münevver, s. 88.

vardı. Cuma camisi, Muasker meydanında, valilik sarayı ve hapishane ise Meydan el- Hüseyin'in önündeydi.¹³¹

Şehir 10. yüzyıldan itibaren ticaret ve sanayinin gelişmesiyle güneye varoşa (Rabad) doğru genişlemiş hatta varoşlar eski şehirden daha düzenli ve büyük bir şehir halini almıştır. Varoşlarda daha önce bağlar ve meyve bahçeleri vardı.¹³² Bu tabii güzellik daha sonra dışarıdan gelen idârecileri cezp etmiş ve buralara çevreleri çiçek bahçeleriyle tezyin edilmiş saraylar inşa edilmişti¹³³. Böylece daha da güzelleşen buralara sarayda ve garnizonda görevli yöneticiler de binalar yaptırmışlar ve varoşlar da önemli mahallelere dönüşmüştü. Şazyah (Şadyah) mahallesi bu şekilde oluşmuştu¹³⁴.

2. Nişabur'un Şehir Unsurları

a. Camiler

Nişabur, Horasan bölgesinde ilk cami yapılan yerlerden biridir. Abdullah b. Amir¹³⁵ Nişabur'a geldiğinde iç kalede yer alan ateşgedeyi camiye çevirerek Horasan'da ilk ibadethaneyi tesis etmiştir. Bu camiye sonradan Ebu Müslim Horasani bir minare ilave etmiştir¹³⁶.

Nişabur'un camileri içerisinde en meşhuru Mescid-i cami'dir. Bu cami sur içerisinde Muasker diye bilinen meydana inşa edilmişti.¹³⁷ Cami, Ebu Müslim'i Horasani tarafından II./VII. yüzyılın ortalarında ordu karargâhında imam minberinin bulunduğu bölüm olarak yapılmış, malzeme olarak ahşap direkler kullanılmıştı. Daha sonra III./IX. yüzyılın sonlarında Saffari Sultanı Amr b. Leys tarafından diğer üç bölüm sütunlara yuvarlak tuğla dayandırılarak genişletilerek ilave edilmiştir. Sonradan eklenen bu bölümlerin etrafına üç revak ve onun ortasına da bir kümbed

¹³¹ İstahri, s. 255; İbn Havkal, s. 431-432; Usta, s. 441.

¹³² Burası Abdullah b. Tahir b. Hüseyin'in bahçesiydi. Bkz. Kazvini, s. 343.

¹³³ Zahoder, s. 499- 500.

¹³⁴ Pırlanta, s. 116.

¹³⁵ 30/651, 32/652 yıllarında Basra valisi iken Nişabur'u zapt eden ve daha sonra h.41'de Muaviye tarafından tekrar valiliğe getirilen, hicri 42'de Kays b. el- Haysam es- Sülemi'yi Horasan valisi olarak Nişabur'a yerleştiren kişi. Bkz. Honigman, *İA*, "Nişapur", IX, s. 303.

¹³⁶ Neysaburi, s. 217; Uslu, s. 147; Pırlanta, s. 107, 109.

¹³⁷ İstahri, s. 254; Usta, s. 441.

yapmışlardı. Revakların on bir kapısı vardı ve sütunları renkli mermerden yapılmıştı.¹³⁸ Abdullah b. Amir'in yaptırdığı caminin dışında o dönemde şehre gelen sahabiler, Şahnebur isimli bir yerde kibleyi tayin edip namaz kılmışlar, daha sonra da buraya bir cami yaptırmışlardır¹³⁹. Burası Diz Mahallesi olmalıdır. Çünkü Neysaburi bu mahallede sahabilerin bir cami yaptırdığından söz etmektedir¹⁴⁰. Sitane Mescidi de kendi adındaki mahallede yer alan camilerdendi¹⁴¹. Nişabur'da yer alan camiler aynı zamanda ilim halkalarının oluşturulduğu eğitim merkezi görevini de yerine getiriyorlardı. 618/ 1221 yılında meydana gelen Moğol saldırısına kadar bu yönüyle öne çıkan birçok cami bulunuyordu. Mutarrazi Cami, Nişabur Cami ve XI. yüzyılın sonlarına doğru Ebu Ali Hasan b. Said¹⁴² tarafından yaptırılan ve içerisinde büyük bir kütüphane bulunan Menii Cami önemli hocaların ders verdiği camilerdendi¹⁴³.

Ruy-i Kuh diye bilinen mescid, Nişabur kabristanları arasında bulunan Mescid-i Bab-ı Muammer (Ma'mer), Mescid-i Reca' b. Mua'z b. Müslim(bu sahabe burada dokuz ay namaz kıldığı için onun adına yaptırılmış, Kahendez kapısı mescidi de deniliyor), Mescid-i Ser el-A'r (Serâ-i Ma'âr), Saray bahçesine bitişik olan Mescid-i İmam Yahya, Mescid-i İbn Harb, Mescid-i Eyyub b.Hasan, Duaların kabul edildiğine inanılan Mescid-i Hamş, Mescid-i Mutarrazi, Mescid-i Havz-ı Keselân¹⁴⁴, Mescid-i Mukrii,¹⁴⁵ Muaz b. Muaviye sokağında bulunan, aynı zamanda medrese olarak da anılan Mescidi'l- Hubbazi¹⁴⁶, Mescid-i Hani'l- Feres,¹⁴⁷ Mescid-i Sarrâfın (Mescid-i Isbahani)¹⁴⁸, Mescid-i Ebi Abdurrahman es- Sülemi¹⁴⁹, birçok âlimin ders halkaları oluşturduğu ve içerisinde kütüphane de bulunan Mescid-i Akîl (Bu mescid

¹³⁸ Öztürk, s. 139; Uslu, s. 148.

¹³⁹ Pırlanta, s.107.

¹⁴⁰ Neysaburi, s. 202.

¹⁴¹ Usta, s.443.

¹⁴² Ebu Ali Hassan b. Said el- Menii(ö. h. 463), Merverruz'un reisidir. Birçok hankâh ve cami yaptırmıştır. Çok sadaka dağıtırdı. Her yıl bin kişi giydirdi. Zehebi, *İber*, II, s. 315; İbn Esir, VIII, s. 390.

¹⁴³ Öztürk, s. 245; Es- Sarifini, İbrahim b. Muhammed (ö. h. 641), *El- Müntehab min Kitab es- Siyak li Tarih-i Neysabur*, (Tashih Halid Haydâr), Mekke tarihsiz, s. 39, 63, 73, 76, 80, 94, 121, 154, 168; Piyadeoğlu, s. 157.

¹⁴⁴ Neysaburi, s. 219; Pırlanta, s. 110.

¹⁴⁵ Es- Sarifini, s. 73.

¹⁴⁶ Es- Sarifini, s. 43; Piyadeoğlu, s. 157.

¹⁴⁷ Es- Sarifini, s. 39.

¹⁴⁸ Es- Sarifini, s. 168.

¹⁴⁹ Es- Sarifini, s. 101.

h. 556'da Şafiiler tarafından tahrip edilmiştir¹⁵⁰). Ebu Muhammed el- Cüveyni Mescidi¹⁵¹. Ramcar mahallesinde fıkıh âlimi Ebu'l- Kasım En- Nûkâni' ye ait olan Nûkâni Mescidi¹⁵², Yine aynı mahallede yer alan Ramcar Mescidi¹⁵³, Moğollar tarafından harap edilen Mescid-i Ebi'l- Müsellem, Şadyah'ta içerisinde 5000 ciltlik kütüphanesi bulunan ve Oğuzlar tarafından yakılıp tahrip edilen Mescid-i Muakkil¹⁵⁴, Yine Oğuzlar tarafından tahrip edilen Diz Mescidi, Melikabâd mahallesinde yer alan Akîk Mescidi¹⁵⁵, Ebu Abdullah Mutavvai tarafından yaptırılan Mutavvai Mescidi, Ahmed b. Ebi'l- Kasım mescidi, Ebu İshak adında Nişapur hâkimine isnat edilen Hâkim mescidi¹⁵⁶ Nişapur'un önemli mescitlerindendi.

b. Çarşılar:

Nişapur'un çarşıları Rabad'da, Şehristan'ın dışındaydılar. Çarşılar şehrin ana caddesi ve birbirini kesen elli kadar sokaktan oluşuyor ve bu sokaklarda her çeşit mal satılıyordu¹⁵⁷. Çarşılar dört köşeli ve büyük bir meydandan müteşekkil olup çevresindeki dükkânlarda farklı meslek grupları, ticarethaneler ve imalathaneler yer alıyordu¹⁵⁸. Çarşıların çoğu, içerisinde bulunan meslek ve imalat kollarına göre isimlendirilmişlerdi. Sarraçlar Çarşısı, adından da anlaşılacağı gibi semer imalatı ve satışının yapıldığı bir çarşıydı. Tuğrul Bey bu çarşıda bir medrese yaptırmıştı.¹⁵⁹ Sûk el- Haddadin (Demirciler çarşısı) olup bu çarşıda demircilerin dışında kasaplar da vardı¹⁶⁰. “Sûk el- Munâdilîn” (Tellallar çarşısı), “Sûk el- Hâsırîn” (Hasırcılar çarşısı), “Sûk el-Habbalîn”(iplikçiler Çarşısı), “Sûk –el Harrazûn” (Deri dikici-ayakkabıcılar çarşısı) meslek erbabına göre isim almış çarşılardandı¹⁶¹. Nişapur'da

¹⁵⁰ Es- Sarifini, s. 38,167, 155; Piyadeoğlu, s. 157.

¹⁵¹ Es- Sarifini, s. 424. Piyadeoğlu, s. 157.

¹⁵² Es- Sarifini, s. 144.

¹⁵³ Piyadeoğlu, aynı yer.

¹⁵⁴ Piyadeoğlu, aynı yer.

¹⁵⁵ Piyadeoğlu, aynı yer.

¹⁵⁶ Piyadeoğlu, aynı yer.

¹⁵⁷ Honigman, “Nişapur”, *İA*, XXXIII, s. 303.

¹⁵⁸ Muhammed b. Münevver, s. 88.

¹⁵⁹ Köymen, *Tuğrul Bey*, s. 120; Nasır-ı Hüsrev, s. 3.

¹⁶⁰ Muhammed bin Münevver, s. 126.

¹⁶¹ Merçil, s. 131; İbn Havkal, s. 432.

Harp adında bir semt olup burada sebze ve meyve satılan düzenli dükkânların bulunduğu bir çarşı vardı ki burası diğer çarşılara göre çok görkemliydi¹⁶².

Nişabur'da bazı çarşılar sosyal unsurlara ve tabakalara göre de isim almıştır. El- Murabba el- Kirmaniyye¹⁶³ (Kerramiler çarşısı) bu kabilden bir çarşıydı¹⁶⁴. Çarşılarda hem imalat hem de ticaretin aynı dükkân ve hücrelerde yapıldığı da oluyordu. Dükkânlar ve ambarlar ticaret erbabıyla dolup taşıyordu¹⁶⁵.

Çarşılarda dışarıdan gelen tüccar ve misafirlerin konaklaması ve bineklerinin bakımı için her sokak ve çarşıda hanlar bulunuyordu. Hanlarda ticaretle beraber ilmi bir ortam da oluşuyordu. El- Hüseyin hanında zamanının önemli tefsir ve hadis âlimi olan Ebu Osman es- Sabuni, altmış küsur yıl Cuma günleri hadis meclisi oluşturmuştur.¹⁶⁶ Suhûr mahallesinde yer alan Abdulkerim Hanında da Hadis âlimi Ebubekir el- Kerabisi, Kuran ehli ile ilmi sohbetlerde bulunuyordu¹⁶⁷.

c. Meydanlar

Nişabur'un dört yolunun birleştiği noktada büyük bir meydan (Meydan'ı Muasker) vardı. Bu meydanda birçok meslek kollarının bulunduğu dükkânlar yer almaktaydı¹⁶⁸. Ayrıca Mescid-i Cami de bu meydanda yer alıyordu. Bu meydana aynı zamanda bazar-ı Nişabur, bazar-ı şehri Nişabur, çeharsuy-ı Nişabur gibi değişik isimler de verilmiştir¹⁶⁹. Bu meydanla birlikte bu meydanın tamamlayıcısı rolünü üstlenen önemli meydanlardan birisi de Meydan-ı Hüseyin idi¹⁷⁰. Bu meydan içerisindeki resmi binalar, hapishane gibi imarların bulunması ile yönetim merkezi özelliğinde idi¹⁷¹. Bu iki meydan Nişabur'un önemli iki çarşısı olan Murabbay-ı Kebire ve Murabbay-ı Sagire'nin bitişiklerindeydiler. Bu meydanlar şehrin kalbi, ticaret ve sanatın en çok işleyen merkezi, hatta ilim ve irfan ehlinin de uğrak yerleri

¹⁶² Muhammed bin Münevver, s. 216.

¹⁶³ El, Sarifini, s. 79.

¹⁶⁴ Muhammed bin Münevver, s. 94.

¹⁶⁵ İbn Havkal, s. 431,432.

¹⁶⁶ Es- Sarifini, s. 139-140.

¹⁶⁷ Es- Sarifini, s. 63, 303.

¹⁶⁸ Muhammed bin Münevver, s. 88.

¹⁶⁹ Merçil, s. 131; Muhammed bin Münevver, s. 103.

¹⁷⁰ Es- Sarifini, s. 140, 166, 167, 168.

¹⁷¹ Neysaburi, s. 219.

idiler¹⁷². Bu meydanlar dışında bunlar kadar önem arz etmese de Telacird Meydanı, Hâni Meydanı ve Ziyad Meydanı adlarında meydanlar da vardır¹⁷³. Mulgabâz Mahallesi de cenaze namazının kılındığı bir meydan vardı¹⁷⁴.

d. Saray ve Köşkler

Şehrin sarayları genelde Şadyah mahallesindeydi. Bu mahalleye ilk olarak Tahirilerden Abdullah b. Tahir b. Hüseyin bir saray yaptırmış ve ondan sonra buraya devletin ileri gelenlerinden kişiler köşkler ve saraylar yaptırmışlardır¹⁷⁵. Tahirilerden sonra bu köşkerin tahrip edildiği bildirilmektedir. Hatta bu köşkerin tahribi ile ilgili şairler şiirler yazmışlardır¹⁷⁶. Daha sonra Gaznelilerin de buralarda saraylar yaptırdıklarını ve Gazneli Mahmud'un da burada bir sarayı olup bu sarayı oğlu Mesud ve daha sonra 1038'de Tuğrul Bey de kullanmışlardır¹⁷⁷. Sultan Alparslan'ın oğlu Melikşah ve eşi Terken Hatun'a isnat edilen ve yine Şadyah'ta var olan bazı sarayların da varlığından söz edilmektedir¹⁷⁸.

e. Mahalleler

Nişabur'un mahallelerine bakıldığında çevreye açılan yolları, düzgün sıralanmış evleri, meydanları ve meydanlarının çevresinde dört köşe halinde yerleşmiş dükkânları görülür. Ayrıca toplamda da 300'den fazla sokağı vardır¹⁷⁹. Bu durum, orta çağ şehirleri içerisinde Nişabur'un planlı bir şehir olduğunu göstermektedir. İsmail Pırlanta, Nişabur mahallelerini, idârecilerin hükümet saraylarına inşa etmeleriyle bu sarayın çevresinde askeri garnizonun yerleşmesi, kamu binalarının teşekkülü ve çevresinde oluşan ikametlere, ilim ve ticaret erbabının kendilerine has üslupları ile oluşturdukları bina ve bahçeleri, fetihlerle dışarıdan

¹⁷² Pırlanta, s. 114; Merçil, s. 131.

¹⁷³ Neysabur, s. 219; Es- Sarifini, s. 18,69, 122;Pırlanta, aynı yer.

¹⁷⁴ Es- Sarifini, s. 98.

¹⁷⁵ Kazvini, s. 343; Pırlanta, s. 116.

¹⁷⁶ Şiirler için bkz. Hamevi, III, s. 306.

¹⁷⁷ Beyhaki, s. 603.

¹⁷⁸ Bkz. Piyadeoğlu, s. 160.

¹⁷⁹ Neysaburi, s.201.

gelen halkın yerlilerle karışmayıp kendilerine yeni bir mahalle teşkil etmeleriyle ilişkilendirir¹⁸⁰.

Nişabur'un 47 mahallesi olup bu mahalleler kaynaklarda değişik iş kolları ve meslekler, etkinlikler ve etnik yönleri ile özdeşleşmişlerdi. Mahalle-yi Nasrabad¹⁸¹, Mahalle'yi Bağ-ı Raziyan, Cur'u Sufla, Ser-i Kuy, Sencidsitâne mahalleleri ilim ve ticaret erbabının ikamet ettiği mahalleler olarak bilinir¹⁸². Ser-i pol (Köprübaşı) da önemli bir mahalleydi¹⁸³. Nişabur'un önemli mahallelerinden birisi de Şazyah (Şadyah) Mahallesi'dir. Bu mahalle Abdullah b. Tahir'in yeri olması ile ilk olarak ün kazanmış ancak daha sonra Yakup b. Leys oradaki binaları yıktırıp bahçelik yapmıştır¹⁸⁴. Bilahare tekrar mamur olacak olan Şadyah, sarayları, çeşit çeşit çiçeklerle tezyin edilmiş bahçeleri ile şehrin nadide yerlerindendi. Şadyah'ı o dönemde önemli kılan diğer bir unsur da Amr b. Leys'in, Sultan Mesud'un ve Tuğrul Bey'in ikamet ettiği yer olmasıydı. Burada Saffari hanedanı olan ve Nişabur'a büyük katkılar sağlayan Amr ibn Leys'in yaptırdığı bir bahçe vardı ki güzelliği ile dillere destandı¹⁸⁵. Tuğrul Bey de 1038'de Nişabur'a geldiğinde bu mahallede kalmıştı¹⁸⁶. Nişabur şehri daha sonra 1232'de bu mahalleye taşınacak ve çevresi tekrar surla çevrilecektir¹⁸⁷. Culabâd mahallesi de büyük mahallelerden olup Şadyah'la bitişikti. Telacerd mahallesi hâkim, büyük bir mahalle olup bir tarafı Culabâd'a diğer tarafı da Cencerûd'a uzanırdı¹⁸⁸. Hafsâbâd, Hamzakâbâd, Muhammedâbâd mahalleleri de büyük mahallelerdendi. Muhammedâbâd mahallesi Şadyah'a tâbi bir köydü. Buraya Beyhaki'nin hocası üç yönü bahçelerle çevrili güzel bir saray yaptırmıştı¹⁸⁹. Yine büyük bir mahalle olan Fuz (Foz) mahallesi de ilim adamlarının hâkim olduğu mamur ve düzenli bir mahalleydi. Bu mahalle, içerisinde Şii imamlardan İmam Ali b. Musa er-Rıza'nın kalmasıyla önemli bir mahalle sayılmış hatta bu mahallede yer alan hamam onun adıyla anılmıştır. Hamam ve kanalların bulunduğu yere Kehlân muhiti

¹⁸⁰ Pırlanta, s. 115-116

¹⁸¹ Es- Sarifini, s. 152.

¹⁸² Neysaburi, s. 202; Hamevi, VI, s. 287; Merçil, s.133.

¹⁸³ Neysaburi, s. 202; Uslu, s. 29

¹⁸⁴ Neysaburi, s. 201.

¹⁸⁵ Zahoder, s. 500

¹⁸⁶ Tuğrul Bey'in Nişabur'a gelişi ve daha sonraki olaylar için siyasi bölüme bakınız.

¹⁸⁷ Öztürk, s. 137, 140, 177

¹⁸⁸ Neysaburi, s. 201.

¹⁸⁹ Beyhaki, s. 669; Semani Muhammedabad'ın Nişabur'un dışında şehre iki mil uzaklıkta yer alan bir mahallesi olduğunu söyler. Bkz. Semani, XI, s. 167.

denmiştir¹⁹⁰. Hire mahallesi¹⁹¹ faydalı, sufi bir toplumu olan ve içerisinde şeyhlerin yattığı önemli bir mezarlık bulunan bir mahalle olup, Nişabur'un en büyük çarşısı (Hire Çarşısı) burada idi¹⁹². Bu çarşı kapalı bir çarşı olup, Hire'nin başından başlar ve mahallenin bittiği yer olan Sultan Hüseyin Kermir bahçesine kadar uzanırdı. Çarşı yaklaşık bir fersah(6 kilometre) idi¹⁹³. Buyabâd mahallesi mamur binaları ve çalışkan insanları olan ve iyi işlerde örnek gösterilen mahallelerden biriydi. Ebu Müslim Mervezi bu mahalleye geldiğinde bazı gençler onun eşeğinin kuyruğunu kesince mahallenin adını Gundâbâd (Rezilşehir) diye değiştirmiş, sonra vali olunca da bu mahalleyi yıktırıştır¹⁹⁴. Hire'nin yukarı kesiminde bir mahalle olan Mulakabâd (Mulkabâz)¹⁹⁵ mahallesinin büyük ve kalabalık bir meydanı vardı ve bu mahalle de âlim ve tüccarların mahallesi idi. Ayrıca bu mahallede Nişabur şeyhlerinden Ebu Osman Hiri'nin (ö. h. 298) bir hankâhı vardı¹⁹⁶. Abdullah b. Amir döneminde bu mahallede ileri gelen 40 tüccar sırayla bayramlarda tüm halka davet yapardı¹⁹⁷. Diz mahallesi de Nişabur'un mahallelerinden olup sahabeler burayı fethettiğinde buraya bir cami yaptırmışlardı¹⁹⁸. Zervan mahallesi şehrin güvenliğini sağlayan askerlerin kaldığı bir nevi karargâh mahallesi idi. Bab-ı Muammer, Derbağ-ı Telacerd, Meydan-ı Hüseyin mahalleleri, birçok özellikleri bir arada bulduran çok yönlü mahallelerdi. Semicerd, el-Rıtya, Culahkân ve Cur-u Ulya mahalleleri, akarsuları bol, bağlık ve bahçelikli mahalleler olup bayram ve eğlenceler bu mahallelerde kutlanırdı. Ayrıca bayram namazı da buradaki cami de kılınırdı. Bagek mahallesi de Abdullah b. Amir'in kaldığı mahalle olup, burada onun yaptırdığı Abdullah b. Amir camisi bulunmaktadır¹⁹⁹. Sahabe ve tabiinlerin kaldığı Remcar ve Remcar'a bağlı Harkelâbâd mahalleleri, âlimler ve müridlerin kaldığı mahallelerdi²⁰⁰. Remcar mahallesine Nişabur'un meşhur karilerinden Ebu Abdullah el- Mukrii (ö. h. 486), kendi adına nispet edilen, Şafilerin namaz kıldığı, bir cami

¹⁹⁰ Neysaburi, s. 201, 208, 209.

¹⁹¹ Semani, IV, s. 288.

¹⁹² Muhammed bin Münevver, s.229

¹⁹³ Neysaburi, s. 201

¹⁹⁴ Neysaburi, aynı yer.

¹⁹⁵ Es- Sarifini, s. 26, 86.

¹⁹⁶ Muhammed b. Münevver, s. 122.

¹⁹⁷ Neysaburi, s. 201.

¹⁹⁸ Neysaburi, aynı yer.

¹⁹⁹ Neysaburi, s. 202.

²⁰⁰ Neysaburi, aynı yer.

yaptırmıştı²⁰¹. Ayrıca Ebu Kasım en- Nûkâni'nin²⁰² de bu mahallede fıkıh dersleri verdiği bir mescidi vardı²⁰³. Servaka ve Kirmaniyan mahalleleri şehrin batı tarafında yer alıyordu.²⁰⁴ Bunların dışında içerisinde bir çarşı, bir hamam ve Şeyh Ebu Said'in hankâhı bulunan Aden-i Kuyan mahallesi,²⁰⁵ yukarısında önemli âlimlerin kabristanlığının bulunduğu Ziyad b. Abdurrahman mahallesi,²⁰⁶ Derdost mahallesi,²⁰⁷ Suhûr mahallesi,²⁰⁸ de Nişabur'un mahallelerindedir.

---

²⁰¹ Es- Sarifini, s. 73.

²⁰² Kişi hakkında bilgi için V. Bölüme bakınız.

²⁰³ Es- Sarifini, s. 144.

²⁰⁴ Neysaburi, aynı yer.

²⁰⁵ Muhammed bin Münevver, s. 101, 132

²⁰⁶ Es- Sarifini, s. 434.

²⁰⁷ Es- Sarifini, s. 182.

²⁰⁸ Es- Sarifini, s. 303.

II. BÖLÜM

NİŞABUR'UN SİYASİ DURUMU

A. NİŞABUR'UN XI. VE XII. YÜZYILDA SİYASİ DURUMU

1. Selçuklular Dönemine Kadar Nişabur

Nişabur, çok eski devirlerden beri önemli ticaret yollarının (Kral Yolu, İpek Yolu) kesiştiği bir merkezde yer almasından dolayı tarihte önemli bir yer edinmiş ve bu ticari yolun cazibesinden Horasan'la birlikte sık sık yer değiştirmiştir. İlk olarak bu çevrelere Ari ırk yerleşmiştir. Bu yüzden Horasan civarına Aryânâ (Ariana) denmiştir²⁰⁹.

Halife Ömer döneminde (21/642) İslam ordularının karşısında Sasani Hükümdârı III. Yazdicerd'in ordusunun Nihavend'de mağlup olmasıyla III. Yazdicerd, hüsrân üstüne hüsrâna uğradı. Kirman'a geçti, orada tutunamadı. Sonra da Sistan'a geçtiği esnada (30/650)²¹⁰ Basra valisi Abdullah b. Amir'in görevlendirdiği Ahnef bin Kays komutasındaki ordu, çölü ve Kuhistan'ı geçerek Nişabur yakınlarına gelmiş ve teker teker Nişabur'a bağlı yerleşim yerlerini fethetmeye başlamıştı (30/650)²¹¹. Daha sonra 31/651'de Abdullah bin Amir b. Kureyz'in başında bulunduğu ordu şehri birkaç ay kuşatma altına aldı, bir gece Müslümanların şehre girmesiyle Nişabur Merzûban'ı Kanereng, bir toplulukla beraber iç kaleye sığındı, zor duruma düştü ve barış yoluyla şehri Basra Valisi Abdullah b. Amir b. Kureyz'e teslim etti²¹². Çünkü o dönemde Nişabur'da İslam ordusuna direnecek bir ordu mevcut değildi. Ancak mali olarak zengin bir şehir olduğu, buradan çıkan haraç miktarının 700000 dirhem -bir rivayete göre 1000000 dirhem- olduğundan anlaşılmaktadır²¹³. Abdullah b. Amir şehri teslim aldıktan sonra

²⁰⁹ Uslu, s.18.

²¹⁰ Semani eserinde Nişabur'un Hz. Osman döneminde teyzesinin oğlu Abdullah b. Amir b. Kureyz tarafından hicri 29 yılında fethedildiğini bildirmektedir. Bkz. Semani XII, s. 184.

²¹¹ Belazuri, s.270, 271; Osman Gazi Özgüdenli, *Türk- İran*, s. 12.

²¹² Hamevi, V, s. 331; Honigman E, "Nişapur", *İA*, IX, s. 303; Özgüdenli, "Nişabur", *DİA*, XXXIII, s. 149; Merzuban ile ilgili bilgi için bkz. Uslu, s.106,107. Semani, *Ensab*'ında şehrin Abdullah b. Amir b. Kureyz tarafından alındığı tarihi h. 29 yılı olarak vermektedir. Bkz. Semani, XII s. 184.

²¹³ Belazuri, s. 271; Neysaburi, Nişabur'un Abdullah b. Amir tarafından fethiyle ilgili olarak iki rivayet verir. Verilen rivayetlere göre şehir sulh yoluyla değil, zor şartlar altında fetihle ele

Süleym'den Kays b. Heysem'i Nişabur valisi yapmış²¹⁴, iç kalede bulunan ateşgedeyi yıktırıp camiye çevirmiş ve burayı İslam şehirlerinden birisi haline getirmiştir²¹⁵.

36-37 /656- 657 senelerinde Hz. Ali ile Muaviye arasında geçen mücadele ile Horasan ve Toharistan'da ortaya çıkan isyan etkisini Nişabur'da da göstermiş, Araplar bu isyanla şehirden çıkartılmış ve III. Yazdicerd'in oğlu III. Piruz şehri yönetmeye başlamıştı²¹⁶. Bu isyandan sonra Hz. Ali, Huleyd b. Kays'ı Nişabur'a gönderdi ama onun zamanında da şehir dinmedi. Daha sonra 41/661 de Muaviye, Abdullah b. Amir'i tekrar bu bölgeden sorumlu vali yaptı. Abdullah b. Amir 42/662' de Horasan valisi olarak Kays b. el- Haysam as- Sülemi'yi Nişabur'a yerleştirdi. Şehirdeki isyan Abdullah b. Amir döneminde durduruldu. 45/665-666 senesinde Ziyad b. Ebi Süfyan, Huleyd b. Abdullah el- Hanefi'yi Nişabur valisi yaptı. 63/683 yılında Abdullah b. Hazim Emevilere baş kaldırdı. 10 yıl sonra da Merv yakınlarında Abdul- Melik'e karşı ayaklandı²¹⁷ ve 73/692'de Abdul-Melik'le yaptığı savaşı kaybetti. Daha sonra Tirmiz'de bulunan oğlu Musa'nın yanına giderken yolda Veki b. ed-Davrakiyye tarafından öldürüldü. Bu olaydan sonra Horasan'da Emevi hâkimiyeti kendisini iyiden iyiye hissettirmeye başladı²¹⁸.

İbn Hazim'in ölümünden sonra bölgede ihtilaf baş göstermiş, Arapların bir kısmı Buceyr, bir kısmı da Bükeyr taraftarı olmuşlardı. Bu ihtilaftan rahatsız olan Horasan'ın ileri gelenleri, Abdulmelik'e bir mektup yazıp ondan Horasan'ın başına Kureyş'ten bir idâreci istediler. Abdulmelik de Ümeyre b. Halid b. Esid b. Ebi El- İsbîn Ümeyre'yi Horasan valiliğine atadı. Ümeyre, Valiliği döneminde İbn Hazm'ın

---

geçirildiğini göstermektedir. Yine haraç miktarı Neysaburi'nin eserinde 700000 dirhem (500000 misgal gümüş) olarak belirtilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Neysaburi, s. 203- 205.

²¹⁴ Belazuri, s. 272; Neysaburi'nin eserinde Abdullah b. Amir'in Şahenber mahallesinin tepesine bir cami ve kendisi için bir saray yaptırdığı, Abdullah b. Tahir'i Nişabur'da yerine bırakıp Basra'ya döndüğü, daha sonra tekrar gelip yaptırdığı bu sarayda kalıp Nişabur'u yönetim merkezi yaptığı bildirilir. Ayrıca Abdullah b. Tahir vali olunca şehrin ileri gelenlerini haraca bağlayıp şehri geliştirmek için çaba gösterdiği de söylenmektedir. Neysaburi, s. 206.

²¹⁵ Özgüdenli, "Nişabur", *DİA*, XXXIII, s. 149.

²¹⁶ Honigman, "Nişapur", *İA*, IX, s. 303.

²¹⁷ Bu isyanın iç yüzü ile ilgili bilgiler için bkz. Belazuri, s. 290-291.

²¹⁸ Öztürk, s. 149,150; Honigman, "Nişapur", *İA*, IX, s. 303; Özgüdenli, "Nişabur", *DİA*, XXXIII, s. 149; Belazuri, s. 280, 291.

oğlu Musa ve Bukeyr ile meşgul olup onları bertaraf etmeye çalışmıştır. Bunun dışında Ümeyre'nin kayda değer bir gelişmesi görülmemiştir²¹⁹.

Hicri 99 yılında Haccac b. Yusuf Irak-ı Arap ve Acem ile Horasan valisi olduktan sonra Mühelleb b. Ebi Süfre'yi Horasan'dan sorumlu vali yaptı. Mühelleb'in valiliği sürekli seferlerde geçtiğinden onun döneminde de Nişabur'la ilgili kayda değer bir gelişme yaşanmamış ve seferden dönerken Merv ür Ruz ilindeki Zagol bölgesindeki Şavs'a da ölmüş, ölmeden yerine oğlu Yezid b. Mühelleb'i halef kılmıştı 82/701. Haccac da Yezid'in valiliğini tasdik etmiştir²²⁰. Yezid'in de Nişabur'a katkısı Mescid-i Camiye minare yaptırmaktan öteye gitmemiştir²²¹.

II./VII. yüzyılın başlarında Horasan'da Emevilere baş kaldıran Ebu Müslim-i Horasani 131/758 yılında Nişabur'a girdi ve o şehrin idâresini ele geçirdi. Yönetimi sırasında Nişabur'a bir mescit yaptırdı. Ancak onun Nişabur hâkimiyeti yedi yıl sürdü. H. 138'de Halife Mansur'un tahrikiyle Bağdat'ta öldürüldü. Onun ölümünden sonra Halife Memun Horasan'ın idâresini 205/821'de Tahir b.Hüseyin'e verecek ve bundan sonra Nişabur ve civarında Tahiriler etkili olmaya başlayacaklardır. Tahir'in oğlu Abdullah döneminde (213-230/828-845) merkez, Merv'den Nişabur'a taşınacak²²² ve Nişabur'un uzun süre beklediği gelişme bu dönemden itibaren tekrar başlayacaktır. Abdullah b. Tahir Şadyah'a dillere destan bir bahçe yaptıracak, şehir yavaş yavaş Şadyah'a kayacak, saraylar, ordugâhlar ve idârecilerin yaptırdığı konaklarla genişleyecektir.²²³ Şehir sadece imar bakımından değil, ilim, kültür ve ticaret bakımından da büyük gelişme gösterecektir²²⁴. "Tahiroğullarının yaptığı önemli katkılardan biri de bilginin tabana yayılmasına yönelik faaliyetleridir. Abdullah b. Tahir "ilimle uğraşmak herkes için mümkün olmalıdır; ilim kendini korur ve değersizlerin yanında kalmaz." diyerek bu konudaki görüşünü açıkça ortaya koymuştur. Bir başka sözünde ise "Layık olan ve olmayan tüm insanlar arasında

²¹⁹ Belazuri, s. 292, 293.

²²⁰ Belazuri, s. 294; Pırlanta, s. 203.

²²¹ Pırlanta, aynı yer.

²²² Abdullah b. Tahir başkenti Merv'den Nişabur'a taşınmasını şu üç şeye bağlamaktadır; havasının temiz ve kuvvetli olması, insanların yumuşak ve uyumlu olması ve binalarının çok olması (mamura olması). Bkz, Makdisi, s. 332.

²²³ Honigman, "Nişapur", *İA*, IX, s. 303; Öztürk, s. 151; Özgüdenli, "Nişapur", *DİA*, XXXIII, s. 149; Kurt, s. 114.

²²⁴ İbn Havkal, s. 434; Zahoder, s. 500.

bilim yaygınlaştırılmalıdır. Bilim layık olmayana gitmekten kendini daha iyi korur." demiştir. Gerçekten o devirde rivayete göre en yoksul köylülerin çocukları bile tahsil yapmak için şehirlere gitmekteydi. Hargün köyü halkından iki kardeşi, babaları 233/847 yılında bu yerleşim biriminin bağlı bulunduğu Semerkant'a göndermiştir. Söz konusu iki kardeş üç sene Semerkant'ta tahsillerine devam etmiş; bu sırada yanlarında kalan anneleri de yün dokuyarak onların geçimini sağlamaya çalışmıştır²²⁵. Yine bu dönemde sulama sistemine ve tarımın geliştirilmesine çok önem verilmiştir²²⁶. Bu amaçla kanalların yapımı, bakımı, kullanımı ve korunması, hatta sulama ile ilgili şeri hükümler ile ilgili Abdullah b. Tahir'in isteğiyle " Kitabü'l- Guni" adlı kanallar kitabı yazılmış, bu kitap daha sonra Gazneliler tarafından da kullanılmıştır²²⁷.

279/892 yılında Amr b. Leys'in Nişabur ve çevresini hâkimiyeti altına almasıyla bölgede Saffariler hanedanının hükmü geçmeye başladı. 30 yıl Saffariler'e²²⁸ başkentlik yapan Nişabur'a Amr b. Leys'ten itibaren büyük mimari ve kültürel zenginlikler kazandırıldı. 297/900' den itibaren Samanili İsmail b. Ahmed'in Amr b. Leys'i yenip esir almasıyla şehir Samanoğullarının hâkimiyeti altına girdi²²⁹. Samaniler burayı askeri ve idâri bir merkez haline getirdiler. Onların döneminde Nişabur Horasan'ın en önemli sanat, ilim ve ticaret merkezi oldu²³⁰.

2.Selçuklular Döneminde Nişabur

a. Nişabur'un Fethinden Önce Selçukluların Durumu

Selçuklular Oğuzlar'ın Kınık boyundan olup, Selçukluların atası olan Dukak, emrinde bir ordu bulunan cesur, nüfuzlu bir kimseydi²³¹. Oğlu Selçuk, 900 yılında doğmuş ve 17-18 yaşlarında babasını kaybetmişti. Sarayda büyüyüp bilahare Oğuz

²²⁵ Kurt, s. 117; Barthold, s. 230.

²²⁶ Kurt, s. 116.

²²⁷ Barthold, s. 230.

²²⁸ Saffariler (867/1003) İran'ın doğusunda bulunan Sistan eyaletinde Yakub b. Leys'in ayyarların da desteğini alarak 861'de emir unvanını almasıyla kurulmuş ve Emir Yakub, hâkimiyetini genişleterek Tahiriler'e son vermiştir. Daha geniş bilgi için bakınız Özgüdenli, *Türk-İran*, s. 17-18.

²²⁹ Öztürk, s. 151.

²³⁰ İstahri, s. 204; İbn Havkal, s.168; Özgüdenli, "Nişabur", *DİA*, XXXIII, s. 149.

²³¹ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teskilatı-Destanları*, İstanbul 1992, s. 68.

Devleti²³² Sübaşılığına getirilen Selçuk'un bu vazifesindeki başarısı hem halk hem de hükümdâr tarafından takdir ediliyor bu durum da Selçuk üzerinde devletin başına geçme emelleri doğuruyordu. Selçuk'un bir gün bu emelini gün yüzüne çıkarması onu tehlikeye soktu. Bir de halkın yanında itibarının artması ve önemli bir görevde bulunması diğer devlet erkânını kıskandırmaya başlamıştı. Bu tür nedenlerden dolayı Yenikent'i (Oğuz Kışlağını) terk edip bir uc (suğur) şehri olan Cend'e taşındı.²³³ Burada Selçuk ve maiyeti islamiyeti kabul ettiler ve buradaki Müslüman halk ve valiye kendilerini sevdirdiler. Müslüman olmayan Oğuz Devleti'nin Cend'den vergi alması ve bir gün mümessillerini vergi için buraya göndermesi Selçuk'un Oğuz Devleti'ne karşı savaşmasına fırsat vermiş, vali ve halkın desteğiyle Oğuzlarla savaşa girmiştir. Netice alınamayan²³⁴ savaştan sonra Selçuk'un ünü her tarafa yayılmış ve akın akın Türkistandan gelen Türkmenler Selçuk'a katılmaya başlamıştır. Türkmenlerin katılımıyla sayısı artan Selçuk ve beraberindekiler kendilerine yeni yerler bulmaya ve fetih hareketlerine başladılar. Samanlı Devleti yaptığı bir anlaşma ile Selçuk ve maiyetine Buhara yakınlarında bulunan Nur kasabasında²³⁵ hayvanlarını otlatmak için müsaade verdi (985-986). Bunun karşılığında Selçuklu Oğuzları Samanlıların sınırlarını istilalara karşı koruyacaklardı²³⁶. Ancak Selçuk Bey Cend'de kalıp Nur'u göremeden hayata gözlerini yumdu (398/1007) ve buraya defnedildi²³⁷. Bu arada Karahanlılar ve Gazneliler ile Samanoğulları Devleti, İran ve Maveraünnehir hâkimiyeti için birbirleriyle mücadele halindeydiler.

Samanoğulları'nın içerden zayıfladığını ve iç meselelerle uğraştığını fırsat bilen Karahanlılar, hükümdârları Buğra Han Harun önderliğinde hiçbir kuvvetle karşılaşmadan Maveraünnehir'e girdi. Hükümetten memnun kalmayan general ve dihkânlar bu istilayı olumlu karşıladı. Samanoğulları'nın Harun üzerine gönderdiği

²³² X. yüzyılın başlarında, Hazar Deniz'in doğusundan itibaren Sir Deryanın ortalarına kadar uzanan sahada başında Yabgu unvanı taşıyan feodal yapıda bulunan Oğuzlar Devleti bulunuyordu. Bkz. M. Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1963, s. 23.

²³³ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 24; İbn Esir, IX, s. 474; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul 2009, s. 66.

²³⁴ Osman Turan, Selçuk'un bu savaştan zaferle döndüğünü söyler. Bkz. Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 68.

²³⁵ Buhara'ya 20 fersah yakınlıkta bir yer. Bkz. İbn Esir, IX, s. 474.

²³⁶ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 25-26.

²³⁷ Alper Tunga Toysal, *Tuğrul Bey Dönemi Selçukluların Dini Siyaseti*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2007 s. 9; Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 30; İbn Esir, Selçuk'un 107 yaşında öldüğünü söyler. Bkz. İbn Esir, IX, s. 474.

iki ordu mağlup olunca Samanlı Hükümdârı II. Nuh, Buhara'yı Karahanlılar'a terk etmek zorunda kaldı (Mayıs 992). Daha sonra burayı tekrar ele geçirmek için Selçuk'tan yardım istedi. Bu durumu öğrenen Harun, hastalığının da etkisiyle Buhara'yı geri vermiştir. Buhara'nın geri alınması Selçuklulara yaramıştır. Çünkü buradan elde ettikleriyle servetlerine servet katmışlardır²³⁸.

1004 yılında Selçuklular Samanlı hükümdârı Muntasır ile müttefik olup Karahanlılarla savaştılar, Mayıs Haziran aylarında yapılan bu savaşta Karahanlılar savaşı kaybetti ve Selçuklular buradan da büyük ganimet elde ettiler. Daha sonra Karahanlı hükümdârı ilig Nasr'a yenilen Samanilerin Maverâünnehr'i Karahanlıların eline bırakarak hâkimiyetleri sona erdi. Maverâünnehr, Karahanlılar'a geçtiğinden Buhara civarında bulunan Selçuklular otomatikman Karahanlılar'ın tabiiyetine girdiler. 1001 yılında yapılan Karahanlı ve Gazneliler arasında yapılan anlaşma gereği Horasan bölgesi de Gaznelilere geçmişti.²³⁹ Artık bu gelişmelerden sonra Selçuklu Oğuzları ile Gazneliler ve Karahanlılar arasında Horasan ve Buhara civarında siyasi mücadeleler baş gösterecektir.

b. Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu ve Nişabur'un Devlet Merkezi Olması

Selçuk'un Mikail, Arslan, Yusuf ve Musa adlarında dört oğlu olmuştu²⁴⁰. Tuğrul ve Çağrı Beylerin babaları Mikail daha Selçuk hayatta iken bir savaşta ölmüş ve bunları ölümüne kadar dedeleri Selçuk yetiştirmişti. Selçuk tarafından büyük bir ihtimamla yetiştirilen bu iki kardeş, Selçuk'un ölümünden (398/1007) sonra amcaları Arslan Bey'in reisliğini kabul ederek Maverâünnehir'de Buhara yakınlarında yer tutmuş ve burada gün geçtikçe kuvvetlenmeye başlamışlardı²⁴¹. "Samanilerin ortadan kalkması ile Maverâünnehir'e Karahanlıların hâkim olması, Selçukluların bu bölgede adı geçen devlet ile karşı karşıya kalmasına yol açmıştı. Selçuklulardan Tuğrul ve

²³⁸ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 28.

²³⁹ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 29,30.

²⁴⁰ İbn Esir Yusuf'tan bahsetmez. Bkz. İbn Esir, IX, s. 474; Reşidüddin Fazlullah ise *Camiü't-Tevarih*'inde Selçuk'un beş oğlu olduğundan yukarıda sayılanlar dışında bir de Yunus adında oğlundan söz eder. Daha fazla bilgi için *Camiü't-Tevarih*'in Selenga yayınlarından çıkmış tercümesinin s. 71 deki dipnotuna bakınız. Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevarih* "Selçuklu Devleti", (çev. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş), İstanbul 2010, s. 71.

²⁴¹ Erdoğan Merçil, "Büyük Selçuklu Devleti Tarihi", *Türkler*, IV, s. 103.

Çağrı Beyler, İlig Han Nasr'ın hücumuna uğrayınca, yine Karahanlı hanedanından Buğra (Ahmed b. Ali) Han'ın yanına Talas havalisine gittiler. Ancak Buğra Han'ın da onlara düşmanca davranarak Tuğrul Bey'i tutuklaması üzerine Çağrı Bey, bir baskınla Karahanlılar'ı mağlûp etmiş ve Tuğrul Bey'i kurtarmıştı. Bundan sonra Tuğrul Bey, çöllere çekilirken Çağrı Bey de Doğu Anadolu'ya meşhur akını yapmıştı (1016). Çağrı Bey, bu akın sırasında, emrindeki 3000 Türkmen ile Horasan, Rey ve Azerbeycan yolunu takip ederek Ermeni Vaspurakan Krallığı arazisine (Van Gölü çevresi) saldırmış ve bu bölgeden bol ganimet ele geçirmiştir. Errân ve Doğu Ermeniyeli'deki Müslüman Şeddâdîlerin topraklarından da geçen Çağrı Bey, daha sonra Gürcü Krallığı arazisini yağmalamış ve Ani Ermeni Krallığı topraklarına kadar ilerlemişti. Çağrı Bey, bu keşif hareketi sayılan seferinden sonra Horasan'a döndü ve Buhara civarında Tuğrul Bey ile buluştu (1021)²⁴². İki kardeş tekrar bir araya geldikten sonra onlara yeni katılmalar oldu, saygınlıkları gün geçtikçe artmaya başladı. Bu durum Arslan Yabgu'yu endişelendirdi, onlara kuvvetlerini dağıtmalarını yoksa Maverâünnehir ve Türkistan hükümdârlarını üzerlerine çekeceklerini söyledi. Arslan Yabgu'ya boyun eğmiş olan Çağrı ve Tuğrul Beyler onun tavsiyesine uydular. Arslan Yabgu'nun Sultan Mahmud tarafından Kalincer kalesine hapsedilip (1025) orada ölümüne (1032) kadar onun komutanları olarak yaşadılar²⁴³ ama o hapsedilince aralarındaki soğukluk ve rekabet sebebiyle onu kurtarma eğiliminde de bulunmadılar. O hapisteyken iki kardeşler Selçuklu ailesinin başına geçince bazı riyaset emelinde olan komutanlar 4000 çadır halkla birlikte Gaznelilere geçtiler. Öte yandan iki kardeşin arasını açamayan Buhara Karahanlı hükümdârı Ali Tekin, Musa'nın oğlu Yusuf'u aile içerisine nifak sokmak için Yabgu yaptı. Ancak Yusuf onlara karşı üstünlük kurma ve onlarla mücadele etme gibi bir tutum ve davranışta bulunmadı²⁴⁴. Ali Tekin maksadına ulaşamayınca komutanlarından Alp Kara'ya Yusuf'u öldürttü. Bunun üzerine Tuğrul ve Çağrı Bey kardeşler Ali Tekin'e savaş açıp ordusunu dağıttılar ve Alp Kara'yı öldürdüler. Bundan sonra Selçuklu Türkmenleri Tuğrul, Çağrı beyler ile Yusuf'un babası Musa (İnanç) Yabgu üçlüsü ile

²⁴² Merçil, " Selçuklu ", *Türkler*, IV, s. 104; Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 32-33.

²⁴³ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 33; Merçil, "Selçuklu" *Türkler*, IV, s. 104.

²⁴⁴ Merçil, "Selçuklu", *Türkler*, IV, s. 104; Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 34-35.

yönetilmeye başladı²⁴⁵. Ancak Musa'nın Yabguluğu şeref unvanı olarak kalmış bütün salâhiyetler Tuğrul ve Çağrı Beylerde toplanmıştır.²⁴⁶ 1030'da Sultan Mahmud'un ölümüyle Selçukluların siyasi programları Ali Tekin'den yana olmuş, hatta onunla birlik olup Harezmsâhların güdümündeki Gaznelilerle savaşmıştır. Bu savaş sırasında yaralanan Harezmlî Altuntaş Karahanlılarla anlaşmadan ölmüştür. Onun ölümü ve ardından Sultan Mesud'un Harezmsâh unvanını oğluna (Said) vermesi dengeyi bozacak ve Harezmsâh'ın oğlu Harun Selçuklular'ı kendisine yardım etmek amacıyla Harezm'e davet edecektir. Bundan sonra Selçuklular'ın vatanı Maverâünnehir'den sonra Harezm olacak ama burada da Harun'un Nisan 1035'te öldürülmesine kadar kalacaklardır. Mayıs 1035'te Selçuklular önce Nesa'ya varacak orada bunlara katılım olduktan sonra Gaznelî Sultan Mesud'dan Suri vasıtasıyla yer isteyecekler ama Mesud ilkin onlara yer vermeyip üzerlerine ordu gönderecektir²⁴⁷. Bu olay Camiü't-tevarih'te şöyle anlatılır; "O esnada Mikail de öldü ve sonsuzluk diyarına göçtü. Geriye iki oğul kaldı. Bunlardan biri Çağrı Beg Ebu Süleyman Davud ve diğeri ise Ebu Talib Tuğrul Beg Muhammed idi. Kendi kabilesi (hayl) ve akrabaları (hişan) arasında mevki sahibi (saygıdeğer) ve önder (mukaddem) oldular. 421/1030 senesi içinde Mahmud öldü. Ödünç hayatı ondan istediler, fena çivisini onun beka kapısına çaktılar. Onun iki oğul Mesud ve Muhammed arasında saltanat hususunda ihtilaf çıktı. Sultanlığın / saltanatın Mesud üzerinde kararlaştırmasına kadar memleket işlerinde fitne ve karışıklık zahir oldu. Bu fetret esnasında 428/1036/1037 senesinde Ali bin Musa (türbesinin) kubbesini yaptıran Amid-i Nişabur Suri, İbnü'l- Mutezz'e birini gönderip o civarda yerleşecekleri bir yer (mevazi) belirlemesini istediler. Amidü's- şark, Sultan Mesud bin Mahmud'a bir mektup gönderdi. Sultan Mesud, o sırada Cürcan'da idi. Şerefü'l- Meali Nuşirvan bin Felekü'l- Meali Menuçehr bin Şemsü'l- Meali Kabus bin Veşmgir'in yanına gelmiş idi. Ondaki istediği yerleri almayı ve Amid Ebu Sa'd (Sa'id) Hamduyi'nin göndereceği Rey ve Kum şehirlerinin yükünü/hasılatını (haml) bekliyordu. Amidü's-şark'ın hattını okuyunca Selçuklular'a karşı tedbir almak için hemen Nişabur'a geldi. Onun (Sultan Mesud'un) ordusu (leşker) Mazenderan

²⁴⁵ Köymen, *Selçuklu Devri*, s. 35.

²⁴⁶ M. Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul 1976, s. 4.

²⁴⁷ Erdoğan Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti*, Ankara 2008, s. 9, 10; Köymen, *Tuğrul Bey*, s. 6.

seferinden (dolayı) yorgun ve bitkin idiler. Silahları nemli (Nemgin) ve bozuk (nemden mahvolmuş), develeri/binekleri (süturan) bahar (çayırı) yememişti. (Ordu bu haldeyken) bu mühim hareket ve taarruzu/savaşı yapamazdı.

Sultan Mesud önce birini gönderip mal istedi. Vermediler ve cevap olarak “*malı kendi adamlarımıza veririz. Çünkü biz de padişahlar soyundanız*” dediler. Çağrı Beg Davud ve Ebu Talip Tuğrul Bey Muhammed, Mesud’un Molla Münşi’sinin Cürcan ve Mazenderan’da bulunmadığı sırada, gidip Mahmudilerin tahtgahı Gazne (Gaznin)’i almak konusunda meşveret/kenkac ettiler. Mesud bu durumdan haberdâr olunca üç bin süvari ile geldi. Bu önemli hareketi tek başına yapamazdı. Kendi ordusundan birkaç emir seçti ve tam teçhizatlı bir kıtayla onlarla savaşa gönderdi. Selçuklular bundan ihtiyatsız ve hazırlıksız idiler. Ancak ikballeri açık idi. Bu kavim (Gazneliler), Nur ve Şehristane vilayetleri arasındaki Hisar-ı Tak civarında onları ansızın vurdu. Yağmayla meşgul oldukları sırada Selçuklular her bir taraftan geri geldiler ve çetin bir savaş verdiler. İşin sonunda Mesud’un ordusu/askerleri maksadına erişemeyip ağlayıp inleyerek mağlup oldular. Selçuklular beş yüz bin altın dinar, silah, ziynet (tecemmülat), hayvan (çeharpa) elde ettiler. Kötü tesadüf (eseri olarak), Mesud’un (başına) Horasan’da kalamayıp Hind’e (gitmesine sebep olacak) bir hadise geldi ve vaktin maslahatı gereği Selçuklular ile mecburi bir barış yapıp gitti.”²⁴⁸ Bu anlaşmada Sultan Mesud Dihistan’ı Çağrı Bey’e, Nesa’yı Tuğrul Bey’e, Ferave’yi de Musa Yabgu’ya verip onlara “dihkan” unvanı ve hil’at verdi.²⁴⁹ Selçuklular, bu anlaşmadan sonra günden güne buldukları mevkide güçlenip çoğalıyor ve bu durum Gazneliler’de itimat kaygısına yol açıyor, Gazneliler’e göre Selçuklular büyük hayaller peşinde olup, sultan Mesud’un hil’atleriyle alay geçiyorlardı. Ayrıca Selçuklular’a katılan Türkmenler her tarafı istila ediyor ve Bust, Guzgan, Serahs akın ve yağmalara uğruyordu. Bu olayların hepsini Selçukluların yaptığını zanneden Gazneliler, onlara karşı savaş hazırlığına başladılar. Öte yandan Selçuklular da çevre komşuları ile taltiflenip onlarla ittifaklar kuruyordu. Sultan Mesud, büyük Hacib’i 15000 ordu ile Horasan’a başka bir orduyu da Herat’a gönderdi. Bundan haberdâr olan Selçuklular bir taraftan Harezşah’larla

²⁴⁸ Reşidü’din, s. 82- 85.

²⁴⁹ İbn Esir, IX, s. 479; Turan, *Selçuklular*, s. 95-96; Köymen, *Tuğrul Bey*, s. 8, 9.

temasa geçip anlaşırken (1036 yazı)²⁵⁰ diğer yandan buldukları mevkideki istila ve yağmaların kendilerine ait olmadığını Sultan'a bildirdiler. Üstüne bir de verdikleri vergilerin kendilerinden alınmamasını isteyip eğer Sultan'ın ordusu harekete geçerse karşılık verecekleri bilgisini iletiler. Bu duruma çok hiddetlenen Sultan Mesud, Horasan'daki askerlerini Türkmenler üzerine saldı, kendisi de Hindistan seferine çıktı²⁵¹. 1037 kışında Sübaşı'nın yenilmesi ve Türkmenlerin Talakan, ve Faryab'ı yağmalayıp, Rey'i kuşatmaları üzerine Hindistan'dan dönüp saldırıya geçti. Bu saldırıda Sübaşı ve ordusu Selçuklular tarafından önce hırpalandı, ardından Serahs'ta Mayıs 1038'deki (Şaban 428)²⁵² savaşta ordu bozuldu ve sayısız esirler Selçukluların eline geçti. Bu ikinci zaferden sonra eski Türk geleneği mucibince Tuğrul Bey devletin hukuki ve fiili reisi olarak Nişabur'a, Çağrı Bey Merv'e, İnanç Yabgu da Serahs'a sahip oldu²⁵³.

Tuğrul Bey Nişabur'a gelmeden önce zaferden 12 gün sonra şehri teslim almak için İbrahim Yınal²⁵⁴ şehre gitti. İbrahim Yınal'ın Nişabur'a gelip başından geçen olaylar ile Nişabur halkının bu durum karşısında tutum ve davranışlarını o vakit Nişabur'da bulunan ve bir yerde gizlenen Sultan'ın casusunun yazdığı mektuptan öğreniyoruz. Mektupta geçenlere göre İbrahim Yınal Nişabur'a Tuğrul Bey gelmeden oniki gün önce gelmiş ve Nişabur halkına bir elçi göndererek Tuğrul Bey'in şehre geleceğini ve savaş yapacaklarsa Tuğrul Bey'in büyük bir ordu ile yolda olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine o vakit Nişabur halkının yanında önemli bir yere sahip olan ve aynı zamanda da hanefilerin reisi olan Kadı Said'in evinde toplanıp bu durumu görüştüler. Kadı Said de netice olarak sulh yapılması gerektiğini, çünkü şehrin savunma yapacak kadar muhkem olmadığını, halkının da savaşçı olmadıklarını bildirmiştir²⁵⁵. Bu görüşmelerden sonra İbrahim'e onların birer raiyyet olduklarını savaş yapamayacaklarını söyleyip şehrin kapısının onlara açık olacağını

²⁵⁰ Merçil, *Selçuklu*, s. 11.

²⁵¹ Sultan Mesud ile maiyeti arasında Selçuklular üzerine ordu gönderilmesi ve Sübaşı'nın görevlendirilmesi ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. İbn Esir, *Kamil*, IX, s. 479, 480.

²⁵² İbn Esir, *Kamil*, aynı yer.

²⁵³ Turan, *Selçuklular*, s. 97, 98; Merçil, *Selçuklu*, s. 12,13; Özgüdenli, "Nişabur", *DİA*, XXXIII, s. 150.

²⁵⁴ Bundâri İbrahim Yınal'ın Tuğrul Bey ile anne bir kardeş olduğunu söyler. Bkz. Bundâri *Zubdat al-Nusra ve Nuhat al-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, (çev. Kıvameddin Burslan), İstanbul 1943, s. 51, İbn Esir Nişabur' Çağrı Bey'in sulhla girdiğini söyler. Bkz. İbn Esir, IX, s. 481.

²⁵⁵ Beyhaki, s. 600, 601.

söylediler. Bu duruma çok sevinen İbrahim Yınal bu durumu hemen büyükleri Tuğrul, Davut(Çağrı Bey) ve Musa Yabgu'ya bildireceğini söylemiştir. Tuğrul Bey'e bu gelişme bildirilince Tuğrul Bey, müsterih olmalarını sulhla girilen bir şehirde kimsenin emniyetini bozacak bir icraatın yaşanmayacağı, kendisinin de bâğ-ı Hürremekte (Şadyah) konaklayacağını bildirdi. Bu duruma çok sevinen Nişabur halkı ve ileri gelenleri hemen bağı hazırlamaya başladılar²⁵⁶. Tuğrul Bey Nişabur'a yaklaşınca halkın hepsi ve o vakit Sünnilerin imamı olan Muvaffak ile Buzgan komutanı Salar Mansur karşılamaya çıktılar. Tuğrul Bey bir atın üzerinde her tarafı silahla donatılmış güler yüzlü güzel konuşan bir genç olarak görününce halk onu çok sevdi. Ancak ihtiyarlar onun sade ve gösterişsiz görünümüne alaycı bir şekilde güldüler. Tuğrul Bey, bağa yerleştikten sonra Nişabur'un ileri gelenleri ziyaret ettiler. Son olarak da Alevilerin nakibi seyyidlerle birlikte, Kadı Said de bütün öğrenci ve çevresindeki emrindekilerle ziyarete geldi. Tuğrul Bey Kadı Said'i karşısına oturttu. Kadı Said ona bazı tavsiyelerde bulunarak adaletli olmasını, halkı dinlemesini, askerlerin zülüm yapmasına izin vermemesini istedi. Tuğrul Bey de onu dinleyip onun tavsiyelerinden yararlanacağını söyledi²⁵⁷.

Seyyid Zeyd, bu bilgileri/ mektubu Sultan Mesud'a bir şekilde gönderdiği vakit Sultan Mesud mektubu okuyunca çok hiddetlendi. Mektubun cevabında Seyyid Zeyd'e, Cumehi'yi düşmanların eline düşürmemesini yazdırdı. Ayrıca Muvaffak dışında Kadı Said ve diğer âyana, onlara müsterih olmalarını, 50000 atlı ve yaya asker, 300 fille geleceğini, Horasan'ı temizlemeden de Gazne'ye dönmeyeceğini, kalplerini Selçuklulara kaydırmamalarını Beyhaki'nin hocası Ebu Nasr'a yazdırdı²⁵⁸.

3000 zırhlı süvari ile şehre gelen ve şehrin ileri gelenleri ve âlimlerini kabul eden Tuğrul Bey, haftada iki gün Divan-ı Mezâlîmi kurup halkın dertlerini dinlemeye başladı²⁵⁹.

Tuğrul Bey, Şadyah'ta iken halifenin elçileri geldi. Halife bunlara, Rey'de, Hemedan'da ve Cebel diyarındaki Guzlara adam gönderip, onları yağma, tahribat ve katlden nehyediyordu. Bunlar halifenin elçisine hürmet ve ikram ettiler, halifeyi

²⁵⁶ Beyhaki, s. 602, 603.

²⁵⁷ Beyhaki, aynı yer.

²⁵⁸ Beyhaki, s. 605

²⁵⁹ Turan, *Selçuklu*, s. 98

ululadılar²⁶⁰. Bilahere Davud (Çağrı Bey), Tuğrul Bey'den şehri yağma etmeyi istedi ama Tuğrul Bey Ramazan ayındayız bahanesiyle bu isteği geri çevirdi. Ramazan ayı çıkınca bu durumu Davud tekrar dile getirdi. Bu sefer de Tuğrul Bey, halifenin yağmayı men ettiğini ileri sürünce Davud dinlemedi. Tuğrul Bey, bir bıçak çıkarıp, eğer yağma yaparsan bu bıçakla kendimi öldürürüm deyip, yağma yerine haraç alınmasını tavsiye etti. Davud buna razı oldu ve Nişaburlulardan otuz bin altın alındı. Sonra Davud, Nişabur'dan çıkıp Serahs'a yürüdü, orayı ve bütün Horasan diyarını aldılar²⁶¹. Nişabur'un Tuğrul Bey'in eline geçtiği haberi Mesud'un kulağına gidince Mesud şok olmuş, yerinden kalkmamış, büyük bir keder ve endişeye düşmüştür²⁶². Mesud, Gazne'den Belh'e gelip, Hacıp Subaşı'dan yardım isteyip O'nu Herat'a, başka bir orduyu da Merv üzerine gönderdi²⁶³.

Sultan Mesud Belh'e vardığı zaman Çağrı Bey de süratle Tâlekan, Fâryâb ve Şaburgân taraflarını istila ediyordu²⁶⁴. Bundan on gün sonra Çağrı Bey'in on askeri Sultan Mesud Belh'te iken Sultanın askerlerinin gafletinden ve hava şartlarından yararlanarak Sultanın bulunduğu konağın önünden üzerinde uyuyan bir çocukla birlikte büyük bir fili aldılar²⁶⁵. Tehlikenin bu kadar yaklaştığını fark eden Mesud fazla beklemeden hicri 429 Ramazan ayının başında 100000 atlı ve diğer askerlerle yola çıktı. Ordusunun büyüklüğü onu durdurmanın imkânsız olacağı kanaatini doğurdu²⁶⁶. Bu arada Çağrı Bey, Tuğrul Bey ve Yabgu, Serahs'ta bir araya gelip toplandılar (Mayıs/Ramazan 1039/430). Burada Gazneli ordusuna karşı ne yapmak gerektiği üzerine görüştüler²⁶⁷ ve neticede Çağrı Bey'in kalıp savaşıma fikrinde hemfikir oldular. İki ordu davul ve boru sesleri ile savaşa başladı. 18 Ramazan'da başlayan savaş bayrama kadar hafif çarpışmalarla geçti. Bayramdan sonra Gazne ordusu şiddetli bir hücumla geçince Selçuklular mağlup oldular. Bu mağlubiyetten sonra bir toplantı ile nizami savaştan vazgeçip çete savaşı yapmak üzere çöllere kaçmak zorunda kaldılar. Selçuklular Serahs çayının suyunu çevirip, Gaznelileri

²⁶⁰ İbn Esir, IX s. 481; Köymen, *Tuğrul Bey*, s. 35.

²⁶¹ Bundâri, s. 51; Reşidüddin, *Camiü't-tevarihinde* bu olayı Dandanakan savaşından sonra anlatır. Ayrıca 30000 altın yerine 40000 dinardan söz eder. Bkz. Reşidüddin, s. 97.

²⁶² Reşidüddin, s. 88.

²⁶³ Turan, *Selçuklu*, s. 103.

²⁶⁴ Beyhaki, s. 620; İbn Esir, IX, s. 482.

²⁶⁵ Beyhaki, s. 621; İbn Esir, IX, s. 482.

²⁶⁶ İbn Esir, aynı yer; Bundâri, s. 52; Turan, *Selçuklu*, s. 103,104.

²⁶⁷ Bu durumla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Beyhaki, s. 624-625.

susuz bıraktılar. Yaptıkları çete savaşları ile Gaznelilere çok zayıf verdiler. Sultan Mesud sulh istedi. Yapılan anlaşmada Nesa, Baverd ve Ferave Selçuklular'a bırakıldı. Buna karşılık da Selçuklular Nişabur, Merv ve Serahs şehirlerinden çekileceklerdi. Ama Selçuklular bu anlaşma hiç yapılmamış gibi davranıyor, çete savaşlarına devam ediyordu. Tuğrul Bey Nişabur'a, Çağrı Bey de Serahs'a çekildi²⁶⁸. Aslında iki taraf da bu anlaşmayı daha sonra yapacakları bir savaş için hazırlık fırsatı olarak değerlendiriyordu. Bu arada Oğuzlar akın akın Horasan'a geliyor ve Selçuklular'a katılıyordu. Ocak 1040 (Sefer 431) da Mesud, Nesa'dan Nişabur'a geldi. Nişabur'u tekrar ele geçirdi. Böylece Nişabur Selçuklular'dan çıktı. Mesud, Nişabur'a gelince Şadyah'ta Tuğrul'un oturduğu tahtın yanına geldi ve tahtı kırıp parçaladı. Tahtın bulunduğu binanın döşemesinin tamamen kırılıp sökülmesini ve değiştirilmesini emretti. Nişabur o eski haşmetli zengin ve müreffeh bir şehir değildi, savaş sahasında kalmış, binaları tahrip edilmiş, mal ve serveti azalmış, kıtlık ve yoksulluk artmıştı. Yiyecek ve diğer ihtiyaç maddelerinin bulunmayışı çarşı ve pazarın tadını kaçırmıştı. Üç dirhem olan bir buğday ekmeği on üç dirhem olmuştu.²⁶⁹ 1040 yılı baharında Gazneli Mesud'un Tus ve Serahs'a doğru yürümesi, Selçuklularda büyük bir korku uyandırdı. Bunun üzerine toplanıp meşveret ettiler. Tuğrul Bey Dehistan ve Gürgen taraflarına çekilmeyi söyledi. Ancak Çağrı Bey, bunu kabul etmeyip çölden yorgun gelecek olan düşmanlarla karşılaşmanın daha faydalı olacağını, çekilmenin tehlikeli ve başka yerde yurt tutmanın zor olacağını belirtti²⁷⁰. Tuğrul Bey ve diğerleri bu görüşü daha mantıklı bularak kabul etti. Selçuklu ordusu ağırlıklarını Balhan Dağı istikametinde yola çıkarttılar ve Serahs'a doğru ilerlemeye başladılar (Mayıs 1040). Serahs'ta bu arada Gazneli ordusu yiyecek sıkıntısı çekti²⁷¹. Bölgede önemli ölçüde kıtlık ve yokluk baş gösteriyordu²⁷². Bir de

²⁶⁸ Beyhaki, s. 647

²⁶⁹ Mevdudi, Ebu'l-A'la, *Selçuklular Tarihi*, (çev. Ali Genceli), Ankara 1966, s. 153, 154; Bundâri, s. 52; Beyhaki, s. 669,671.

²⁷⁰ Bu konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Beyhaki, age, s. 686,687,

²⁷¹ Beyhaki'nin anlattığına göre bu ayda büyük kıtlık ve yokluk yaşanmış, Sultan'ın Nişabur'dan çıktıktan sonra ilk uğrak yeri olan Tus'ta buğdayın çok az olup pahalandığı, arpanın ise hiç olmadığı söyler. Tus'tan Serahs'a giderken yem ve yiyecek yokluğundan hayvanların telef olduğundan, Serahs'a varıldığında ise oranın harabeye dönüp insanların göç ettiğinden, burada bir su ve filiz dahi kalmayıp sanki yanmış bir vadi ve dağ olduğundan söz eder. Daha geniş bilgi için bkz. Beyhaki, s. 674- 675, Bundâri de Nişabur'daki Ayyarların kuvvetlenmesiyle halk üzerinde zarar ve ziyanlarının artması ve halkın böylece sıkıntı çekmesinden bahsetmektedir. Bkz. Bundâri, s. 61.

²⁷² Mevdudi, age, s. 154.

su sıkıntısıyla beraber Selçuklu çetelerinden büyük kayıplara uğruyorlardı. İlerledikleri yerlerde bütün kuyuların Selçuklular tarafından doldurulmuş olduğunu gördüler²⁷³. Sultan da su sıkıntısını gidermek için Dandanakan'a istikamet verdi. Çevresindeki devlet erkânı Herat'a çekilip hem kendilerinin dinlenmelerini hem de zayıflayan hayvanlarının semizleşmelerini istemesine karşın Sultan onlara karşı çıkmış ve daha sonra onların bu durumu çözmek için yaptıklarına çok kızmış, onlara ağır ithamlar ve tehditler söylemişti²⁷⁴. Bu durum Gazneliler içerisinde önemli ve büyük bir sıkıntıyı gözler önüne sermekte ve onları daha sonra karşılaşacakları Selçuklu ordusu karşısında çok vahim bir duruma düşüreceğinin bir göstergesi olmaktadır. Gazneliler Dandanakan'a geldiklerinde Büyük Selçuklu ordusu ile karşı karşıya geldiler. Üç gün süren meydan savaşında çok kayıplar verdiler. Açlık, susuzluk, bezginlik ve ordu içerisindeki ihtilaflar ve ayrılmalar Gazneli ordusunun sonunu getirdi. Sultan Mesud, yanında yüz süvari ile oradan kaçtı²⁷⁵. Bu olayı Reşidü'd-din Cami'ü't-Tevarih'inde şöyle anlatır: “ *Sultan haşemini dağılmış ve kendini yalnız görünce dizgini ele aldı. File bindi ve Faryab ve Pençdih tarafına doğru kaçtı. Hiçbir at onu silahıyla/teçhizatıyla çekemiyor, ancak zorlukla (taşıyabiliyordu ve bu nedenle file binmişti)*”²⁷⁶. (23 Mayıs 1040/ 8 Ramazan 431)²⁷⁷. Bu galibiyetten sonra Tuğrul Bey, bin atlı ile beraber Nişabur'a gidip tahta oturdu²⁷⁸.

Nişabur ve civarının o dönemde tanınmış şeyhlerinden olan Şeyh Said'in hayatının -torunu tarafından- anlatıldığı Tevhid'in Sırları adlı eserde Mesud'un yenilgisi ile ilgili şu bilgiler verilir; “Dönemin Sultanı Mesud'un saltanat konusundaki gafleti, kendini zevklere vermesi ve fesat işler yapması sonucu Selçuklular Nur'ı Buhara'dan çıkıp Horasan'a inmişler, Baverd ve Mihene tarafından egemen hale gelmişler, çevrelerinde pek çok kişi toplanmış ve Horasan'ın büyük bir bölümünü istila etmişlerdi. Söz konusu olaylar meydana gelirken Sultan Mesud

²⁷³ Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Ravendi, *Râhat-üs-Sudûr ve Ayet-üs-Sürûr*, (çev. Ahmed Ateş), TTK, C.1, Ankara 1957, s. 99.

²⁷⁴ Beyhaki, s. 675, 676.

²⁷⁵ Ravendi, s.100.

²⁷⁶ Reşidüddin, s. 91.

²⁷⁷ Turan, *Selçuklu*, s. 105,106; Köymen, *Tuğrul Bey*, s. 15,16; Dandanakan savaşı'nın tarihi ile ilgili olarak kaynaklar farklı bilgiler verir. Bunun için bkz. Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-tevarih*, (Mütercimin dipnotu), s. 91.

²⁷⁸ Köymen, *Tuğrul Bey*, s. 16, Bundâri eserinde Tuğrul Bey, Nişabur'a girdiğinde halkın yağma edildiğini bildirir. Bkz. Bundâri, s. 61.

Selçuklulara bir elçi gönderip onları tehdit etti. Onlar da ona, Bu iş Allah'ındır, O'nun dilediği olur, diye bir cevap yazdılar. Çağrı ve Tuğrul kardeşler Şeyhi (Ebi Said Ebi'l- Hayr) ziyaret için Mihene'ye geldiklerinde Şeyh mutasavvıflardan oluşan bir toplulukla birlikte tekkede oturuyordu. İki kardeş Şeyhin kürsüsünün önüne oturup selam verdi, şeyhin elini öptü ve huzurunda durdu. Şeyh bir süre başını eğdi, sonra kaldırdı ve Çağrı'ya hitaben : 'Biz Horasan mülkünü sana vermiş bulunuyoruz, Irak mülkünü de Tuğrul'a dedi. İki kardeş şeyhe saygılar sunduktan sonra oradan ayrıldılar. Bundan sonra Sultan Mesud askerini başına geçip savaşmak için onların üzerine yürüdü... Sultanın Merv'e gitmekte olduğunu haber alan Selçuklular Sultan buraya gelince savaş düzenine geçtiler ve Sultanı mağlup ettiler. Böylece mülk Mesud hanedanından Selçuklu ailesine geçmiş oldu"²⁷⁹. Bu olaydan sonra ülke Selçuklu hanedanı arasında pay edildi. Bu paylaşmada Nişabur merkez olmak üzere Irak tarafları Sultan sıfatıyla Tuğrul Bey'in, Merv merkez olmak üzere, Ceyhun'a, Serahs ve Belh şehirleri ile Gazne'ye kadar uzanan yerler de Melik ve ordu komutanı sıfatıyla Çağrı Bey'e, Herat merkezli Bust, İsfazar ve Sistan çevreleri eski Yabgu ünvanı korunarak Musa Yabgu'ya verildi²⁸⁰. Daha önce Nişabur'da para bastırıp²⁸¹, hutbe okutan Tuğrul Bey Selçukluların hükümdârlığında üçlü kollektif yönetimi oluşmuştu²⁸². Ayrıca Abbasi halifesine bir mektup yazıp ona bu fetihlerin gerekçeleri ve zafer hakkında bilgi verdiler. Mektup halifeye ulaştıktan sonra halife, Hibetullah bin Muhammed el- Me'munî'yi onların elçisiyle birlikte Tuğrul Bey'e gönderdi. Hibetullah'a o'nu Bağdat'a getirene kadar yanında kalması ve onlara nasihat ve tenbihte bulunmasını emretti. O da Tuğrul Bey'e insanlara küstahlık yapmaması ve şehirleri yağmalamaması konularında tembihte bulundu. Halife hil'at ve sancak gönderip onları taltifledi. Böylece Selçuklular halifeden de desteklerini almış oldular²⁸³. Tuğrul Bey, Horasan amili Ebu'l- Kasım Ali Buze'ânî'yi (Cuveyni) kendisine ilk vezir yaptı. İsfahan meliki tarafından tebrik maksadıyla Nişabur'a elçi

²⁷⁹ Muhammed İbn Münevver, s. 163, 164; Köymen, *Tuğrul Bey*, s.21.

²⁸⁰ Ravendi, s. 101; Turan, *Selçuklu*, s. 107; Köymen *Tuğrul Bey*, s. 16.

²⁸¹ Tuğrul Bey'in adına basılmış paralar için bkz. Ekler.

²⁸² Turan, *Selçuklular*, s. 107; Köymen, *Tuğrul Bey*, s. 19.

²⁸³ Mektup ve detayları için bkz. Reşidüddin, s. 93, 94, 96, 97.

olarak gönderilen Ebu'l- feth Razi, Tuğrul Bey tarafından beğenilip alikonuldu ve vezir yapıldı. Hazinedâr (Ağıcı- Hacıp) Abdurrahman Alp-zen oldu²⁸⁴.

Tuğrul Bey, Nişabur'daki ikinci tahtına çıktıktan sonra burada adaleti sağlamaya çalışmış. İlk Selçuklu sikkesini burada bastırmıştır²⁸⁵. Sultan Mesud döneminde Nişabur halkına çok zulmeden Ayyarları tenkil etmiştir²⁸⁶.

c. Tuğrul Bey'in Hâkimiyetini Genişletmesi ve Başkentini Nişabur'dan Rey'e Nakli

Tuğrul Bey, Nişabur'da teşkilatını kurduktan sonra Taberistan ve Cürcan bölgelerini 433/ 1040-1042' de ülkesine katmış ve aynı yıl Ziyaroğulları ile Bavendileri kendi tabiiyetine almıştır²⁸⁷. Bunlarla birlikte Tuğrul Bey saltanatı zamanında 28 kadar tâbi devlet teşekkül etmiştir²⁸⁸. 1043/ 434 baharında Tuğrul Bey, Hârizm seferine çıktı. Urgenç'te kuşatma altına alınan Şah- Melik yenilerek Gaznelilere sığınmak için kaçarken Mekrân taraflarında yakalandı. Hârizm halkı itaat altına alınarak bu ülke de Selçuklu eyaleti haline geldi²⁸⁹. Bu arada Çağrı Bey, oğlu Alp Arslan ile Gaznelilerden Tirmiz, Kubadiyan, Vahş ve bütün Toharistan'ı aldılar. İbrahim Yınal da Rey üzerine yürüyerek burasını Arslan Yabgu Oğuzlarından aldı²⁹⁰. Daha sonra Tuğrul Bey, Nişabur'dan Rey'e taşındı. Rey şehri Tuğrul Bey geldiğinde harap bir haldeydi. Eski hükümdâr sarayını yıkarak yerine yeni bir saray (Dâru'l- İmare) inşa ettirdi. Eski binada yüklerce altın ve mücevherat bulundu. Ayrıca buraya 20000 kişinin vaaz dinleyebileceği büyüklükte bir cami inşa ettirdi²⁹¹.

Horasan Bölgesi Türkmenler tarafından sürekli yağmalanıyordu. Bu durum şehirlerin harap olmasına ve insanların huzurunun bozulmasına neden oluyordu. Bunun üzerine Abbasi halifesi Kaim bi- Emrillah devrin meşhur fukahalarından (hukukçularından) halifelik baş kadısı Ebu'l- Hasan Ali b. Muhammed Maverdi'yi

²⁸⁴ Turan, *Selçuklular*, s.108; Reşidüddin, s. 94; Ravendi, s.102.

²⁸⁵ Özgüdenli, DiA, "Nişabur", XXXIII, s. 150.

²⁸⁶ İbn Esir, VIII, s. 242; Turan, *Selçuklular*, s. 108.

²⁸⁷ Turan, *Selçuklular*, s. 110; Merçil, *Selçuklu*, s. 20; Cürcan için yüz bin dinar, Taberistan için otuz bin dinar vergi ile anlaşarak ilhak gerçekleşmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. İbn Esir, IX, s. 497.

²⁸⁸ Bu devletler hakkında bilgi için bkz. Köymen, *Tuğrul Bey*, s. 22 ve aynı eser, tablo 1.

²⁸⁹ İbn Esir, IX, s. 505; Turan, *Selçuklular*, s. 110.

²⁹⁰ Turan, *Selçuklular*, s. 111; Zehebi, Rey'in alınışı ile ilgili olarak Selçukluların burada katli ve yıkım gerçekleştirdiğini ve Rey'de bu olaydan sonra 3000 bin kişinin kaldığını söylemektedir. Bkz, Zehebi, II, s. 270.

²⁹¹ İbn Esir, IX, s. 507; Turan, *Selçuklular*, s. 111; Köymen, *Tuğrul Bey*, s. 76,121.

(974/1058) Tuğrul Bey'e elçi olarak gönderdi. Tuğrul Bey bu arada Cürcan'da idi²⁹², haberi duyunca Halifeyi tazim için elçisini dört fersah giderek karşıladı (435/1043-1044)²⁹³. Halife, elçiyle gönderdiği mektubunda aldığı memleketlerin kendisine kâfi geleceği ve diğer İslam devletleri ile sulh yapıp dokunmaması gerektiğini söylüyor ve adaletli davranmasını, yağma ve haraptan uzak durmasını bildiriyordu. Buna cevaben Tuğrul, milletin çok fazla olup, aldığı memleketlerin yetmediğini, doğru hareket için elinden geleni yaptığını ama Türkmenlerden aç kalanların yağmalarına engel olamadığını söyledi. Bundan sonra da halifeye tazim ve hürmeti bırakmayıp ona, 30000 dinar hediye gönderdi²⁹⁴. 438/1046-1047 yılında Tuğrul Bey, İsfahan'ı muhasara edip, şehrin hâkimi olan Zahirreddin Ebu Mansur Ferâmürz'ü vergi ödemeye ve adına hutbe okutmaya mecbur etti²⁹⁵. Öte taraftan İbrahim Yınal ve diğer Selçuklu Şehzadeleri, birkaç yıl içinde Dinever, Karmisin, Hulvan, Hânikin, Şehrizur çevrelerini ve Kirman bölgesini ele geçirdiler²⁹⁶.

439 (1047) yılında Türkistan'dan Nişabur'a çok kalabalık bir muhacir Türkmen halkı geldi ve İbrahim Yınal'a yersizlik ve yurtsuzluktan şikâyet ettiler. İbrahim de onlara memleketin onlara yetecek kadar geniş olmadığını söyledikten sonra Anadolu gazasını önerip kendisinin de peşlerinden geleceğini bildirdi²⁹⁷. 440/1048-1049 yılında Tuğrul Bey'in emriyle İbrahim Yınal ve Kutalmış, 100000 ordu ile Anadolu'ya hareket ettiler. Bizans generali Katakalon'un emrindeki Bizans kuvvetleri gelen bu ordu karşısında Ordoru'ya (Ordru) çekildiler. Selçuklu ordusu Vaspurakan ve Pasin'den geçerek, Karin Bölgesi (Erzurum) içinden batıda Haltik (Hadliye) bölgesine (Gümüşhane Trabzon civarı); kuzeyde İspir. Taik ve Arşarunik kalelerine; güneyde ise Taron (Muş çevresi) ve Sisak'a (Ağrı) kadar yayıldılar. Öte yandan İbrahim Yınal'ın ordusu Artz'e gelmiş ve buraları tahrip ettikten sonra buradaki halk, Theodosiupolis, (Kalika, Karin)e göç etmişlerdir. Bu halkın buraya göçünden sonra Kalika'ya Erzen er-Rum (Erzurum) denmeye başlamıştır²⁹⁸. Bu

²⁹² Deylem nehri kıyısında Rey'e 7 merhale uzaklıkta bir yer. Bkz. Yakubi, s. 58.

²⁹³ İbn Esir, IX, s. 521; Turan, *Selçuklular*, s. 114; Merçil, *Selçuklu*, s. 21.

²⁹⁴ Turan, *Selçuklular*, s. 114, 115; Köymen, *Tuğrul Bey*, s. 36; M. Nadir Özdemir, "Abbasi Halifeleri İle Büyük Selçuklu Sultanları Arasındaki Münasebetler" *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 320, 321.

²⁹⁵ İbn Esir, IX/535; Merçil, *Selçuklu*, s. 21; Turan, *Selçuklular*, s. 111.

²⁹⁶ Merçil, *Selçuklu*, s. 21.

²⁹⁷ Turan, *Selçuklular*, s. 114; İbn Esir bu görüşmeyi h. 440'da verir. Bkz. İbn Esir, IX, s. 545.

²⁹⁸ Merçil, *Selçuklu*, s.25- 26; Turan, *Selçuklular*, s. 122.

yenilgiden sonra Bizans'tan yardım istenecek ve o dönem ünlü bir komutan olan Liparites komutasında büyük bir ordu (25000) ile Bizans ordusu birleşip 35000 ordu, Pasin ovasındaki Kapetru kalesinin (Hasankale) bulunduğu bir tepenin eteklerinde karargâh kuracaklardır. Öte yandan İbrahim Yinal ve Kutalmış'ın orduları iki büyük grup halinde savaşmak üzere bölgede yer alacaklardır. 18 Eylül 1049/440 Cumartesi günü şiddetli bir şekilde başlayan savaşın sevinen tarafı Selçuklular olacak, Liparit esir alınacaktır. Ayrıca kaynakların verdiği bilgilere göre Selçuklular buradan 100000 esir, 15000 araba ganimetle döneceklerdir²⁹⁹. 441'de Peçenekler başlarına bela olan Bizanslılar, Selçuklularla antlaşma yapmaya karar vermiş ve Liparit'in de salıverilmesini isteyerek Tuğrul Bey'e anlaşma için gönderdikleri elçiler ile Liparit'in diyetini de göndermişlerdi. Tuğrul Bey bu durumu olumlu karşıladı. Liparit'i karşılıksız saldı. İstanbul'a müzakere için Şerif Fazıl Nasır b. İsmail başkanlığında bir heyet gönderdi. Tuğrul Bey'in isteği üzerine Emeviler döneminde yapılmış İstanbul'daki Cami tamir ettirildi. Camide hutbe halife Kaim bi-emrillah ile Tuğrul Bey adına okunmaya başladı. İmparator caminin mihrabına bir de ok ve yaydan oluşan tuğra koydurmuştur. Ancak, Selçuklulara verilmesi gereken vergiyi kabul etmemiştir³⁰⁰.

d. Oğuz İstilasına Kadar Nişapur'un Siyasi Hayatı

Tuğrul Bey Nişapur'u ele geçirdikten sonra İbrahim Yinal'ı Nişapur'a Emir (Şihne) olarak bırakmıştı. İbn Münevver'in dediğine göre İbrahim Yinal, bu görevde iken Nişapurlular'a zâlim ve gaddârca davranmıştır³⁰¹.

Sultan Melikşah zamanında Nişapur, Horasan hâkimi Melik Togan Şah'ın hâkimiyetindeydi. Şehir, Sultan Melikşah'ın vefatından sonra Berkyaruk ile Muhammed Tapar arasında gerçekleşen savaş sırasında durumdan faydalanan Alparıslan'ın oğlu Arslan Argun'a geçmiştir³⁰². Arslan Argun'un Sultan Berkyaruk'tan, daha önce dedesi Çağrı Bey'in topraklarını istemesi üzerine

²⁹⁹ Turan, *Selçuklular*, aynı yer; Merçil, *Selçuklu*, s. 26; Köymen, *Tuğrul Bey*, s. 56; İbn Esir, IX, s. 545; Ashıhan Köse, *Sultan Tuğrul Bey Dönemi Hâkimiyet Mücadeleleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2008, s. 44.

³⁰⁰ Daha geniş bilgi için bakınız. Turan, *Selçuklular*, s. 124-125.

³⁰¹ Muhammed b. Münevver, s. 131.

³⁰² Özgüdenli, "Nişapur", *DİA*, XXXIII, s. 150.

Berkyaruk onun üzerine Bōripars'ın komutasında bir ordu göndermişti. Bōripars'la aralarında geçen mücadele her ikisinin de ölümüyle neticelenmiş ve 1097'deki bu olaydan sonra Nişabur'un hâkimi de el değiştirmişti. Bu olaylar esnasında Nişabur ve çevresi de tahrip edilmiştir³⁰³.

Nişabur, Sultan Sencer'in 1119'da meydana gelen Save savaşından sonra devlet merkezini Merv'e taşınmasıyla önemini kaybetmeye başladı. 1141 yılında meydana gelen Katvan savaşından sonra şehir, Harizmşah Atsız b. Muhammed'in eline geçmiştir³⁰⁴.

548/1153'de Oğuzlar Sultan Sencer üzerine harekete geçip Nişabur'a geldiler. Nişabur'u kırıp geçirdiler. Önlerine çıkan Nişabur halkını affetmediler. Birçok önemli âlim de bu olayda şehit edildi. Her tarafı yakıp yıktılar. Halktan sağ kurtulanlar Şadyah'a göç edip orayı mamur hale getirdiler. Öyle ki yeni şehir eski şehirden daha görkemli ve güzel oldu. Eski şehir de vahşi hayvanların barındığı metruk ve harabe bir vaziyette kaldı³⁰⁵.

Nişaburluların Şadyah'taki bu ahvali 618/1221 senesine kadar devam etti. Bu yıldan sonra Moğollar (Cengiz Han'ın ordusu) Maverâünnehir'den gelip bütün Horasan'ı ele geçirmeye başladılar. Bunun üzerine Horasan ehlinin çoğu Nişabur'da toplanıp surlarını tamir ettiler ve iyice sağlamlaştırdılar. Cengiz Han'ın ordusu Nişabur'a gelince onlardan şehri savunmaya başladılar. Bu esnada ordunun ön saflarında olan Cengiz Han'ın damadının Nişaburlu bir adam tarafından okla öldürülmesi ile daha şiddetli bir şekilde şehre saldırdılar ve mektup gönderip şehrin teslimini istediler. Çeşitli vaatler içeren mektuba inanan şehrin ileri gelenleri kapıları açıp şehri teslim ettiler. Ancak içeri giren ordu, kadın, erkek, çocuk ne bulduysa öldürdü. Şehirde taş üstünde taş bırakmadı. Yıkılmamış bir duvar kalmadı. Define aramak için bir sürü kuyu kazdılar. Bu öyle bir felaketti ki Yakut'un deyimiyle İslam tarihinde böyle bir musibet görülmemiştir³⁰⁶.

³⁰³ İbn Esir, IX, s. 8.; Özgüdenli, "Nişabur", *DİA*, XXXIII, s. 150.

³⁰⁴ Özgüdenli, "Nişabur", *DİA*, XXXIII, aynı yer.

³⁰⁵ Kazvini, s. 317.

³⁰⁶ Yakut, V, s. 332-333.

III. BÖLÜM

NİŞABUR'UN DEMOGRAFİK YAPISI

A. NİŞABUR'UN NÜFUSU VE ETNİK UNSURLAR

1. Nişabur'un Nüfusu

Nişabur'un önemli ilim, kültür ve ticaret şehri olması onun gün geçtikçe nüfus bakımından büyümesini ve önemli bir Horasan şehri kılmasını sağlamalıdır. Kaynaklarda Nişabur'un sayısal olarak nüfusu ile ilgili net bir bilgi verilmese de Tahirilerin başkentlerini Merv'den buraya taşımalarıyla beraber genel olarak buraya nüfus akımı gerçekleştiği ve daha sonraları Samaniler, Gazneliler ve Selçukluların da Nişabur'u alarak başkent yapmalarıyla şehre önemli Türkmen göçünün yaşandığı anlaşılmaktadır. Bütün bu gelişmelerin yanında önemli ilim merkezlerinin de varlığı buraya bir nevi beyin göçünü de sağlamış olmalıdır. Öztürk, Nişabur'un nüfusunun o dönemlerde (XI. ve XII. Yüzyıllarda) 30 ila 40 bin arasında olabileceğini bildirmektedir³⁰⁷.

2. Etnik Unsurlar

a. Araplar

Nişabur'a Hz. Osman devrindeki fetihlerden sonra Süleym ve Ezd kabilesinden bazı aileler yerleştirilmiştir³⁰⁸. Abdullah b. Amir, Nişabur'u ele geçirdikten kısa bir süre sonra Süleym kabilesinden Kays b. Heysen'i Nişabur valisi olarak görevlendirmiştir³⁰⁹. Nişabur'da 51/671 yılında Ziyad b. Ebih'in, er-Rebi b. Ziyad el- Harisi nezaretinde gönderdiği Arapların yerleşmesiyle Arap unsurları çoğalmaya başlamıştır³¹⁰. O, Basra ve Kufe şehirlerinden 50000 Arap ailesini başta Merv olmak üzere Belh, Nişabur ve Herat gibi şehirlere yerleştirmiştir. Bu Araplar

³⁰⁷ Bkz. Öztürk, s. 181.

³⁰⁸ Uslu, s. 29, 30.

³⁰⁹ Belazuri, s. 272.

³¹⁰ Uslu, s. 135.

Şehristana yerleşmek yerine genelde şehrin dışındaki ikinci bir şehre yerleşmişlerdir³¹¹. Daha sonra Abbasiler döneminde de bölgeye ve Nişabur'a Arapların iskânı devam etmiş ve Huzeyme, Huzai, Şeybani gibi yeni kabileler gelmiştir³¹². Bunun dışında Mudâr kabilesi ile Benû Temim, Benû Sâd, Benû Huzaâ, Benû Mahzum, Benu Sakîf, Benû Elsem, Benu Rebiâ kabilelerine mensup Araplar da gelip yerleşmişlerdir.³¹³ Ayrıca Nişabur'a bağlı Tus'ta Tay ve bazı kabilelerden Araplar mevcuttur.³¹⁴ Hasan Kurt, eserinde Selçuklu döneminde Horasan'daki bir şehrin önemli toprak sahibi olan kırk küsur ailesinin yarısından fazlasının Arap olduğunu ileri sürmektedir³¹⁵.

b. Türkler

Türklerin Nişabur'a yerleşmeleri çok eski dönemlere kadar dayandırılmaktadır. Çünkü Saka Türklerinin önemli hükümdârı Afrasyap, bu bölgeye sefer düzenlerken Nişabur civarına da gelmiş ve bir kale yaptırmıştır³¹⁶.

Nişabur'da Türklerden çok sayıda imam ve fakih vardır. Nişabur âlimlerinin özgeçmişlerinde el-Türk, Tarhan, Hakan gibi çok sayıda isim göze çarpar. Nişabur'da Türklerin yoğun olarak kaldığı "Dârü't- Türkân adında bir mahalle de yer almaktadır³¹⁷. Ayrıca özellikle Selçukluların Nişabur ve çevresini fethinden sonra bu bölgeye büyük Türk göçleri başlamıştır. Hatta Nişabur ve çevresi gelen halka yetmeyince Tuğrul Bey Seferlere çıkmış, beraberindeki Türkmenler alınan şehirlerde yağma yapınca halife bir elçi gönderip Tuğrul Bey'e aldıkları yerlerin kendisine kâfi geleceğini, artık bu tahrip ve katle son vermesini istemiştir. Buna cevaben Tuğrul Bey, milletinin çok fazla olduğunu, buldukları yerin kendilerine yetmediğini, beraberindeki aç insanların da yaptıklarına müdahale edemediğini ifade etmiştir³¹⁸.

³¹¹ Usta, age, s. 448.

³¹² Pirlanta, agt, s. 141.

³¹³ Pirlanta, agt, s. 142.

³¹⁴ Yakubi, age, s. 59.

³¹⁵ Bkz. Hasan Kurt, *Ortaçağ Başarısı Buhara*, s. 465.

³¹⁶ Neysaburi, s. 196; Pirlanta, agt, s. 143.

³¹⁷ Öztürk, *Horasan*, s. 194.

³¹⁸ İbn Esir, IX, s. 521; Turan, *Selçuklular*, s. 114; Merçil, *Selçuklu*, s. 21.

c. Farslar

Nişabur halkının çoğunluğunu Farslar oluşturuyordu. M.Ö. 250 yılında Horasan'ın batısının ve Nişabur'un Perslerin elinde kalması Nişabur'daki Farsların çok eski zamanlardan beri buraya yerleşip kaldıklarını göstermektedir.³¹⁹ Daha sonra İslam fetihleri döneminde Farslılar'a karşı gösterilen İnanç ve kültür özgürlüğüyle de burada yerlerini her daim korumuşlardır. Hatta buraya fetihlerle yerleşen halk da bunların kültür yapılarından, dillerinden etkilenmişlerdir. Emeviler dönemindeki Siyasi anlayış bunların İslama bakışlarını olumsuz etkilese de daha sonra Müslüman farsların sayısında artış, bazen de azalma görülmüştür. Farslar, İslami inancı Haraç ve Cizyeden kurtulmak, Müslümanların bazı faydalarından yarar sağlamak gibi amaçlarla kullandıklarını anlamak için dikkate gerek bırakmamaktadırlar³²⁰.

d. Diğer Etnik Unsurlar

Nişabur'da Çinliler, Soğdlular, Hintli tüccarlar, Habeşli, Keşmirli ve Rumlar da, sayıları az olmakla beraber, yaşıyorlardı³²¹.

B. NİŞABUR'DA SOSYAL VE İDÂRİ TABAKALAR

1. Reisler

Reis, şehrin birinci şahsı olup şehrin menfaatleri için çalışan hükümdâr ile halk arasında aracılık yapan, önemli bayram, merasim ve karşılmalarda sorumlu olan, şehrin asayişinde etkili olan, halkın zengin eşraflarından seçilen ve çoğu zaman aynı zengin aileden birisinin gelmesiyle bir aile ile sınırlanan bir kişiydi³²².

Nişabur'da da reislerin konumu ve durumu çok önemliydi. Burada da yukarıdaki verilen açıklamaya uygun olarak genelde zengin topraklara sahip, şehrin

³¹⁹ Uslu, s. 18; Pirlanta, s.134.

³²⁰ Pirlanta, s. 136, 137, 138.

³²¹ Pirlanta, s.145.

³²² Daha geniş bilgi için bkz. Kurpalidis, *Büyük Selçuklu Devletinin İdâri, Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul 2007 s. 116; Zahoder, s. 510; Öztürk, s. 202.

tanınmış yerli sülâlerinden kişiler tayin edilmiştir. Bu tayin işine de yine şehrin ileri gelenleri bakmışlardır³²³. Nişabur'da bu reislerden en önemlilerini büyük toprak sahibi olan Mikaililer sülâlesi olarak görüyoruz³²⁴. Mikaililer sülâlesi Gaznelilerden önce çok sayıda din adamı, hadis âlimi, şair ve edip yetiştirmiş, Gazneliler döneminde de askeri ve idâri işlerde makam sahibi olmuş bir aileydi. Soyları Sasani padişahları I. Yazdığirt ve Behram Gur'a dayanır. Bu aileden Nişabur'un yöneticisi olan ilk kişi Ebu'l- Abbas idi (973/392). Ondan sonra bu görevi oğlu Ebu Muhammed-i Abdullah aldı. Bu aileden Nişabur'da reislik yapan ilk kişi Gerdizi'ye göre Ebu Abdullah-ı Hüseyin'dir (426/1035)³²⁵. Sonra Ebu Abdullah'ın kardeşi Ebu Nasr-ı Ahmed bir süre bu görevde bulundu. Ebu Abdullah-ı Hüseyin, 1035'te Gazneli ordu komutanı Begtogdu'nun ordusunda komutan iken, Selçuklularla yaptığı savaşta kaçamamış ve Selçukluların yanlarında kalıp, İbn Esir'e göre Tuğrul Bey'in ikinci veziri olmuştur³²⁶. Mikaililerden Hasenek adıyla bilinen Ebu Ali Hasan b. Muhammed Gazneliler döneminde bir süre Nişabur reisliği yaptıktan sonra uzun süre Gazneli Mahmud döneminde vezirlik yapmıştır. Hasenek'in Nişabur'da bir sürü malı mülkü olup, Şadyah'ta da bir sarayı vardı³²⁷. Hasenek, Nişabur'un reisi olduğu sırada Pazar yerlerinin üzerini cebinden 10 bin dinar vererek kapattırılmış, birçok hayır işlerinde bulunmuştur³²⁸.

Selçuklular döneminde de reisliğin devam ettiği görülmektedir. Kadı Said o vakit Nişabur revidir. Çünkü Selçuklular şehre geldiği zaman şehir ayanı onun evinde toplanmış ve onun görüşü doğrultusunda şehri Selçuklulara teslim etmiştir³²⁹. Ancak bunun dışında diğer mezheplerin de kendi reisleri olduğu görülmektedir. Mesela Alevilerin başında Seyyid Zeyd bulunuyor, Sünnilerin başında da Muvaffik vardı³³⁰.

³²³ Faruk Sümer, "Reis", DİA, XXXIV, s. 543.

³²⁴ Mikaililer ve toprakları ile ilgili Zahoder geniş bilgiler vermektedir. Bkz. Zahoder, s. 502-505.

³²⁵ Öztürk, s. 204.

³²⁶ Öztürk, s. 204-208.

³²⁷ Öztürk, s. 209, 210.

³²⁸ Öztürk, s. 211; Daha geniş bilgi için bkz. Faruk Sümer, s. 543, 544.

³²⁹ Beyhaki, s. 600, 601.

³³⁰ Beyhaki, aynı yer.

2. Dihkânlar

Dihkân Farsça köy anlamına gelen “dih” ile bir yer ile bir vazifeye nisbet ifadesi olarak kullanılan “kân” ekinin birleşmesinden meydana gelmiş bir kelimedir. ”Köy ağası, arazi sahibi” gibi anlamlar ifade eden kelime Arapçaya da aynı kelime ile girmiştir³³¹. Horasan bölgesine Müslümanlar hâkim olmadan önce de varlıklarının sürdüren Dihkanlar, beş sınıf olup, kıyafetleri ile birbirlerinden farklılık arz ediyorlardı³³². Zahoder’e göre Dihkânlar, XI. Yüzyılın serbest köylüleri olup arazilerini işletmek için “Berzkâr”a (Çiftçi) veriyorlardı. Böylece bu arazi gelirinden devlete ve çiftçiye belli bir gelirini verdikten sonra kendilerine de her gün dört ekmek temin edebilecek kadar mahsul kalıyordu. Bunların dışında bir de şehir dihkânları olup bunlar da arazilerinin dışında sanat ve ticaretle uğraşıyorlardı. Bunlar hâkim sınıfın en müteşebbis kısmını teşkil ediyorlardı³³³. Aynı zamanda dihkânların köylerde vergi memuru gibi hareket ettikleri de görülmektedir³³⁴.

3. Ayyârlar

“Arapça bir kelime olan ayyâr sözlükte "çok gezip "dolaşan, zeki, kurnaz, gözü pek ve atılgan kimse" anlamlarına gelmektedir³³⁵. Ayyârlar, özellikle Horasan Me-lâmetiyyesi'ne bağlı zümrelerle olan münasebetleri sebebiyle, mürüvvet ve fütüvvet ehli için kullanılan fityân tabiri ile de anılmışlardır. Müsbet mânada, daha çok Safevî öncesi meddah hikâyelerinde halk kahramanı olarak geçen ayyâr fanatik bir kişiliğe bürünmüştür. Bazı İran kaynaklarında civanmert, doğru sözlü, yiğit, iyiliksever, maharetli, sûfiyâne hayat süren bir topluluk gibi belirtilmelerine, emirlere bağlı ve diğer mezheplere karşı Sünnîliğin yanında gösterilmelerine rağmen ayyârlar menfî icraatları yüzünden tarihe daha ziyade yağmacı ve soyguncu bir sınıf olarak geçmişlerdir. Çoğunluğunu şehirlerdeki işsiz güçsüz kimselerin, ayak takımının, topraksız köylülerle ordudan ayrılmış askerlerin oluşturduğu ayyârlar güçlü iktidârlar

³³¹ Uslu, s. 109.

³³² Uslu, s. 110,111.

³³³ Zahoder, s. 504-509.

³³⁴ Zahoder, aynı yer; Faruk Sümer, “Dihkan”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, s. 289-290.

³³⁵ Mevlüt Sarı, El- Mevarid, s. 1071.

zamanında geri plana çekilip âdeta ortadan kayboldukları halde, yönetimin zayıf olduğu dönemlerde sorumsuzca hareketleriyle ülkeleri için her zaman problem teşkil etmişlerdir. Özellikle VIII-XII. yüzyıllar arasında İran, Türkistan ve Irak'ın belli başlı şehirlerinde zaman zaman büyük karışıklıklara ve yağmalara sebep olmuşlardır”³³⁶.

Selçuklular Döneminde Ayyarların Tuğrul Bey tarafından Nişaburdan tenkil edildiğini görüyoruz ³³⁷. Çünkü Tuğrul Bey Nişabur ve çevresinde Gazneli Mesud’la hâkimiyet mücadelesi verirken Ayyarlar bu savaştan etkilenen halka zulm edip onlara bu savaşın etkisinden sonra bir dârbe de ayyarlar vermişti³³⁸.

---

³³⁶ Abdulkadir Özcan, “Ayyar”, *DİA*, IV, s. 296.

³³⁷ Turan *Selçuklular*, s. 108.

³³⁸ İbn Esir, IX, s. 522.

IV. BÖLÜM

NİŞABUR'UN EKONOMİK HAYATI

A. NİŞABUR'DA TARIM VE HAYVANCILIK

1. Tarım Faaliyetleri

Nişabur'un genel iklim yapısı (Karasal iklim) ve çevresinin yer altı su kanalları ile çevrili olması, bu kanalların şehrin dışındaki bağları ve bahçeleri sulaması ile burada önemli bağcılık ve bahçeciliğin yapıldığı görülür³³⁹. Hatta burası bazı kaynaklarda Horasan'ın en mümbit yerlerinden sayılıyordu³⁴⁰. XI. Yüzyıl coğrafyacılardan Yakut el- Hamevi'nin zamanında sebze ve meyvelerin çok olduğu belirtilir. O, Nişabur'a has ay gibi bembeyaz olan Ribas (Bektaşî üzümü) adında bir meyveden bahseder ki bu meyvenin tanesi en az bir men (o zaman iki Bağdat ritili olan bir ölçek) gelirdi³⁴¹. Nişabur'da tahıl tarımı da yapılırdı. Ancak ürettiği tahıl kendisine yetmediğinden Ustuva nahiyesinden şehre bol miktarda arpa buğday getirilirdi³⁴². Bunun dışında Nişabur'da ve çevresindeki rustaklarda pamuk tarımı da yapılır ve bu pamuk da Nişabur'da dokumacılara satılırdı³⁴³. Nişabur'a bağlı Rivend çevresinde bol miktarda ayva, Cüzcan bölgesinde de bol miktarda ceviz yetiştiriliyordu³⁴⁴. Ayrıca Cüzcan'da hurma ağacı da çoktur³⁴⁵. Nişabur ve çevresinde badem üretimi ve nilüfer ve gül yetiştiriciliği de yapılmıştır³⁴⁶. Nişabur'da armut, elma, ayva, üzüm ve kavun bol miktarda bulunuyor hatta en az dokuz ay evlerde ve pazarlarda yerini koruyordu³⁴⁷.

³³⁹ İstahri, s. 655.

³⁴⁰ Honigman, "Nişapur", *İA*, IX, s. 303; Sami, *Kamusu'l-alam*, VI, Ankara 1996, s. 4632; Lombard Mauris, *İlk Zafer Yıllarında İslam*, İstanbul 1983, s. 42.

³⁴¹ Yakut, s. 331.

³⁴² Zahoder, s. 499; Uslu, s. 153.

³⁴³ İstahri, 655; Zahoder, s. 499.

³⁴⁴ Usta, s. 484.

³⁴⁵ Yakubi, s. 58.

³⁴⁶ Öztürk, s. 170.

³⁴⁷ Neysaburi, s. 212.

2. Hayvancılık

Nişabur'da hayvancılığın genellikle ticari maksatlı yapıldığı görülmektedir. Çünkü kaynaklarda bu konuda Nişabur'un merkezinde hayvancılıktan pek söz edilmez. Ancak Nişabur'da bir deveçiler pazarı (Şuturbânan Kapısı) ve kasaplar çarşısı mevcuttur. Deveçiler pazarında dışarıdan gelen tüccarlara ve yerli halktan deve ihtiyacı olanlara deve temini yapılırdı³⁴⁸. Nişabur'da arıcılık önemli hayvancılık faaliyetlerindendi. Nişabur'da arıcılığın çok yaygın olduğunu Hâkim Neysaburi şu cümle ile ifade etmektedir; “Dünyayı balla dolduran arıları vardır.”³⁴⁹. Ayrıca Nişabur çevresinde mera hayvancılığının da yapıldığı bu amaçla koyun yetiştirildiği tahmin edilmektedir³⁵⁰.

B. NİŞABUR'DA TİCARET VE TİCARET MERKEZLERİ

1. Ticaret

Nişabur, tarihi ticaret yolları içerisinde Tarîku Horasan denilen Horasan Bağdat yolu üzerindeki ticaret şehirlerinden birisiydi. Bu yol doğuyu batıya bağlayan en önemli yollardan birisi olup bu yolu tüccarların dışında askerler ve seyyahlar da kullanırdı. Bu yolun olumsuz tarafı ise kış aylarında kar fırtınası ve yağmacıların saldırılarıyla³⁵¹. Bu yolu İranlılar, Türkler ve Çinlilerin dışında Bulgarlar, Harizmliler, Soğdlular ve Hindliler de kullanıp ticaret yapıyorlardı. Bu yolu kullananların çoğu şüphesiz Şiraz ve Nişabur'da bulunan konaklama merkezlerinde kalıyorlar ve buralarda önemli ticarete bulunuyorlardı³⁵². Konaklama merkezleri şehirde bulunan Murabbat-ı Kebire ve Murabbat-ı Sagire adlarındaki çarşı içerisinde yer alıyordu. Bu çarşılarda 50 kadar sokak bulunup, bu sokaklarda her türlü imalatın

³⁴⁸ Merçil, s. 133

³⁴⁹ Neysaburi, s. 213.

³⁵⁰ Bkz. Piyadeoğlu, s. 149.

³⁵¹ Uslu, s. 154, 155.

³⁵² Uslu, aynı yer.

ve satışın yapıldığı dükkânlar yer almaktaydı³⁵³. Böylelikle şehir, transit ticaretten önemli bir gelir elde etmeye başlamış ve XI. Yüzyıldan itibaren çok zengin şehirlerden birisi haline gelmiştir. Nişabur dinarı da bu yüzyıllarda önemli bir değer kazanmış ve Horasan çevresinde kullanılan paralar içerisinde en itibarlısı olmuştur³⁵⁴.

Nişabur'da ipekli kumaşlar, deri, mum, eritilmiş içyağı, bal, süs eşyaları, Çin porselenleri, sebze ve meyveler, hasır, köle ve hayvanlar ile gülsuyu, kâfur, kaliteli dokuma iplikleri, attabi ve saklatuni kadife kumaşları, beyaz ve hafif kumaştan elbiseler, el-hafiyye, beyne'l-sevbeyn, el-zeraifi, el-muşti adı verilen elbiseler, el-melaham adlı ipek elbise, eş-Şahcaniye sarıkları, el-rahtac, el-tahtac adlı kaliteli yünlü baş örtüleri, kilim ve seccadeler, saburi diye Nişabur'a has özel bir kumaş satılan mallar arasındaydı³⁵⁵. Bunların dışında mantar, Firuze ve demirden yapılmış değişik araç ve gereçler de satılan ve ihraç edilen mallar içerisinde idi³⁵⁶.

İthal ettiği mallar içerisinde ham ipek, tahıl, koyun, köle, deve, at, porselen, pamuk, yün, üzüm sayılabilir³⁵⁷.

X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Nişabur, dünyanın alışveriş merkezi, Irak ve Mısır tüccarlarının buluşma mekânı, Harezm, Rey ve Gurgan'lı tacirlerinin mallarının deposu, Fars, Sind ve Kirman'a gidecek ticaret mallarının çıkış noktası olan zengin bir ticaret ve imalat şehri olmuştur³⁵⁸.

2. Ticaret Merkezleri

a. Çarşılar

Nişabur önemli bir ticaret şehri olduğundan çarşıları çok büyüktü. Diğer o dönem İslam ticaret şehirlerinde olduğu gibi çarşıları rabaddaydı. Nişabur'un en önemli çarşıları Murabbaat-ı Kebire ile Murabbat-ı Sagire idi. Murabbaat-ı kebire şehrin dört yolunun birleştiği Cuma Caminin bulunduğu Meydan-ı Muasker'den,

³⁵³ Aydın, s. 488, 489; Merçil, s.130, 131.

³⁵⁴ Öztürk, s.163.

³⁵⁵ İstahri, s. 255; Öztürk, aynı yer; Merçil, s. 132,133; Usta, s. 493, Bakır, s. 165.

³⁵⁶ Öztürk, s. 170.

³⁵⁷ Merçil, s.132; Öztürk, s. 162, 1633; Zahoder, s.499.

³⁵⁸ Öztürk, s.164.

kuzeyde Huseyniyyin kabristanlığı, güneyde kemerli köprü başı (Re'sü'l- Kantara), batıya doğru da murabba-yı Sagire ile birleştirdi³⁵⁹. Meydan-ı Hüseyin de bulunan Dârul- imare, hapishane ile Cuma camisi arasındaki mesafe ¼ fersah olduğuna göre bu çarşının büyüklüğü ile ilgili olarak fikir sahibi oluruz³⁶⁰.

b. Pazarlar

Selçuklular dönemi Nişabur'una baktığımız zaman daha önceki bölümümüzde söz ettiğimiz gibi dört köşeli, meydan şeklinde ve her köşede sıralı dükkân, anbar, kervansaray, hamam, cami, hankâh gibi birçok sosyal unsurları barındıran çeşitli ve farklı büyüklükte pazarların yer aldığını, bu pazarlarda her türlü malların satıldığını, pazarların satılan mallarla anıldığını görmekteyiz.”Bazâr-ı âhenger” (Demirciler Pazarı), “Bazar-ı Attârân-ı Nişabur” (Attarlar Pazarı 1158 tarihinde yıkıldı.) gibi pazarlar satılan mallarına göre isimlendirilen pazarlardandı³⁶¹.

Pazar, merkez pazarı (anapazar/ Zentralbazar, haubtbazar), perakende pazarı (einzeln Pazar), mahalle pazarı (Quartierbazar), varoş pazar (vorstadt bazar) gibi kısımlara ayrılmıştır. Nişabur'da merkez pazarı bazar-ı Nişabur, bazar-ı şehri Nişabur, çeharsuyı Nişabur şeklinde adlandırılmıştır³⁶². Nişabur reislerinden Hasenek'in yaptığı hayır işlerinden söz edilirken onun Nişabur pazarlarının üzerini kapattığı söylenmektedir³⁶³. Buradan anlaşıldığına göre Nişabur pazarları 10. yüzyıldan itibaren kapalı çarşı niteliğinde olmuştur.

c. Kervansaray ve Hanlar

Önemli ticaret yollarının kesiştiği bir bölgede bulunan Nişabur'un çevresinde ve içerisinde önemli kervansaray ve hanlar bulunmaktadır. Nişabur ve Serahs arasında yer alan ticaret yolu üzerinde Selçuklu Merv valisi Ebu Tahir b. Sadreddin b. Ali el- Kummi tarafından 508/1114-1115'de yaptırılan tek girişi ve görkemli bir

³⁵⁹ İstahri, s. 255; İbn Havkal, s. 431-432; Usta, s. 441.

³⁶⁰ Usta, aynı yer.

³⁶¹ Merçil, s. 131; Piyadeoğlu, s. 130.

³⁶² Merçil, s. 131.

³⁶³ Öztürk, s. 211.

kapısına sahip bir kervansaray yaptırılmıştır. Alçı süsleme ile yapılan ve içerisinde bir de camisi bulunan bu kervansaray, Oğuz istilasını sırasında zarar görmüş ve daha sonra 549/1154-1155'de Sultan Sencer'in eşi Terken Hatun tarafından tamir ettirilmiştir³⁶⁴. Yine Nişabur ile Sebzivâr arasında kerpiçten yapılmış olan Ribat-ı Zaferani de önemli kervansaraylardandır. Bu yapı, üzerindeki kitabeye göre Sultan Melikşah zamanında inşa edilmiştir³⁶⁵. Nişabur'daki çarşı ve pazarlardan söz edilirken bu pazarlarda hanların çok fazla olması fikri doğmaktadır. Çünkü pazarlarda sıra sıra dizilmiş kervansaray ve dükkânların var olduğu başta Makdisi olmak üzere birçok coğrafyacı tarafından belirtilmiştir³⁶⁶. Han-ı Feres (At Hanı)³⁶⁷, El- Hüseyin Hanı³⁶⁸, Abdülkerim Hanı³⁶⁹, Ebi Amr Hiskeveyh Hanı³⁷⁰, Nişabur'da yer alan hanlardan bazılarıdır.

C. MADEN VE SANAYİ

1. Nişabur'da Madenler

Nişabur'un önemli iş kollarından birisi de Madencilikti. Şehrin kuzeybatısındaki dağlardan, özellikle Rivend dağından Firuze çıkarılıyordu. Nişabur'a bağlı Nukan ve Cüzcan'da gümüş, demir, bakır madenleri çıkarılıyordu³⁷¹. Çıkarılan bu madenler Nişabur'da işleniyor ve ipek yolu üzerinden diğer şehirlere ihraç ediliyordu. Bu madenler içerisinde demirin daha yoğun iş kolu olduğunu Nişabur'da yer alan demirciler çarşısının varlığından anlıyoruz. Kaynakların verdiği bilgilere göre Rivend dağından çıkan Firuze maden yatakları çok zengin olmalıdır. Çünkü günümüzde bile buradan maden çıkarımı devam etmekte ve burada Bâr-i Maadin idâri bölümü bulunmaktadır³⁷². Nişabur'da çıkarılıp işlenen madenlerden

³⁶⁴ Piyadeoğlu, s. 163.

³⁶⁵ Piyadeoğlu, aynı yer.

³⁶⁶ Öztürk, s. 138; Usta, s. 488.

³⁶⁷ Es- Sarifini, s. 33.

³⁶⁸ Es- Sarifini, s. 138.

³⁶⁹ Es- Sarifini, s. 63.

³⁷⁰ Es- Sarifini, s. 412.

³⁷¹ İstahri, s. 258; Usta, s. 476- 480; Öztürk, s. 164; Özgüdenli, "Nişabur", DİA, XXXIII, s. 149; Zahoder, s. 501.

³⁷² Honigman, "Nişapur", İA, IX, s. 304; Merçil, s. 134.

birisi de az da olsa elması. Elmas, Irak ve Horasan'da kesim ve delme işlerinde kullanılıyordu³⁷³. Nişabur, Meşhed yolu üzerinde Kurşun ve Gümüş madenleri de çıkarılıyordu³⁷⁴.

2. Nişabur'da İmalat, Sanayi ve Zanaat

Nişabur'da başta dokuma sanayi olmak üzere birçok imalat kolları genelde şehrin çarşı ve pazarlarında atölye niteliğindeki dükkânlarda işlevini yürütüyordu. Bazı iş kolları ise kendi adları ile anılan sokak ve çarşılarda, pazarlarda toplanmıştı.

Nişabur'un dokumaları, özellikle pamuk, keten ve İpeğe dayalı dokuma çok gelişmiş ve civar ülkelerde şöhret bulmuş, önemli ihraç mallarından olmuştur³⁷⁵. Nişabur'daki dokuma imalathaneleri her türden kumaşı üretip, kaliteli ve pahalı olanları daha çok saray eşrafı ve diğer memleketlere satmışlardır³⁷⁶. Nişabur'un pamuklu dokumaları, halı, kilim ve teylesanları Hicaz çarşılarında bile rağbet görüyordu. Nişabur, Horasan'da pamuklu dokumanın ve mensucatın en önemli merkezlerinden birisi görülüyordu³⁷⁷. İpek ve ipekli kumaş üretimi de önemliydi. Elmelaham adında ipekten yapılan elbiseler ön sıralarda yer alıyordu³⁷⁸. Dokuma atölyelerinin bazıları "Tıraz" adını alıp, sadece sultanlara çalışıyordu ve bunlar İran ve Türk sanat geleneğini yansıtan ipekli kumaşlar imal ediyorlardı³⁷⁹. Nişabur terzilerinin bazıları sadece Sultan kıyafeti dikiyorlardı³⁸⁰. Dokumacılar, Beyaz giysiler, Şehcan sarıkları, Rahtec, Tahtec başörtüleri, Musammit, Attabi, Sa'idi, Zaraifi, Muştı, muslin, tabby, damaş ve fustian gibi o dönemde meşhur olan kumaşları üretmişlerdir. Nişabur'un kendine has "Saburi" adıyla zikredilen kumaşı ise o dönemde Nişabur kumaşı diye bilinen önemli bir kumaştı. Yine Nişabur'a has Kemha adında ipekliler Hindistan pazarlarında yerlerini almışlardı³⁸¹. Normalde

³⁷³ Uslu, s. 158.

³⁷⁴ Lombard, s. 43.

³⁷⁵ İstahri, s.255; Abdulhalik Bakır, "Ortaçağ İslam Dünyasında Dokuma Sanayi", *Belleten*, S. 241, Ankara 2000, s. 772.

³⁷⁶ Öztürk, s. 166; Uslu, s. 158.

³⁷⁷ Uslu, aynı yer.

³⁷⁸ Usta, s.493.

³⁷⁹ Uslu, s. 159.

³⁸⁰ Muhammed b. Münevver, s.186.

³⁸¹ Merçil, s. 133.

Attabi gibi kumaşlar Bağdat'ta şöhret kazanmışken, Nişabur'da yapılan bu kumaş da Bağdat'la kıyaslanıyordu³⁸². Kilim dokumacılığı da yaygın olup “kara kilim” dokudukları kilimlendendi³⁸³. Şehirde dokumacılığı yoğun olarak yapan kişilerin bir arada bulunduğu “Culehegân” adında bir mahalle vardı³⁸⁴.

Nişabur ve çevrelerinde çıkarılan demir madeninin işletilmesi ile ilgili faaliyetlerin de Nişabur'da yapıldığını görmekteyiz³⁸⁵. Nişabur'da demirden iğne, çakı gibi eşyaların yapıldığını, madenleri işlemede bu şehrin büyük şöhret sahibi olduğunu da görmekteyiz³⁸⁶. Nişabur'da işlenen demir için Merv'de bir borsa kurulmuştur³⁸⁷. Nişabur'da demircilerin demir işleyip sattıkları ve bir arada buldukları “Bazar-ı âhenger” adında bir pazarları vardır³⁸⁸. Nişabur'da demir dışında gümüş ve metal işlemeciliğinin de yapıldığını görmekteyiz. Nişabur'da XII. yüzyılda bu konuda önemli sanatkârlardan birisi olarak Abdurrezzak b. Mesud en-Nişaburi gösterilmektedir. Bu sanatkârın yaptığı bronzdan gümüş kakma işlemeli bir hokka ve bronz matara günümüze kadar ulaşmıştır³⁸⁹. Nişabur'da madene dayalı sanayi yanında burada çok eski bir gelenek olan çinicilik ve çömlekçilik de yapılıyordu.³⁹⁰ Günümüzde İran'ın çeşitli müzelerinde XI. ve XII. Yüzyıllara ait Nişabur'da yapılmış 140 porselen sergilenmektedir³⁹¹. Özellikle XII. Yüzyılda Çin'den ithal edilerek getirilen porselenlerden ilhamla elde edilen yarı saydam ince porselenler yaygın olarak üretilmiş, bu teknikle çanak, sürahi, fincan, ibrik, kavanoz ve maşrapa imal edilmişti³⁹². Nişabur, bir kısmı süslü bir kısmı da çiçek motifleriyle süslenmiş bu eşyaların Horasan'da en önemli üretim merkezlerinden biriydi³⁹³.

³⁸² Merçil, s. 133.

³⁸³ Muhammed b. Münevver, s. 186.

³⁸⁴ Merçil, aynı yer.

³⁸⁵ Zahoder, s. 499.

³⁸⁶ Öztürk, s. 164; Piyadeoğlu, s. 130.

³⁸⁷ Uslu, s. 158.

³⁸⁸ Merçil, s. 131.

³⁸⁹ Piyadeoğlu, s. 147.

³⁹⁰ Uslu, s. 160; Özgüdenli, “Nişabur”, DİA, IX, s. 149.

³⁹¹ Öztürk, *Horasan*, s. 167; Ayrıca bu porselenlerle ilgili geniş bilgiler için bkz. Abdullah-ı Kuçani, *Ketibehâ-yı Süflî-i Nişabur*, Tahran 1985.

³⁹² Piyadeoğlu, s. 144.

³⁹³ Piyadeoğlu, aynı yer.

V. BÖLÜM

NİŞABUR’UN İLİM, KÜLTÜR VE DÜŞÜNCE HAYATI

A. NİŞABUR’UN İLİM HAYATI

Nişabur’da İslami anlamda ilmi çalışmaların yapılması ve buranın bir ilim merkezi olarak sayılması İslami fetihlerden sonradır. O dönemde Nişabur, bilim merkezleri olan Nizip, Edesa (Urfa), Harran, Ktesifon ve Cündişapur gibi şehirlerin arasında zikredilir³⁹⁴.

Nişabur’daki ilmi faaliyetlerin hız kazandığı dönemi ilk olarak Tahirilerin ardından Samanilerin hâkim olduğu dönemi görmekteyiz. Çünkü onların döneminden itibaren Nişabur’da yoğun eğitim faaliyetleri yürütülmekteydi. Bu durumun en büyük nedeni de Samanilerin ilim ve sanata karşı gösterdikleri ilgileri, ilim adamları, şairler, din adamları ve sanatçılara karşı sergiledikleri olumlu tutum ve onlara karşı aşırı cömert davranmalarıydı. Tüm bu nedenlerle Buhara, Semerkant ve Nişabur gibi şehirler ilim insanlarıyla dolup taşmaktaydı³⁹⁵. Kazvini eserinde Nişabur’la ilgili olarak şu ifadeleri kullanır: “Âlimlerin toplanma yeri, üstün, faziletli kişilerin madeni”³⁹⁶. Aynı durum bölgede Gazneliler döneminde de devam etti. Gazneli Sultanlar da ilim ve sanat ehline çok değer gösterdiler ve onları maddi ve manevi olarak her zaman desteklediler. Selçuklular döneminde de özellikle yeni kurulan sistemli medreseler ile Nizamiye medresesinin kurulması ve önemli ilim adamlarının yetişmesi ilmi faaliyetlerin önemli ölçüde yerine getirildiğini ve ilme halk ve yöneticiler tarafından değer verildiğini göstermektedir.

XI. yüzyıldan itibaren Nişabur, ders görülen önemli medrese, cami, kitabevleri ve hankâhlarla dolmuş vaziyetteydi. Bazı ilim ehli de kendi evinde ve özel mülkünde ders veriyordu. Bu ilim merkezlerine ilişkin bilgileri ilgili başlıklarında vermeye çalışacağız.

³⁹⁴ Mehmet Dağ- Hıfzırahman R. Öymen, *İslam Eğitim Tarihi*, Ankara 1974, s. 103.

³⁹⁵ Usta, s. 503; Bu dönemin ilim ve kültürüyle ilgili daha geniş bilgi için bkz. age, s. 507 ve sonrası.

³⁹⁶ Kazvini, s. 316.

1. Nişabur'da İlim Merkezleri

a. Cami ve mescitler

Camilerin bir eğitim merkezi olarak kullanılması İslamın ilk yıllarından beri var olan bir İslami gelenektir. İşte bu gelenek de Nişabur'da İslam fetihlerinin gerçekleşmesiyle kendisini göstermiş, birçok cami ve mescitte ilim halkaları oluşturulup farklı âlimlerden farklı konularda dersler verilmiştir. Ancak bu derslerin konuları daha çok temel İslam bilimlerinden müteşekkil olmuştur. Devlet denetiminden uzak olsa da bu yerlerde eğitim devlet tarafından her zaman teşvik görmüştür³⁹⁷. Camilerde oluşturulan ders halkalarının belli bir kural ve düzeni vardı. Dersi veren âlime yardım eden, bir nevi medreselerde bulunan muide benzer yardımcılar da yer alıyor, bunlara müstemli deniyordu³⁹⁸. Hicri 468'de ölen ve Nişabur'un önemli fakihlerinden sayılan Ebu Abdul Es-Saffar, Nişabur'daki Mescid-i Mutarriz'de iki yıl Müstemli görevini yerine getirmişti³⁹⁹. Ders halkaları herkese açıktı. Ders halkalarına sadece Nişabur'dakiler değil, dışarıdan da gelip katılanlar oluyordu. Halkalara katılanlardan genelde ücret alınmamakla beraber 1016'da ölen ve Nişabur'un önemli ilim meclisi âlimlerinden olan İbn Habib En-Nisaburi, dışarıdan gelen varlıklı öğrencilerden ücret almıştır⁴⁰⁰.

Nişabur'da yer alan cami ve mescitlerin genelinde eğitim faaliyetleri yer alırken sivrilmiş ve neredeyse medrese niteliğinde eğitim hizmeti vermiş camileri vardı. Muterrazi cami, Nişabur Camii ve XI. yüzyılın sonlarına doğru Ebu Ali Hasan b. Sabit tarafından yaptırılmış olan ve içerisinde önemli bir kütüphanesi de bulunan Menii Cami ile Akıl Camii bu tür camilerdendir⁴⁰¹.

b. Dükkânlar ve Hankâhlar

Kâğıdın miladi VIII. Asırda İslam dünyasında Türkler vasıtasıyla tanınmasıyla "varrakun" adında yeni bir meslek grubu doğmuştur. Bu insanlar, kâğıt imal ettikleri gibi alıcılara satmak üzere elyazmalarını istinsah etmişlerdir. Nişabur ve çevresinde

³⁹⁷ Dağ- Öymen, s. 71-77; Öztürk, s. 245.

³⁹⁸ Usta, s. 509.

³⁹⁹ Es- Sarifini, s. 57.

⁴⁰⁰ Usta, s. 509.

⁴⁰¹ Öztürk, s. 245; Es- Sarifini, s. 38, 63, 73, 80, 121, 154, 155, 168.

de buna yönelik girişimlerin gelişmesi kaçınılmaz olmuştur. Meşhed, önemli kitapçıların ve kitap depolarının bulunduğu bir yer olarak zikredilmektedir⁴⁰². Bu dükkânlara birçok ilim insanı uğruyor ve önemli vakitlerini buralarda geçiriyorlardı. Bu kitap evlerini açanların çoğu da ilim ehlerinden insanlar olmuştur. İlimle uğraşıp farklı işler yapan -Attarlık gibi- insanlar da bu dükkânlarını ilim ehline açıp bir okul haline getirmişlerdir⁴⁰³. Bazı insanlar da kitap satın almak yerine kitap dükkânlarını kiralayıp, gecelerini kitap okumakla geçirirlerdi⁴⁰⁴.

Dükkânların dışında bazı âlimler ders için evlerini de açmışlardır. Evlerinde önemli ilmi müzakereler, dersler yapmışlardır. İmam Gazali'de Nişabur'daki Nizamiye Medresesinde ders verdikten sonra Tus'a dönerek, buradaki evinde Kelam dersleri vermiştir. Yine Nizamiye'de nahiv dersi veren Ali b. Muhammed el-Fasihi, Şiilikle itham edilip medreseden atılınca öğrencileri derslerine onun evinde devam etmişlerdir⁴⁰⁵. Dâru'r-Rıza ve Dâru'l- Marzi olarak geçen evde de ilim meclisleri kurulmuş, bu evde Semerkantlı Hanefî âlimi Ebu İbrahim el-Hatîp es- Semerkandî (ö. 411/ 1020,1021) fıkıh ve hadis dersleri vermiştir⁴⁰⁶. Ebu Naîm el- Esferâyini'nin (ö. 400/1009, 1010) Nişabur'a geldiği zaman kaldığı, uzun süre Nişabur'da zamanının en büyük ilim meclisini kurup ders verdiği Şeyh Ebi Hasan el-Beyhaki'nin evi de ilim evlerindendi⁴⁰⁷.

Nişabur'daki önemli ilim merkezlerinden birisi de hankâhlardır. Sufilerin eğitim merkezi olan hankâh, ilk olarak Filistin Remle'de yapılmıştır. Nişabur'da Ebu Osman el-Hiri'nin (ö. 910) hankâhı ile Aden-i Kuyan mahallesinde yer alan Şeyh Ebu Said Ebu'l- Hayr'ın (ö. 1052) hankâhı (XI. yüzyıl) en çok örnek gösterilen hankâhlardandır⁴⁰⁸. Kazvini eserinde Ebu'l- Hayr'dan bahsederken onu Sufilerin edep ve terbiyeleri, hankâhtaki rolleri konusunda ilk esasları koyan kişi olarak vermektedir⁴⁰⁹. Şeyh Ebu'l- Hayr'ın torunu İbn Münevver de eserinde bu konuda önemli bilgiler vermektedir.⁴¹⁰ Hankâhlarda tasavvuf eğitiminin dışında tefsir, hadis,

⁴⁰² Dağ- Öymen, s. 84.

⁴⁰³ Dağ- Öymen, s. 84, 85;

⁴⁰⁴ Öztürk, s. 245.

⁴⁰⁵ Dağ- Öymen, s. 88.

⁴⁰⁶ Es- Sarifini, s. 164, 165.

⁴⁰⁷ Es- Sarifini, s. 356.

⁴⁰⁸ Süleyman Uludağ, "Hankâh", *DİA*, XVI, s. 42; Öztürk, s. 250.

⁴⁰⁹ Kazvini, s. 361.

⁴¹⁰ Muhammed b. Münevver, s. 85,101, 134, 194, 189; Öztürk, s. 250, 251.

fıkıh, akaid, Arapça gibi temel dini ilimler ders olarak verilirdi⁴¹¹. Şeyh Ebu Said Ebu'l-Hayr'ın hankâhı vezir Nizamülmülk tarafından da destek görmüş, ancak bazı fakihler ve Nişabur'un ileri gelenleri bu hankâha ve şeyhe karşı mücadele içerisinde bulunmuşlardır⁴¹². Yine Tuğrul ve Çağrı Bey ile İbrahim Yınal da bu şeyhle değişik zamanlarda görüşmüşler ve onun elini öpüp duasını istemişlerdir⁴¹³. Bu durumlar Selçuklu ailesinin de bu şeyh ve hankâhına destek verdiklerini göstermektedir.

Kaynaklarda Nişabur'da geçen yukarıdakilerin dışındaki Hankâhlar şunlardır: Hankâh-ı Haşab, Ebu'l- Fazl el-Haşab'a nisbet edilen bu hankâh'ın Nizamülmülk tarafından Menii Camii'nin yanına yaptırılarak Ebu'l Fazl Haşab'a tahsis edildiği bildirilmektedir⁴¹⁴. Hankâh- ı Sülemi,⁴¹⁵ Hankâh-ı Tarsusi,⁴¹⁶ Müseyyib sokağında bulunan Hankâh-ı Mahmud Berras,⁴¹⁷ Mulgabâz mahallesinde Ebu Hamid el-Mulgabâzi'ye nisbet edilen Hankâh-ı Mulgabâz⁴¹⁸.

c. Medreseler

Medrese kelimesi Arapça “derase” kökünden türemiş bir kelime olup ders ve öğretim yeri (Günümüzde Üniversite, Okul) anlamına gelmektedir⁴¹⁹. Kelime ilk olarak III./ X. Asırda kullanılmaya başlanmıştır⁴²⁰. Medresede ders veren ilim adamına müderris ve öğrencilere gördükleri dersi tekrar eden görevliye de Muid denirdi⁴²¹.

Resmi olarak ilk medrese Karahanlılar zamanında Arslan Gazi Tafgaç Han (ö. 1035) tarafından Merv'de kurulmuştur⁴²². Nişabur'da resmi olarak ilk medrese, 1040'da Tuğrul Bey tarafından kurulduğu söylene de daha önceki dönemlere ait

⁴¹¹ Usta, s. 509; Öztürk, s. 257

⁴¹² Muhammed b. Münevver, s. 372.

⁴¹³ Muhammed b. Münevver, s. 163, 164, 170, 372.

⁴¹⁴ Es- Sarifini, s. 75.

⁴¹⁵ Es- Sarifini, s. 73, 98.

⁴¹⁶ Es- Sarifini, s. 205.

⁴¹⁷ Es- Sarifini, s. 259.

⁴¹⁸ Es- Sarifini, s. 86.

⁴¹⁹ Mevlüt Sarı, *El-Mevarid (Arapça Türkçe Sözlük)*, Bahar yay. İstanbul, s. 485.

⁴²⁰ Mefail Hızlı, *Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler*, UÜİFD, II/II, s. 274.

⁴²¹ Daha geniş bilgi için bkz, Dağ- Öymen, s. 202, 203.

⁴²² Dağ- Öymen, s. 121.

medreseler de vardır⁴²³. Ayrıca Tuğrul Bey'in bu tarihte medrese kurması biraz zor ve mantıken kabul edilemez görülüyor. Çünkü Nasır'ı Hüsrev Sefername'sinde Nişabur'a geldiği zaman Tuğrul Bey'in bir medrese yaptırdığından söz etmekte hatta bu medreseyi Sarraçlar çarşısına yaptırdığını bildirmektedir. Nasır'ı Hüsrev'in hac amaçlı çıktığı bu seyahate 437/1045'de başladığı aynı kitabında bildirilmektedir⁴²⁴. Dolayısıyla bu medresenin tarihini 1040 olarak gösteremeyiz. Ayrıca bazı kaynaklarda da bu medrese, 1046 yılında gösterilmektedir⁴²⁵. Mefail Hızlı, adı geçen makalesinde İslam tarihinde bilinen ilk medresenin 960 yılında Ebu'l Velid Hassan b. Muhammed el- Emevi tarafından Nişabur'a yaptırılan medrese olduğunun bildirildiğini ifade etmektedir⁴²⁶. Nebi Bozkurt, medrese olarak anılan ilk eser, Ebubekir Ahmed b. İshak es-Sıbgı (ö. 342/954) tarafından kurulan Dârüssünne'dir der.⁴²⁷ Bunun dışında Beyhakiyye Medresesi, Nizamülmülk Nişabur'a gelmeden önce yaptırılmıştır⁴²⁸, hatta Subki bu medresenin Nizamülmülk doğmadan önce var olduğunu bildirmektedir⁴²⁹. Ebu Sa'd İsmail b. Ali el-Müsenna el- İsterebazi' nin yaptırdığı medrese⁴³⁰, İbn Furek diye meşhur âlim Ebubekir Muhammed b. Furek'in (ö. 406/1015) Medrese-i Hassa'sı, 418/1027'de vefat etmiş olan Rukneddin el- İsfereyani'nin medresesi⁴³¹, Gazneli Sultan Mahmud'un kardeşi Nasr b. Sebuktekin'in Nişabur'da vali iken 390/1000 tarihinde Sikke el Kassarın'de (Kassarlar sokağı) yaptırdığı Hanefî medresesi (el- Medrese es-Sa'idiyye), Gazneli Mahmud'un bir başka kardeşi tarafından ve daha sonra Sultan Mesud tarafından Nişabur'a yaptırılan medreseler, Tuğrul Bey döneminden önce yapılan medreselerdendir⁴³².

XII. yüzyılın başlarında Nişabur'da hâkim olan mezhebi fırkalar, kendi itikatlarının hâkimiyeti ile diğer fırkaların itikadi yayılışını engellemek gibi bir düşünce amacıyla hareket etmeleri neticesinde bu fırkalarla özümsemiş medreseler

⁴²³ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2004, s. 41.

⁴²⁴ Nasır'ı Hüsrev, *Sefername*, s. 3.

⁴²⁵ Dağ- Öymen, s. 120; Öztürk, s. 235.

⁴²⁶ Hızlı, s. 275.

⁴²⁷ Nebi Bozkurt, "Medrese", *DİA*, XXVIII, s. 324.

⁴²⁸ El Ammedi, "Nizamiyyetü Nişabur", *Mecelletü Merkezi'l- Vesaiki ve'l- Dirasât'il- İnsaniyye*, (Katar Üniversitesi İnsani Dersler ve Belgeler Merkezi Dergisi), 2003, S. 15, s. 62.

⁴²⁹ Subki, IV, s. 314.

⁴³⁰ Subki, IV, aynı yer; El- Ammedi, aynı yer.

⁴³¹ El- Ammedi, aynı yer.

⁴³² Subki, IV, s. 314. Dağ- Öymen, s.121; Merçil, s. 132; El- Ammedi, s. 62.

ortaya çıkmıştır. Kurulan bu medreselerin eğitim felsefesini mezhepler kendi inançlarına göre oluşturmuşlardır. Bu amaçla Nişabur'da dört farklı mezhebe (Hanefi, Şafii, Kerrami, Şia) göre büyük medreseler kurulmuştur⁴³³.

Tuğrul Bey'le beraber Nişabur'da Selçuklular tarafından yaptırılan medreselerin eğitim felsefesinde şunlar sayılabilir: Sünni anlayışın hâkim kılınması, devletin halk arasında yaygın eğilimleri benimsemek suretiyle sevgi kazanması, dini eğitim yoluyla ehl-i sünnete dayalı özellikle Eşarilikle ilgili kelami ve siyasi bir paydada devletin münhasır kılınması, o zaman eğitim veren cami ve mescitlerin öğrenci sayısının artmasıyla eğitim için yetersiz kalması ve bu ihtiyacın giderilmesi, genişleyen imparatorluğun yönetimi için memur ihtiyacının karşılanması, İslamiyeti yeni benimsemiş Oğuz topluluklarının yeni inançlarının pekiştirilmesi, yeni ele geçirilen ülkelerin manen de fethini tamamlamak için gerekli insanların yetiştirilmesi, yoksul ve kimsesiz öğrencileri okutup topluma kazandırma ve devlet adamlarının eğitim ve bilime verdikleri önem⁴³⁴.

c. a. Nizamiye Medresesi

Selçuklu veziri Nizamülmülk tarafından açılan Nişabur Nizamiye Medresesi, Nizamiye Medreseleri (Bağdat, Nişabur, Belh, Herat, Isfahan, Merv, Basra ve Musul) içerisinde ilk önce açılmıştır⁴³⁵. Kaynaklar bu medresenin açılış nedeni ile ilgili olarak şu olayı verirler; Sultan Alparslan bir gün Nişabur'da bir caminin önünden geçerken caminin kapısının önünde pejmürde kılıklı insanlar bulunup, bunlar Sultana tazim ve saygı göstermezler. Bunun üzerine Sultan şaşkınlıkla yanında bulunan Nizamülmülk'e bunların kim olduklarını sorar. Nizamülmülk de onların ilim ehli olduklarını, dünyalıktan zevk almadıklarını, üzerlerindeki giysilerin de bu yüzden böyle olduğunu söyler. Nizamülmülk cevabının devamında eğer kendileri izin verirse onlara bir yer inşa edip, vakıf tahsis edeceğini bildirir. Sultan bunun üzerine Nizamülmülk'e izin verir. Ayrıca kendi gelirinin onda birinin de yapım masraflarında kullanılmasını söyler⁴³⁶.

⁴³³ El- Ammadi, s. 62.

⁴³⁴ Dağ- Öymen, s. 118; Akyüz, s. 42; Hızlı, s. 276.

⁴³⁵ Bağdat Nizamiye Medresesinden dokuz yıl önce açıldığı bildirilmektedir. Bu konu ile ilgili farklı rivayetler için bkz. El Ammadi, s. 66; Piyadeoğlu, s. 174.

⁴³⁶ Kazvini, s. 412; Dağ- Öymen, s. 122; Turan, *Selçuklu*, s. 378.

Nizamiye medresesi devlet kanalı ile kurulan, geliri devlet tarafından vakıf sayesinde sağlanan ve devletin amacına göre hizmet yürüten medrese olması gibi özellikler bakımından kurulan ilk medrese olarak kabul edilir⁴³⁷. Ayrıca Nizamülmülk kurduğu medreselere bir de kütüphane tesis etmiştir⁴³⁸. Nişabur Nizamiye medresesinde bir de hastane yer almaktadır⁴³⁹.

Kaynaklarda Nizamiye Medresesinin Nizamülmülk tarafından İmamü'l Haremeyn, Ebu'l- Meali Abdulmelik b. Ebu Yakup Yusuf el-Cüveyni (ö.478/1085)⁴⁴⁰ için yaptırıldığı bildirilmektedir⁴⁴¹. Nizamülmülk, iyi bir Şafii taraftarı ve aynı zamanda Eşari itikadına sahipti. O dönem Şafii ulemaları içerisinde İmamül- Haremeyn el- Cüveyni (ö. 478/1085) en iyilerindendi. El- Cüveyni, geçmişte de eski vezir el- Kunduri'den çok rahatsızlık duymuş, hatta onun Şafiilere karşı tavrına dayanamayarak Hicaz'a gitmiş ve Kunduri'nin öldürülmesine (456/1063-1064) kadar dört yıl hicaz'da kalıp, Nişabur'a gelmemiştir. Zaten İmamü'l- Haremeyn adını da bu kaldığı müddet içerisinde Mekke ve Medine'de dersler ve fetvalar vererek şöhret kazanmasıyla almıştır⁴⁴². El- Cüveyni bu medresede ölünceye kadar ders vermiş ve idâri işlerde bulunmuş, medresenin baş müderrisliğini yapmıştır⁴⁴³.

Nizamiye medreselerinin temel felsefesinde Şafii ve Eşari itikatlar esas alınmış, verilen dersler de bu meyanda gerçekleşmiştir. Haliyle medreseye bu itikada sahip ve donanımlı ilim adamları müderris olarak kabul edilmiştir⁴⁴⁴.

⁴³⁷ Dağ- Öymen, s. 122; El- Ammadi, s. 63.

⁴³⁸ Dağ - Öymen, s. 153.

⁴³⁹ Piyadeoğlu, s. 171.

⁴⁴⁰ İmamü'l Haremeyn Ebu'l-Meali Abdulmelik b. Eş-şeyh el- Âlim Ebu Ya'kup b. Yusuf el-Cüveyni, İmamı Şafinin ashabından Müteahhirindendi. H. 419'da Cüveyn'de doğdu. Genç yaşta babasından fıkıh dersi aldı. Nişabur'da ebi't-Tayyib es-Sâluki'den fıkıh dersleri aldı. Bağdad'ta birçok âlimin rahle-i tedrisinden geçti. Dört yıl Mekke'de kaldı. Burada fıkıh dersleri ve va'zu nasihatlerde bulundu. Bu yüzden kendisine "İmamü'l-Haremeyn" denir. Sonra Nişabur'a dönüp, kendisine yaptırılan Nizamiye medresesinde ölünceye kadar (h. 478) ders verdi. Eserlerinden bazıları "El- Akidetü'l- Nizamiye Fi'l- Erkanı'l- İslamiye", "el-İrşad", El-Varakat fi Usulü'l- Fıkıh". "Nihayet'ül- Matlab fi dirayeti'l- Mezhep". İbn Kurfuz, *El- Vefayât*, (tahk. Âdil Noyhid), Beyrut 1983, s. 257'nin dipnotu; İbn Cevzi, XVI, s. 244, 245; Kazvini, s. 297; Zehebi, II, s. 274.

⁴⁴¹ İbn Kurfuz, s. 257; Kazvini, s. 297; Dağ- Öymen, s. 123; El- Ammadi, s. 64.

⁴⁴² İbn Esir, X, s. 32, 145; El- Ammadi, s. 64.

⁴⁴³ El- Ammadi, aynı yer;

⁴⁴⁴ Ahmet Ocağ, "Selçuklu Medreselerinin Mağrip ve Endülüs Üzerindeki Etkileri", *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4/3, s. 1640, 1642.

Nizamiye Medresesinde ders verip önemli müderrislik görevinde bulunan ilim adamları sırasıyla İmamül-Haremeyn Ebu'l-Meali Yusuf el- Cüveyni, (22 yıl ders vermiştir,⁴⁴⁵ ilimde şöhreti bütün Horasan'a yayılmış, ders halkasında 400 öğrencisi olmuş, Gazali, El-kiyya el- Harrasi, el-Hafi gibi önemli talebeler yetiştirmiştir)⁴⁴⁶, Ebu Hamid el-Gazzali (ö. 505/1111)⁴⁴⁷, Muhammed b. Yahya (ö. 548/1153)⁴⁴⁸ verilebilir. Verilen bu âlimler medresenin baş müderrisleriydiler. Bunların dışında medresede değişik kollarda ders veren âlimlerden bazıları şunlardır:

Ebu'l- Kasım Yusuf b. Ali b. Cabbare b. Akîl el- Hezeli el- Ma'ribi el- Biskeri, (ö. 465/1072-1073). Nahiv âlimi olup Nizamiye'de Kıraat dersi vermek üzere Nizamülmülk tarafından seçilmiştir. Bağdat'ta Muhammed b. Ali el- Vasiti'den, Nişabur'da Ebi-l- Kasım El-Kuşeyri'den dersler almış, Isfahan'da Hafız Ebi Naim'den hadis dinlemiştir⁴⁴⁹.

Ebu Sehl el- Mervezi, Muhammed b. Ahmed b. Haşim el- Kuşmiheni, (ö. 465/1072-1073). Hadis imlası dersleri vermiş, önünde Nişabur'un önemli kadı, reis ve imam çocukları ders almıştır. H. 456 yılına kadar Nizamiye'de ders verdikten sonra Merv'e dönmüş ve Merv'de vefat etmiştir⁴⁵⁰.

Ebu Said b. Reis Salar Mansur, Abdurrahman b. Mansur b. Ramiş b. Abdullah b. Zeyd, (ö. 474/1081-1082). Hadis âlimi olup, Nişabur'un önemli şeyhlerinden şeyh Ebu Said Ebu'l- Hayr'ın arkadaşlarındandı. Cuma günleri ikinci namazından sonra, diğer günler de öğle namazından sonra hadis halkası oluştururdu.

⁴⁴⁵ El- Ammedi, s. 65.

⁴⁴⁶ El- Ammedi, s. 72. Kazvini, s. 297.

⁴⁴⁷ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tusi Ebu Hâmid el-Gazzali, 450/1058'de Tus'ta doğdu. Babası yünden iplik eğirirdi ve Tus'taki kendi dükkânında eğirdiği ipleri satardı. Tus'ta Ahmed b. Muhammed er-Razkani'den fıkıh dersi aldı. Daha sonra Nişabur'a gelip İmamül-Haremeyn'den hiç ayrılmayarak değişik konularda ders gördü. İmamü'l Haremeyn öldükten sonra Muasker'e Nizamülmülk'ün yanına gitti. Burada Nizamülmülk, onu Bağdad'taki Nizamiye medresesine görevlendirdi. Dört yıl burada ders verdikten sonra 488'de hac için oradan ayrılıp kardeşini yerine bıraktı. Bu ayrılıştan sonra birçok yerde kalmış ve uzun bir seyahatten sonra tekrar Bağdad'a dönüp burada bir müddet vaaz meclisi kurmuştu. Daha sonra Nişabur'a gelerek buradaki Nizamiye Medresesinde ders verdi. Bir müddet burada ders verdikten sonra Tus'a dönmüş ve evinin yanına bir medrese ve hankâh yaptırıp burada ders halkası oluşturmuştur. Burada tedris, ibadet ve taatle ölünceye kadar meşgul olmuştur. Es-Subki (ö. h. 771), *Tabakât Eş-Şafiyyeti'l- Kübra*, (tahk. A.Fettah M. El-Çilu- Mahmud. M. Et-Tahi), Halep 1968, VI, s. 192- 201; İbn Kunfuz, s. 266; Abdurrahman Cami, *Nefahâtü'l-Üns*, trc. Lamii Çelebi, haz. Mustafa Kara, Süleyman Uludağ, İstanbul 1995, s. 516.

⁴⁴⁸ Dağ, Öymen, s. 211, 212; El- Ammedi, s. 67.

⁴⁴⁹ El- Ammedi, s. 71.

⁴⁵⁰ El- Ammedi, s. 71, 72.

Diğer vakitler Nizamiye’de hadis dersleri verirdi. Ölünceye kadar medresede ders verdi⁴⁵¹.

Ebu’l- Kasım el- Cürcani el- İsmaili, İsmail b. Mes’ade (ö. 477/1084-1085), Nizamiye medresesinde İmla Hadis ve Va’z meclisleri oluşturmuştur. Daha sonra memleketi Cürcan’a dönmüş ve burada vefat etmiştir⁴⁵².

Ebu Nas er- Ramişi, Muhammed b. Ahmed b. Hümeymat (ö.489/1095-1096), Nişabur reislerinden Mansur b. Ramiş’in kızından torunuydu. Ebi A’la el- Maarri’nin talebesi olmuştur. Hicaz, Mısır, Bağdat seferinden döndükten sonra Nizamülmülk onu Nizamiye medresesine Kuran ve Hadis dersleri için Müderris olarak tayin etmiştir. Ölünceye kadar burada ders vermiştir.⁴⁵³

Ebu Muhammed es- Semerkandi, Hasan b. Ahmed b. Muhammed (ö. 491/1097-1098), Her gün öğle ve ikindi arasında Nizamiye medresesinde Hadis yazma dersleri vermişti⁴⁵⁴.

Ebu’l- Kasım, Muzaffer b. İmamü’l- Haremeyn el- Cüveyni (ö.492/1098-1099), babasının ölümünden sonra bir süre Nizamiye’de ders verdi. Engellenince Irak’a Nizamülmülk’ün hizmetine gitti. Daha sonra tekrar Nişabur’a geldi ve mezhep kavgaları esnasında şehit edilinceye kadar Nizamiye medresesinde ders verdi⁴⁵⁵.

Ebu’l- Kasım el-Ensari en-Nisaburi, Süleyman b. Nasır b. İmran (ö. 511/1117-1118). İmam-ı Haremeyn ve Ebi’l- Kasım el- Küşeyri’nin talebelerindendi. Hicaz ve Bağdad’ta bir müddet kadılık yaptıktan sonra Nişabur’a gelip Nizamiye medresesinde Usûl dersleri vermiştir⁴⁵⁶.

Ebu Said Muhyiddin, Muhammed b. Yahya en-Nisaburi, (ö. 548/1153-1154), Şafi imamlarının ve fakihlerinin büyüklerindendi. İlim tahsilini Gazali ile El-Havaf’ın yanında tamamlamıştır.” El-Muhit fi şerhi’l- Vasit”, “El- İntisaf fi mesailil-Hilaf” onun telif ettiği eserlerdendir. Bir müddet Herat Nizamiye Medresesinde ders verdikten sonra Sultan Sencer’in ona Nişabur Nizamiye Medresesinin idâri ve tedrisi

⁴⁵¹ El- Ammadi, s. 72.

⁴⁵² El- Ammadi, aynı yer.

⁴⁵³ El- Ammadi, s. 73.

⁴⁵⁴ El- Ammadi, aynı yer.

⁴⁵⁵ El- Ammadi, s. 74.

⁴⁵⁶ El- Ammadi, s. 76.

görevini verdikten sonra oğuzların istilasına kadar bu görevle Nişabur'da ders vermiştir⁴⁵⁷.

Ebu'l- Meali, Mesud b. Ahmed b. Ebi'l- Muzaffer el- Havâfi (ö. 556/1160-1161), Nizamiye medresesinde İmamü'l-haremeyn'nin yanında hoca oluncaya kadar fıkıh ve usul konularında ders aldı. Sonra Nizamiye medresesine müderris olarak görevlendirildi. Ölünceye kadar burada ders verdi⁴⁵⁸.

Kutbuttın en- Nisaburi el-Tarisini, Ebu'l- Meali Mesud b. Muhammed (ö. 578/1182-1183), Nişabur Şafii Fukahalarındandı. Nişabur ve Belh imamlarından fıkıh dersleri aldı. Sonra Nizamiye medresesine İmamü'l- Haremeyn el- Cüveyni'nin naibi olarak görevlendirildi. Bir müddet sonra Bağdad'a gitti ve orada Va'z meclisleri kurdu⁴⁵⁹.

İsmail b. Zahir b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Ali el- Fakih el- Âlim Ebu'l- Kasım En- Nûkâni, daha sonra Nişaburlu olmuştur. Önemli Şafii Fıkıhçılarındandır. Bir müddet Nizamiye medresesinde imla(hadis yazma) dersleri vermiştir. 397/1006-1007 yılında doğmuştur⁴⁶⁰.

Nişabur Nizamiye Medresesinde dersler üç ana halka etrafında şekilleniyordu. Birinci halka dini ilimler (Kuran-ı Kerim, Tefsir, Usul-u fıkıh, Fıkıh, Hadis ilmi), ikinci halka Arap dili ve edebiyatı, üçüncü halka v'az ve tezkir halkası olup bu halkaya Nişabur'un önemli ilim ehli de katılırdı⁴⁶¹.

c. b. Diğer Medreseler

Nişabur'da yukarıda dile getirdiğimiz medreselerden başka birçok medrese isimleri kaynaklarda geçmektedir. Tespit edebildiğimiz medreseler şunlardır: Seyyar sokağında bulunan Beyhaki Medresesi,⁴⁶² Ebu Muhammed el- Cüveyni Mescidi Medresesi,⁴⁶³ Seyûri Medresesi,⁴⁶⁴ Sûri Medresesi,⁴⁶⁵ Ahmed-i Sealibi

⁴⁵⁷ El- Ammadi, s. 77.

⁴⁵⁸ El- Ammadi, aynı yer; Subki, *Tabakat*, VII, s. 295, 296.

⁴⁵⁹ Subki, VII, s. 297; El- Ammadi, s. 77. Bunların dışında Nişabur Nizamiye medresesinde kısa süreli ders veren müderrisler ve müderrislerle ilgili daha geniş bilgi için aynı esere bkz. s. 78- 83.

⁴⁶⁰ Es- Sarifini, s. 144.

⁴⁶¹ El- Ammadi, s. 69.

⁴⁶² Es- Sarifini, s. 68, 93, 113.

⁴⁶³ Es- Sarifini, s. 424.

⁴⁶⁴ Es- Sarifini, s. 53, 109.

Medresesi,⁴⁶⁶ Haddad Medresesi,⁴⁶⁷ Muştî Medresesi⁴⁶⁸, Meştabiyye Medresesi, Vasıtı bu medresede ders vermiştir⁴⁶⁹. Ebu Ali'yi Dakkak Medresesi (yapılış tarihi h. 391),⁴⁷⁰ Munşeki Medresesi, Muhammed b. Mansur Medresesi, Cacermi Medresesi,⁴⁷¹ Sâlim'i Nişaburi Medresesi, Emir Sipehsalar Medresesi, İmadiye Medresesi,⁴⁷² Saidiyye Medresesi,⁴⁷³ Sultaniye Medresesi (Tuğrul Bey'in Saraçlar çarşınına yaptırdığı medrese), Dervaze-i Irak Medresesi, Mescid-i Rica Medresesi, Sabağî Medresesi,⁴⁷⁴ Camii Menii Medresesi,⁴⁷⁵ Mescid-i Ebi Hasan el- Medîni Medresesi,⁴⁷⁶ Ebu Hasan es-Sandalî Medresesi,⁴⁷⁷ İsmail Sâbuni Medresesi⁴⁷⁸. Müseyyeb sokağının başında bulunan Ebubekir el- Busti Medresesi,⁴⁷⁹ Dâr es-Sünnet Medresesi⁴⁸⁰. Harkuş (Harmus) sokağında bulunan ve Said b. Ebi Osman Harkuşî tarafından yaptırılıp, kendisi tarafından üzerine birçok emlak vakfedilen Ebi Said Medresesi⁴⁸¹. Sehl-i Sa'luki Medresesi,⁴⁸² Şahâmi Medresesi,⁴⁸³ Ebu Sadık el-Haffaf Medresesi,⁴⁸⁴ Kuşeyri Medresesi,⁴⁸⁵ Kirmaniler çarşısında bulunan Ebu Hatem el- Hattabi'nin Medresesi,⁴⁸⁶ Mutarriz Mescidi Medresesi,⁴⁸⁷ Serhenk Medresesi.⁴⁸⁸ Kerramilere ait Kirman pazarı yakınlarında bulunan Kutbi Medresesi⁴⁸⁹, Ramcar mahallesinde yer alan Habîrf Medresesi⁴⁹⁰, Ebu Abdullah el-Furavi'nin ders verdiği Nasihîye Medresesi⁴⁹¹, Serâcen Medresesi⁴⁹²

⁴⁶⁵ Es- Sarifini, s. 112.

⁴⁶⁶ Es- Sarifini, s. 65.

⁴⁶⁷ Es- Sarifini, s. 125.

⁴⁶⁸ Es- Sarifini, s. 60, 101.

⁴⁶⁹ Subki, V, s. 311.

⁴⁷⁰ Es- Sarifini, s. 128, 397, 459.

⁴⁷¹ Es- Sarifini, s. 151.

⁴⁷² Es- Sarifini, s. 154.

⁴⁷³ Es- Sarifini, s. 508.

⁴⁷⁴ Es- Sarifini, s. 97.

⁴⁷⁵ Es- Sarifini, s. 174.

⁴⁷⁶ Es- Sarifini, s. 424.

⁴⁷⁷ Es- Sarifini, s. 427.

⁴⁷⁸ Es- Sarifini, s. 61, 299.

⁴⁷⁹ Es- Sarifini, s. 97.

⁴⁸⁰ Es- Sarifini, s. 97, 296.

⁴⁸¹ Kazvini, s. 319; Es- Sarifini, s. 91.

⁴⁸² Es- Sarifini, s. 59.

⁴⁸³ Es- Sarifini, s. 476.

⁴⁸⁴ Es- Sarifini, s. 379.

⁴⁸⁵ Es- Sarifini, s. 452.

⁴⁸⁶ Es- Sarifini, s. 79.

⁴⁸⁷ Es- Sarifini, s. 85.

⁴⁸⁸ Subki, , VII, s. 232.

⁴⁸⁹ Piyadeoğlu, s. 201.

2. Nişabur'da İlim Adamları

Samanoğullarından itibaren Nişabur birçok ilim insanlarının sirkülâsyonunu gören önemli bir ilim şehri olmuştur. Şehre özellikle Horasan'ın civarından birçok talebe ve ilim adamları akın etmiş, ilim insanlarının biyografisini verenlerin kitaplarının önemli bir bölümü Nişabur'da yaşamış, ya da eğitim görmüş kişilere yer vermiştir.

Aşağıda 11. ve 12. (391/1000-598/1200) yüzyıllar arasında yaşamış Nişabur'lu ilim adamlarını, onları öne çıkaran ilmi çalışmalarına göre, tasniflendirerek vereceğiz. Çünkü o dönem âlimlerine bakıldığı zaman birçok farklı ilim dallarında çalıştıklarını görüyoruz. Hatta Gazali gibi birçok dalda imam ve önder olmuş, ilim insanları ile karşılaşıyoruz.

a. Hadis Âlimleri

Ebubekir el-Beyhaki (ö. 1065), Ebubekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali, Hicri 384'te Nişabur'a bağlı Beyhak'ın Hüsrevcirt köyünde doğdu. Şafiiiler içerisinde büyük âlimlerden sayılan Beyhaki, Hadis âlimlerinden olup aynı zamanda Şafii fakihidir. Hicri 458'de ölümüne kadar Nişabur'da Seyuri Medresesinde ilmi faaliyetlerde bulunmuştur. Eserleri “ es- Sünenü'l- Kübra”(Hadis), el- Esmâ ve'l- Sıfat”, el- Kıraetü halfe'l-İmam”(Şafii Fıkhı), el- Camiu'l- Musannıf fi Şu'bi'l- İman”(Kelamla ilgili müellifler), “el- Da'vât” “el-İtikâd”⁴⁹³ .

Ebu Cafer el- Beyhaki (ö. 1073), el- Kasım b. Ahmed b. Ali el- Beyhaki el- Müeddip Ebu Cafer. Hayelan diye bilinir. Nişabur'a gelmiş, h. 430'lu yıllarda hadis dersleri almıştır. Ölümü h. 466⁴⁹⁴ .

Ebubekir Et- Tiflisi (ö. 1090), Muhammed b. İsmail b. Muhammed b. Eserî b. Benun b. Hamid et- Tiflisi el- Kureşi Ebubekir el- Mukrii. Yusuf es- Sülemi, Ebi Sadık Es- Saydalani ve Ashab-ı Asamm'dan hadis dersleri almış önemli bir hadis

⁴⁹⁰ Piyadeoğlu, aynı yer.

⁴⁹¹ Subki, VI, s. 168.

⁴⁹² Muhammed b. Münevver, s. 133.

⁴⁹³ Subki, IV, s. 8-11; İbn Kurfuz, s. 246 ve dipnotu; Es- Sarifini, s. 108-109, İbn Esir, X, s. 51.

⁴⁹⁴ Es- Sarifini, s. 461.

âlimi olup Nişabur'da ölünceye kadar Şahâmi haziresinde Cuma günleri Hadis dersleri vermiştir. Hicri 483'te Nişabur'da ölmüştür.⁴⁹⁵

El- Bedili el- Hoşi, Abdullah b. Muhammed b. Muhammed b. Bedil b. Muhammed b. Esed el- Bedili el- Hoşi (İsfereyîn'in bir köyü) eş- Şafii. Ölümü h. 425/1033'ten sonra.⁴⁹⁶

Ebubekir el- Müzekki (ö. 1081), Muhammed b. Yahya b. İbrahim b. Muhammed b. Yahya b. Sahteveyh Ebubekir b. Ebi Zekeriyya el- Müzekki. Nişabur hadis âlimlerindedir. Hicri 474'te Nişabur'da öldü. Cenazesini Sehl-i Sa'luki Medresesinde İmam Ebu Said Kuşeyri kıldırmıştır. Adı geçen medresenin arkasında medfundur.⁴⁹⁷

Ebu'l- Kasım el- Ekkaf es-Sahteni (ö. 1154), Abdurrahman b. Abdussamed b. Ahmed b. Ali en- Nisaburi. Ebu'l- Kasım el- Kuşeyri'nin öğrencilerindedir. Bir müddet Bağdad'ta kalmış sonra Nişabur'a dönmüştür. Kuşeyri'den fıkıh dersleri almıştır. Sultan Sancar'ın himayesi ile Oğuzlar'ın şerrinden korunmuştur. Ancak bir müddet sonra h. 549'da ölmüş ve Hire mezarlığına defnedilmiştir.⁴⁹⁸

Ebubekir el- Mişât (ö. 1036), Muhammed b. İbrahim b. Ahmed b. Muhammed el- Farisi el- Hâkim Ebubekir el- Mişât. Ebi Hasan es- Sıraç, Ebi Amir, Ali b. Bindâr, Ahmed b. Ca'fer, gibi hadisçilerden hadis rivayet etmiştir. Hicri 428'de Türkmenler tarafından İsfereyîn'de şehit edilmiştir.⁴⁹⁹

Ebu'l- Fetih el- Kuşeyri (ö. 1121), Ubeydullah b. Abdulkerim b. Hevazin el- Kuşeyri Ebu'l- Fetih el- İmam es- Sufi el- Kuşeyri en- Nisaburi. Tarikat ilmi ile ilgili eserleri vardır. Ölümüne kadar İsfereyîn'de yaşamıştır. Ölümü h. 521⁵⁰⁰.

Ebu Osman eş- Şiiri (ö. 1047), Sehl b. El- Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed b. Ali Ebu Osman eş- Şiiri en- Nisaburi. Ölümü h. 439⁵⁰¹.

Ebubekir el-Hilali el- Baherzi (ö. 1085), İbrahim b. Ebi Nasr. Ölümü h. 478⁵⁰².

⁴⁹⁵ Es- Sarifini, s. 57, 58.

⁴⁹⁶ Es- Sarifini, s. 303.

⁴⁹⁷ Es- Sarifini, aynı yer.

⁴⁹⁸ Subki, VII, s. 151, 152.

⁴⁹⁹ Es- Sarifini, s. 30.

⁵⁰⁰ Es- Sarifini, s. 326; Subki, VII, s. 207.

⁵⁰¹ Es- Sarifini, s. 263.

⁵⁰² Es- Sarifini, s. 131.

Ebubekir el- Hiri (ö. 1030), Ahmed b. el-Hasan b. Muhammed b. Ahmed b. Hafs b. Müslim b. Yezid b. Ali. Annesi Hz. Osman'ın soyundan olduğundan el- Osmanî de denmektedir. Nişabur'da kadılık da yapmıştır. Hicri 324'de doğmuş, 421'de vefat etmiştir⁵⁰³.

Ebu'l- Hasan es- Selti (ö. 1030), Ahmed b. Muhammed b. el- Hüseyin b. Süleyman b. Ahmed b. Muhammed b. el- Kasım b. Süleyman b. Yerbu' Ebu'l- Hasan es- Selti en- Nisaburi. H. 421 yılında geldiği Ustuva'da ölmüştür⁵⁰⁴.

Ebu Hamid el -Zevzeni (ö. 1027), Ahmed b. el- Velîd b. Ahmed b. Muhammed b. el-Velid Ebu Hamid b. Ebi'l- Abbas. H. 418'de Harp sokağında ölmüştür⁵⁰⁵.

El- Eşnâni es- Saydalâni (ö. 1025), Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. İbrahim b. Hamdun Ebubekir b.Ebi Ahmed. Ebubekir Mescid'inin civarında oturuyordu. Ölümü h. 416⁵⁰⁶.

Ebu Sehl- et- Tacir, Ahmed b. Muhammed b. el- Abbas b. Hasneveyh b. Ali b. Batta b. Havânişiz b. Yezdan Âferîd el- Isbahânî. Nişabur'a gelip yerleşmiştir. h. 328'de doğmuştur. Ölüm tarihi bilinmiyor⁵⁰⁷.

Ebu Muhammed es- Sufi İbn Bameveyh (ö. 1018), Abdullah b. Yusuf b. Bameveyh el- Isbahani Ebu Muhammed es-Sufi. Şafii âlimlerinden ve Nişabur'un büyük şeyhlerindedir. Doğumu h. 315, ölümü h. 409⁵⁰⁸.

Ebu Hamid el- Mulgâbâzi (ö. 1023), Ahmed b. Abdulaziz b. Muhammed b. İshak b. Kubaysa Ebu Hamid el- Mulkabâzi. Mulkabâz mahallesinde oturup bu mahallede bir hankâhı vardır. Doğumu h. 342, ölümü h. 414⁵⁰⁹.

Ebubekir En- Nûkâni (ö. 1095), Ahmed b. Zahir b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed. Fakih Ebu'l- Kasım b. Zahir'in kardeşidir. Hicri 417'de doğmuş ve 488'de ölmüştür⁵¹⁰.

⁵⁰³ Es- Sarifini, s. 83, 84; Semani, IV, s. 288, 289.

⁵⁰⁴ Es- Sarifini, s. 84.

⁵⁰⁵ Es- Sarifini, s. 85.

⁵⁰⁶ Es- Sarifini, aynı yer.

⁵⁰⁷ Es- Sarifini, s. 86.

⁵⁰⁸ Es- Sarifini, s. 296.

⁵⁰⁹ Es- Sarifini, s. 87.

⁵¹⁰ Es- Sarifini, s. 123.

El- Hatip es- Semerkandi(ö. 1020), İshak b. İbrahim b. Nasreveyh b. Sehnâm b. Herseme b. İshak b. Abdullah b. Eşker Ebu İbrahim el- Hatip el-İmam el- Hanefi. Nişabur'da Hanefilerin imamı ve müftüsüydü. Nişabur'a h. 409'da gelmiştir. Ölümü h. 411⁵¹¹.

Ebu Aliyyi's- Sabuni (ö. 1063), İshak b. Abdurrahman b. Ahmed b. İsmail Ebu Ali es-Sabuni es- Siczi. Ölümü h. 455⁵¹².

Ebubekir ibn Fenceveyh (ö. 1036), Ahmed b. Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Yezdi el-Isbahâni. Ebi Sa'd el-Zahid Medresesinde hadis dersleri verdi. Hicri 428'de Nişabur'da vefat etti⁵¹³.

Ebubekir el-Curi, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman el-Mukrii⁵¹⁴.

Ebu Muhammed el- Bennani (ö. 1028), Abdullah b. Abdurrahman b. Muhammed b. İbrahim b. Ahmed b. Hamdeveyh b. Abdulvahhab b. Abdulaziz b. Sabit Ebu Muhammed el- Bennani. Ebu Muhammed b. Ebi'l- Kasım el- Havdi el- Hanefi en- Nisaburi diye tanınır. Ölümü h. 419⁵¹⁵.

Ebu Muhammed el- Mesahafi el- Camii (ö. 1028), Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Abdullah eş- Şafii es- Simsar el- Mesahifi el- Camii Ebu Muhammed b. Ebi Nasr. Nişabur Camiinin mücavirlerindendi. Ölümü h. 419⁵¹⁶.

İshak el-Muhammedabâzi (ö. 1085), İshak b. Ahmed b. Abdulaziz b. Hamid Ebu Yakup el- Muhammedabâzi. Doğumu h. 400, ölümü h. 478⁵¹⁷.

Ebu İshak el-İsferayini (ö. 1027), İbrahim b. Muhammed b. İbrahim b. Mihran el-Üstaz el- İmam. Aynı zamanda fıkıh, kelam ve usûl âlimidir. Bütün ilimlerde imam derecesine erişmişti. Nişabur'da Akıl Mescidinde h. 410'da dersler verdi. H. 418'de vefat etti. Kabri İsferayin'de kendine ait şehitliktedir⁵¹⁸.

Ebu Nasr eş- Şazyahi (ö. 1111), Sehl b. Muhammed b. Maruf Ebu Nasr eş- Şazyahi et- Tacir. H. 417'de doğmuş ve h. 505 senesinde vefat etmiştir⁵¹⁹.

⁵¹¹ Es- Sarifini, s. 164.

⁵¹² Es- Sarifini, s. 166.

⁵¹³ Es- Sarifini, s. 91,92.

⁵¹⁴ Es- Sarifini, s. 88.

⁵¹⁵ Es- Sarifini, s. 299.

⁵¹⁶ Es- Sarifini, s. 296, 297.

⁵¹⁷ Es- Sarifini, s. 167.

⁵¹⁸ Es- Sarifini, s. 127, 128; Semani, I, s. 237.

⁵¹⁹ Es- Sarifini, s. 264.

Ebu'l-Kasım eş-Şücai (ö. 1126), İshak b. Ömer b. Abdulaziz Ebu'l- Kasım el-Cemili eş- Şücai. Ölümü h. 520⁵²⁰.

Ebu Mesud El- Razi, Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Abdulaziz b. Şazan Ebu Mesud el-Razi. Daha sonra Nişabur'lu olmuştur. Ölüm tarihi bilinmiyor⁵²¹.

Ebu'l- Hüseyin eş- Şibli el- Buşenci, Abdullah b. Tahir b. Ahmed eş- Şibli el-Buşenci Ebu'l- Hüseyin Muhterem. Nişabur'a 405/1014-1015 senesinde gelmiştir ve burada kendisine Sabuni Medresesinde hadis yazma halkası oluşturulmuştur⁵²².

Ebubekir el- Isbahâni (ö. 1038), Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdullah b. el- Haris el-İmam Ebubekir et-temim. Aynı zamanda fakih ve edebiyatçıdır. Hicri 349'da Isbahan'da doğdu. 409/1018-1019'da Nişabur'a geldi ve h. 430'da ölümüne kadar Nişabur'da Beyhaki Medresesinde hadis dersleri verdi⁵²³.

Ebubekir el- Fureki (ö. 1085), Ahmed b. Muhammed b. el- Hasan b. Ebi Eyyub Ebubekir el- Fureki. Nişabur'da zamanın önemli hadisçilerinden ders almıştır. Daha sonra Bağdat'a yerleşmiştir. Bağdat Nizamiyesinde va'z meclisi oluşturmuştur. İmam eb'il- Kasım el-Kuşeyri'nin kızıyla evlenmiştir. H. 408'de Nişaburda doğmuşve hicri 478'de Bağdat'ta vefat etmiştir⁵²⁴.

El- Kirmani el- Herevi, Abdullah b. Ahmed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Abdullah el- Kirmani el- Herevi el- Hanefi. Nişabur'da ikamet etmiştir. Ölümü h. 425'ten sonra⁵²⁵.

Ebu'l- Kasım es- Sebi', Sehl b. İbrahim b. Ebi'l- Kasım el- Hayyat. Mescidi Mutarrız'ın hizmetkârı. İmamü'l-haremeyn'den hadis dersleri almıştır. Ölümü h. 425'ten sonra⁵²⁶.

Ebu'l- Kasım el- Curi (ö. 1021), Abdullah b. Muhammed b. El- Hüseyin b. İbrahim b. Muhammed b. Şebib b. Sinan b. Abdullah el -Cûri Baleveyh sokağından Ebu'l- Kasım b. Ebi'l- Hüseyin. Ölümü h. 412⁵²⁷.

⁵²⁰ Es- Sarifini, s. 168.

⁵²¹ Es- Sarifini, s. 97.

⁵²² Es- Sarifini, s. 299.

⁵²³ Es- Sarifini, s. 92,93.

⁵²⁴ Subki, IV, s. 79; Es- Sarifini, s. 116, 117.

⁵²⁵ Es- Sarifini, s. 305, 306.

⁵²⁶ Es- Sarifini, s. 265.

⁵²⁷ Es- Sarifini, s. 298, 299.

Ebu Sa'd el- Muhammedabazi (ö. 1035), Ahmed b. Muhammed b. Abdullah. H. 427'de Mulgabâz'da ölmüş ve Abdusselam sokağındaki evine defnedilmiştir⁵²⁸.

Ebubekir el- Farisi, Ahmed b. Muhammed b. Abdulğâfir b. Muhammed b. Ahmed b. Said. Nişabur'daki Feres Hanının bilinen tüccarlarından. Hicri 350'de doğmuştur⁵²⁹.

İbn Bâkiveyh, Ahmed b. Abdullah b. Ubeydullah b. Bâkiveyh eş- Şirazi es- Sufi Ebubekir Ebi Muhammed. Sülemi'nin hankâhında kalıyordu. Ölüm tarihi bilinmiyor⁵³⁰.

Ebu'l- Kasım el- Müezzin, Abdullah b. Ebi Sehl. Camii Kadim'de müezzinlik ve Karilik yapmıştır. Ölümü h. 425'ten sonra⁵³¹.

Ebu Nasr el- Herevi (ö. 1041), Abdullah b. Ömer b. İbrahim el- Müsekkir. H. 433'te Nişabur'da vefat etmiştir⁵³².

Ebubekir el- Fesevi (ö. 1083), Ahmed b. Muhammed b. el- Fadl. Hicri 476'da Semerkant'ta ölmüştür⁵³³.

Ebubekir b. Ebi Ahmed el- Eşnani es- Saydalâni (ö. 1025), Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. İbrahim b. Hamdun. Nişabur'da Ebubekir Mutarrız Mescidindeki medresede hadis ilmiyle uğraşmıştır. Hicri 416'da vefat etmiştir⁵³⁴.

El- Utbi (ö. 1100), Esad b. Mesud b. Ali b. Muhammed b. İbrahim el- Utbi el- Katib. Menii Camiinde Ümela halkası kurmuş ve ders vermiştir. Ölümü h. 494⁵³⁵.

Ebubekir el- Ma'ribi (ö. 1069), Ahmed b. Mansur b. Halef el- Ma'ribi Ebubekir el- Bezzaz en- Nisaburi. Hicri 380'de doğdu ve 462'de vefat etti⁵³⁶.

Ebubekir el- Bernevi, Bekir b. Ahmed b. Babilus el- Bernevi- el- Hâkim en- Nisaburi⁵³⁷.

Ebubekir Et-Tusi En- Nûkâni, Bekir b. Muhammed b. Bekir. Aynı zamanda fakihdir⁵³⁸.

⁵²⁸ Es- Sarifini, s. 98.

⁵²⁹ Es- Sarifini, s. 107.

⁵³⁰ Es- Sarifini, s. 98.

⁵³¹ Es- Sarifini, s. 306.

⁵³² Es- Sarifini, aynı yer.

⁵³³ Es- Sarifini, s. 124.

⁵³⁴ Es- Sarifini, s. 85.

⁵³⁵ Es- Sarifini, s. 171, 172.

⁵³⁶ Es- Sarifini, s. 110.

⁵³⁷ Es- Sarifini, s. 176.

⁵³⁸ Es- Sarifini, s. 177.

Ebu Aliyyi'l- Mulkabâzi, Abdullah b. El- Hasan b. Muhammed b. İbrahim b. Muhammed b. İsmail el- Hiri. Ebu Ali b. Ebi Sadık el- Mulkabâzi diye bilinir. Ölümü h. 425'ten sonra⁵³⁹.

Ebu'l- Hasan el- Kani (ö. 1038), Tahir b. Muhammed b. Dost Nam b. El- Hasan el- Kūhistani et- Tacir Ebu'l- Hasan el- Kani. Daha sonra Nişaburlu olmuştur. H. 430'da Nişabur'da ölmüştür⁵⁴⁰.

Ebubekir el- Vasiti (ö. 1056), el Hasan b. Ali b. Muhammed b. Ubeydullah b. Muhammed. Hicri 382'de doğdu ve 448'de vefat etti⁵⁴¹.

Ebubekir el-Hâkim el-Dehhân el-Hanefî (ö. 1081), el- Hüseyin b. Ali Abdurrahman b. Muhammed b. Mahmud. Hicri 390'da doğdu ve 474'te vefat etti⁵⁴².

Ebubekir el- Vahidi, Said b. Ahmed b. Muhammed es-Simsar⁵⁴³.

Ebu Said eş-Şafii, Tahir b. Muhammed b. Süleyman el- Melahi el- Bezzar Ebu Said eş- Şafii. Nişabur'un sağlam hadisçilerindendir. Ölümü h. 425'ten sonra⁵⁴⁴.

Ebubekir el- Ebiverdi (ö. 1086), Şafi' b. Muhammed b. Şafi' el- Ebiverdi. Akrabalarıyla beraber Nişabur'a yerleşti. H. 414'te doğdu ve 479' da vefat etti⁵⁴⁵.

Ebubekir eş-Şazyahi, Şah b. Ahmed b. Abdullah. Ölümü 428/1036-1037'den sonra⁵⁴⁶.

Ebubekir el- Mumeli, Şah b. el- Hasan b. Ali b. el- Mumel. Ölümü h. 428'den sonra⁵⁴⁷.

Ebubekir el- Bahiri, Abdurrahman b. Abdullah b. Abdurrahman b. Muhammed. Ölümü h. 428'den sonra⁵⁴⁸.

Ebubekir el- Herevi, Abdurrahman b. Muhammed b. Ya'kub Ebubekir. Aynı zamanda tüccardır. Ölümü h. 428'den sonra⁵⁴⁹.

⁵³⁹ Es- Sarifini, s. 307.

⁵⁴⁰ Es- Sarifini, s. 286.

⁵⁴¹ Es- Sarifini, s. 197.

⁵⁴² Es- Sarifini, s. 212.

⁵⁴³ Es- Sarifini, s. 254.

⁵⁴⁴ Es- Sarifini, s. 287.

⁵⁴⁵ Es- Sarifini, s. 273.

⁵⁴⁶ Es- Sarifini, s. 274.

⁵⁴⁷ Es- Sarifini, s. 270.

⁵⁴⁸ Es- Sarifini, s. 350.

⁵⁴⁹ Es- Sarifini, s. 345.

Ebubekir İbn Haysam (ö. 1048), Abdusselam b. Muhammed b. el-Haysam. İmamların büyüklerindedir. Ölümü h. 440⁵⁵⁰.

Ebu Naim el- Muakkali, Bişreveyh b. Muhammed b. İbrahim el-Muakkali Ebu Naim el-Reis. Nişabur'un meşhur mutemedidir. Ölümü h. 425'den önce⁵⁵¹.

Ebubekir eş-Şirvi (ö. 1116), Abdulğaffar b. Muhammed b. el- Hasan b. Ali b. Şirveyh b. Ali b. el- Hasan eş-Şirvi el- Cenabezi. Hicri 414'te doğdu ve 510'da vefat etti⁵⁵².

Ebubekir es-Saffar (ö. 1118), Abdullah b. el- Hasan b. Muhammed. Ölümü h. 512⁵⁵³.

Ebubekir el- Hafız (ö. 1098), Abdullah b. Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed. Ölümü h. 492⁵⁵⁴.

Ebubekir et-Tacir, Abdullah b. Muhammed b. Ahmed b. Haskeveyh. Ölümü h. 428'den sonra⁵⁵⁵.

Ebubekir el-Kerâbisi, Abdullah b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Mahmud b. Hadîs b. Salih b. Ezher b. Abdullah b. Amir el-Kirizi el-Isbahâni el-Kirabisi en- Nisaburi. Nişabur'da Suhur mahallesinde oturuyordu. Ölümü H. 428'den sonra⁵⁵⁶.

Ebubekir el-Bedîli el- Hôşi, Abdullah b. Muhammed b. Muhammed b. Bedîl b. Muhammed b. Esed el-Bedîli el- Hôşi. İsfereyini şafi mezhepli hadis âlimidir. Ölümü h. 428'den sonra⁵⁵⁷.

İbn Bâkiveyh, Ahmed b. Abdullah b. Ubeydullah b. Bâkiveyh eş-Şirâzi.

Ebubekir es-Sekeri (ö. 1024), Abdullah b. Muhammed b. Muhammed b. Said b. Mesud b. Said b. Abdullah. Hicri 415'te vefat etmiştir.⁵⁵⁸

Ebu Sad el- Çili, Sad b. Ebubekir el- Çili. Nişabur'a gelmiş ve burada h. 428'den sonra vefat etmiştir.⁵⁵⁹

⁵⁵⁰ Es- Sarifini, s. 394, 395.

⁵⁵¹ Es- Sarifini, s. 177.

⁵⁵² Es- Sarifini, s. 398.

⁵⁵³ Es- Sarifini, s. 320.

⁵⁵⁴ Es- Sarifini, s. 316.

⁵⁵⁵ Es- Sarifini, s. 313.

⁵⁵⁶ Es- Sarifini, s. 303.

⁵⁵⁷ Es- Sarifini, aynı yer.

⁵⁵⁸ Es- Sarifini, s. 297.

⁵⁵⁹ Es- Sarifini, s. 259.

El- İsfarayini, Sad b. Muhammed b. Abdulcebbar b. Ali el- İmam el- İsfarayini
Ölümü h. 428'den sonra⁵⁶⁰

Ebubekir el- Haysam (ö. 1074), Abdullah b. Muhammed b. El- Haysam.
Ölümü h. 467.⁵⁶¹

Ebubekir Es- Sai'di(ö. 1114) , Ali b. el- Hasan b. İsmail b. Said Ebubekir
ibn el- Kadı Ali ibn Kadıl-kudat Ebi'l- Hüseyin b. Said. Hicri 508'de vefat etti ve
Kassarın sokağındaki kabristanlığa gömüldü.⁵⁶²

Ebubekir el- Behrami, Ubeydullah b. el- Muzaffer b. Muhammed b. Ca'fer
el- Bihrami el- Cevheri el-Asımi Ebubekir el-Mansur. Ölümü 428'den sonradır.⁵⁶³

Ebubekir es- Sa'idi(ö. 1114) , Ali b. el- Hasan b. İsmail b. Sa'id. Hicri
508'de öldü. Kassarın sokağı kabristanlığında medfundur.⁵⁶⁴

Ebubekir el- Hatib el- Ebiverdi, el- Fadl b. Abdullah b. Muhammed b.
Abdullah b. el-Fadl el-Hatib el- Ebiverdi Ebubekir ibn Ebi Muhammed. Nişabur'a
h.420 senesinde gelmiştir. Yaşamları h. 460'a kadar olan tabakadandır.⁵⁶⁵

Ebubekir el- Baherzi, el- Kasım b. Ali b. Mansur el- Baherzi Ebubekir ibn
el-Kadı ebi'l- Kasım. Aynı zamanda fıkıh âlimidir. Ölümü h. 460'tan sonra.⁵⁶⁶

Ebubekir el- Ferra (ö. 1024), Muhammed b. Ahmed b. İsmail b. Muhammed
b. İbrahim. H. 415'te vefat etmiştir.⁵⁶⁷

Ebu Hişam el- Mervezi (ö. 1026), Sehl b. Muhammed b. Ahmed b. Ali b.
Hişam b. Hamdeveyh Ebu Hişam el- Mervezi es- Sincani. Nişabur'da ikamet
etmiştir. Ölümü h. 417.⁵⁶⁸

Ebu'l- Tayyib el- Feraiidi (ö. 1036), Sehl b. Ebi'l- Hasan b. Ahmed b. El-
Hasan b. Ali b. İsa el- Hemedani. Daha sonra Nişabur'lu olmuştur. Ölümü h. 428.⁵⁶⁹

---

⁵⁶⁰ Es- Sarifini, aynı yer.

⁵⁶¹ Es- Sarifini, s. 214, 215.

⁵⁶² Es- Sarifini, s. 432.

⁵⁶³ Es- Sarifini, s. 323.

⁵⁶⁴ Es- Sarifini, s. 432.

⁵⁶⁵ Es- Sarifini, s. 445.

⁵⁶⁶ Es- Sarifini, s. 465.

⁵⁶⁷ Es- Sarifini, s. 24.

⁵⁶⁸ Es- Sarifini, s. 261.

⁵⁶⁹ Es- Sarifini, s. 262.

Ebubekir Emirek (ö. 1043), Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. İshak el- A'bdanieş- Şafii Ebubekir ibn Ebi Nasr en- Nisaburi. H. 435'te Nişabur'da vefat etmiştir. Ölünceye kadar Nişabur'da hadis ilmi ile meşgul olmuştur.⁵⁷⁰

Ebubekir el-Muhibb el- Dakkak(ö. 1019), Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Cafer b. İbrahim b. Mahmud b. El-Muhibb el Dakkak en- Nisaburi. H. 410'da vefat etmiştir.

Ebubekir Şah el- Mu-mil, Muhammed b. el- Hasan b. el-Mu-mil. Şah Mu-mil diye bilinir. Önemli hadis âlimlerindendir. H. 445 yılına kadar Nişabur'da hadis dersleri vermiştir⁵⁷¹.

Ebubekir el-Eskaf el- İsfarayini, Muhammed b. Abdulcabbar b. Ali Ebubekir ibn el- İmam Ebi'l- Kasım el-Eskaf el- İsfarayini. Bir müddet Munii Camiinde imamlık yaptı. Ölümü h. 450'den sonra. Şahenber mezarlığında medfundur⁵⁷².

Ebubekir el-Lübad (ö. 1054), Muhammed b. el- Fadl b. Muhammed b. Muhammed b. İshak b. Abdullah b. Muhammed eş-Şafii en- Nisaburi Ebubekir b. Ebi'l- Abbas. Ölümü h. 446⁵⁷³.

Ebu Nasr el- Muhlidi (ö. 1034), Ahmed b. Ubeydullah b. Ahmed b. Muhammed b. el- Hasan b. Ali b. Muhled el- Müzekki Ebu Nasr b. Ebibekir el- Muhlidi en- Nisaburi. Ölümü h. 426⁵⁷⁴.

İbn Furek (ö. 1015), Muhammed b. el- Hasan b. Furek. 100'e yakın eseri vardır. H.406'da Gazne'ye giderken öldü. Nisabur'da hire mezarlığında medfundur⁵⁷⁵.

Ebu Tahir el-Ziyadi(ö. 1019), Nişabur'da meydan-ı Ziyad b. Abdurrahim'de ikamet ettiğiinden el- Ziyadi diye bilinir. Horasan Hadisçilerinin imamı ve fakihlerindendir. Şurut ilmi ile ilgili eseri vardır. Fakih ve aynı zamanda edebiyatçıdır. H. 313'de doğmuş ve 410'da vefat etmiştir. Hire mezarlığında medfundur.⁵⁷⁶

⁵⁷⁰ Es- Sarifini, s. 36.

⁵⁷¹ Es- Sarifini, s. 40.

⁵⁷² Es- Sarifini, s. 63.

⁵⁷³ Es- Sarifini, s. 35.

⁵⁷⁴ Es- Sarifini, s. 93.

⁵⁷⁵ Es- Sarifini, s. 17.

⁵⁷⁶ Es- Sarifini, s. 18.

Ebu'l- Fadl el-Mahmi (ö. 1008), Muhammed b. Ubeydullah b.Ahmed b. Muhammed b. Ubeydullah b. En-Nadr el-Reis Ebu'l- Fadl el-Mahmi b. Ebi Mansur b. Ebi'l- Hasan. H. 399'da vefat etmiştir.⁵⁷⁷

Ebu S'ad el-Cûleki(Cevlaki) (ö. 1025), Muhammed b. Mansur el- Cûleki. H. 406'da Nişabur'a ilk önce Menuçehr b. Kâbus'un elçisi olarak Emir Mahmud'a gelmiştir. Daha sonra tekrar Nişabur'a gelmiş ve burada hadis dersleri almıştır. H. 416'da Cürcan'da vefat etmiştir.⁵⁷⁸

Er- Ricai en- Nisaburi (ö. 1024), Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Rica el-Edip Ebubekir er- Ricai En- Nisaburi. H. 415'te vefat etmiştir.⁵⁷⁹

Ebu Nasr es- Sukeri, Muhammed b. el-Hüseyin b. Muhammed b. Ca'fer b.Fudayl et- Tacir es-Sukeri Ebu Nasr en- Nisaburi. H. 425'e kadar yaşadı.⁵⁸⁰

Ebu Said es- Sırifi (ö. 1030), Muhammed b. Musa b. el-Fadl b. Şâzan es-Sırifi Ebu Said en- Nisaburi. H. 421'de vefat etmiştir.⁵⁸¹

El- Keyyal el- Cürcani, Muhammed b. İbrahim b. Ahmed b. Ali el-Keyyal Ebu'l- Fadl en- Nisaburi. Ölümü h. 425'ten önce.⁵⁸²

Ebu Said el- Kahendezi (ö. 1027), Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Kahendezi Ebu Said eş- Şafii en- Nisaburi. H. 418'de ölmüş ve Hire mezarlığına defnedilmiştir.⁵⁸³

Ebu Kâbus es- Siczi, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Abdurrahman el- Müezzın es- Siczi. Nişabur'da Mulkâbâz mahallesinde ikamet etmiştir. H. 420'den önce vefat etmiştir.⁵⁸⁴

Ebu'l- Fadl el- İsfarayini (ö. 1030-1031), Muhammed b. Ahmed b. İbrahim b. İsa el-Bezzaz el- İsfarayini Ebu'l Fadl b. Ebi Na'im el-Bezzaz. Babası da kendisi gibi hadis âlimiydi. H. 422'de vefat etmiştir.⁵⁸⁵

⁵⁷⁷ Es- Sarifini, s. 19, 20.

⁵⁷⁸ Es- Sarifini, s. 20.

⁵⁷⁹ Es- Sarifini, s. 21, 22.

⁵⁸⁰ Es- Sarifini, s. 23.

⁵⁸¹ Es- Sarifini, s. 23, 24.

⁵⁸² Es- Sarifini, s. 25.

⁵⁸³ Es- Sarifini, s. 94.

⁵⁸⁴ Es- Sarifini, s. 26.

⁵⁸⁵ Es- Sarifini, s. 27.

Ebu'l- Fadl el-Farisi (ö. 1034- 1035), Muhammed b. Ca'fer b. el-Hüseyin b. Musa el-Hâkim Ebu'l- Fadl el-Farisi. ⁵⁸⁶Nişabur'da Cenzerûd mahallesinde ikamet etmiştir. H. 426'da vefat etmiştir. ⁵⁸⁷

Ebu Nasr b. Ebi Sabir (ö. 1041), Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Abdiş en-Nisaburi el- Adl. Ölümü h. 432. ⁵⁸⁸

El- Âdemi el- Hiri (ö. 1032-1033), Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. el- Hasan el- Âdemi el- Hiri Ebu Reşid el-Mukrii. Ölümü h. 424. ⁵⁸⁹

Ebu'l- Hasan ibnü'l- Merzubân, Muhammed b. el- Hüseyin b. Muhammed el-Merzubân el -Hafız Ebu'l- Hasan el- Ürdüstâni, el- Razi, en- Nisaburi. H. 354'te doğdu. Nişabur'da öldü. Ölüm tarihi bilinmiyor. ⁵⁹⁰

El- Fâmi eş- Şazyahi (ö. 1048-1049), Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ca'fer el- Hâkim el- Adl el- Müzekki Ebu Abdurrahman b. Ebi'l- Abbas el-Fâmi eş- Şazyahi. Bir müddet mescid-i Akîl'de hadis dersleri vermiştir. H. 440'da Erğiyân'da ölmüş ve buraya defnedilmiştir. ⁵⁹¹

Ebu'l- Tayyib el- Hamedâni, Ahmed b. Muhammed b. Hamedân Ebu'l- Tayyib el- Hamedâni el- İsfarayini. Ölümü h. 5. yüzyılın ilk çeyreği. ⁵⁹²

Ebubekir el- Muhammedabâzi (ö. 1030), Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Ahmed Ebubekir el- Muhammedabâzi. Ölümü h. 421. ⁵⁹³

Ebu'l- Hüseyin el-Farisi (ö. 1056-1057), Muhammed b. Abdulmelik b. Muhammed b. Yusuf el-Tacir el-Farisi. Nişabur'da Han-ı Feres'te kalıyordu. İki yıl Han-ı Feresin mescidinin müezzinliğini yapıp namazını kıldırdı. Ölümü h. 448. ⁵⁹⁴

El- İsfarayini el- Haddâdi (ö. 1054-1055), Muhammed b. Ebi Ali Ebubekir el- Haddâdi al-Hafız El-İsfarayini. Tasavvuf ehli de olan el- Haddâdi Horasan, Irak ve Hıcaz'da birçok eser telif etmiştir. H. 446'da İsfarayin'de vefat etti. ⁵⁹⁵

⁵⁸⁶ Es- Sarifini, s. 27, 28.

⁵⁸⁷ Es- Sarifini, s. 27,28.

⁵⁸⁸ Es- Sarifini, s. 34.

⁵⁸⁹ Es- Sarifini, s. 36.

⁵⁹⁰ Es- Sarifini, s. 37.

⁵⁹¹ Es- Sarifini, s. 38.

⁵⁹² Es- Sarifini, s. 90.

⁵⁹³ Es- Sarifini, s. 39.

⁵⁹⁴ Es- Sarifini, s. 39.

⁵⁹⁵ Es- Sarifini, s. 40

Ebu Said el- Malini, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdullah b. Hafs b. el-Halil Ebu Saîd el- Malini el- Herevi. Nişabur'a 406'da gelmiştir. Ölüm tarihi bilinmiyor.⁵⁹⁶

Ebubekir Şâh el- Mu-mil (ö. 1054-1055), Muhammed b. el- Hasan b. el- Mu-mil. H. 446 civarlarında vefat etmiştir.⁵⁹⁷

Ebu Mansur en-Nûkâni (ö. 1056-1057), Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Ebibekir el- Mansuri en-Nûkâni. Bağdad'ta hadis ilmi ile iştigal eden en-Nûkâni Son zamanlarında Nûkân'a dönmüş ve h. 448'de vefat etmiştir.⁵⁹⁸

Ebu Sa'd eş-Şi'ri, Muhammed b. Muhammed b. el-Hasan b. Ca'fer b. Muhammed eş- Şafii en- Nisaburi. H. 356'da doğmuş, ölüm tarihi bilinmiyor.⁵⁹⁹

Ebu Ali es-Semezi (ö. 1038-1039), Muhammed b. Abdurrahman b. Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Ziyad b. İsa Ebu Ali b. Ebi'l- Fadl b. Ebi Muhammed Es-Semezi el- Kâtip en- Nisaburi. Ölümü h. 430.⁶⁰⁰

Ebu Ali Cihan (ö. 1058-1059), Muhammed b. el- Fadl b. Muhammed b. Muhammed b. el-Hasan Ebu Ali b. Ebi'l- Abbas el- Hafız el-Herevi. Nişabur'da çok kalmıştır. H. 450'de Herat'ta vefat etmiştir.⁶⁰¹

El- Rafii el- İsfarayini (ö. 1053-1054), Muhammed b. Muhammed b. İsa el- Hâkim el- Âlim Ebu'l- Fadl. Ölümü h. 445.⁶⁰²

Ebu Hâmid el- İbrisimi (ö. 1030-1031), Ahmed b. İbrahim b. Ahmed b. İbrahim b. Muhammed b. İsa b. Ebi'l- Adân el- İbrisimi en- Nisaburi. H. 344'te doğmuş ve h. 422'de vefat etmiştir. Bab-ı Muammer kabristanlığında medfundur.⁶⁰³

El- Mihricâni et- Tacir, Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. el-Hasan Ebu'l- Hasan el- Mihricâni el-Tacir en- Nisaburi. Ölümü h. 460'tan önce.⁶⁰⁴

Ebu'l- Muzaffer eş- Şucâi' (ö. 1072-1073), Muhammed b. İsamil b. Ali b. el- Hasan Ebu'l- Muzaffer eş- Şucâi' el- Emini. Nişabur Hüküm meclisinin mu'temedir. Son yıllarında kadılık da yapmıştır. H. 465'te vefat etmiştir.⁶⁰⁵

⁵⁹⁶ Es- Sarifini, s. 92.

⁵⁹⁷ Es- Sarifini, aynı yer.

⁵⁹⁸ Es- Sarifini, s. 41.

⁵⁹⁹ Es- Sarifini, s. 45.

⁶⁰⁰ Es- Sarifini, s 50.

⁶⁰¹ Es- Sarifini, aynı yer.

⁶⁰² Es- Sarifini, s 51.

⁶⁰³ Es- Sarifini, s. 88.

⁶⁰⁴ Es- Sarifini, s 52.

⁶⁰⁵ Es- Sarifini, s. 56.

Ebu'l- Fadıl et- Tabesi (ö. 1089-1090), Muhammed b. Ahmed b. Ebi Ca'fer et- Tabesi el- Kâdı. “*Bustanu'l –Arifin*” eserlerindendir. Birkaç gün Nişabur Nizamiyesinde imla dersleri vermiştir. Bir müddet Nişabur'da ikamet ettikten sonra Tabes'e dönmüş ve burada h. 482'de vefat etmiştir.⁶⁰⁶

El- Hafsi el- Mervezi (ö. 1072-1073), Muhammed b. Ahmed b. Ubeydullah el-Hafsi Ebu Sehl el-Mervezi. Nişabur'a gelmiş, yerleşmiştir. Ölümü h. 465.⁶⁰⁷

Ebi Said el-Kerabisi (ö. 1080-1081), Muhammed b. Abdulaziz b. Abdurrahman el-Kerabisi Ebu Said b. Ebi'l- Kasım es-Saffar. Ölümü h. 473.⁶⁰⁸

El- Eskaf el- İsfarayini, Muhammed b. Abdulcebbar b. Ali Ebubekir ibni'l- İmam Ebi'l- Kasım el- Eskaf. Bir müddet Menii Camiinde imamlık yapmıştır. H. 510'dan önce vefat etmiş ve Şahenber mezarlığına defnedilmiştir.⁶⁰⁹

En- Nâsıh el- Cenâbizi (ö. 1086-1087), Muhammed b. Muhammed b. Ca'fer Ebu'l- Hasan en- Nâsihi el- Cenâbizi. Ebi Muhammed el- Cüveyni'nin talebelerindendir. Ölümü h. 479.⁶¹⁰

Ebu'l- Fadl el- Cüveyni, Muhammed b. Muhammed b. el- Hatemi el- Cüveyni. H. 510'dan önce vefat etmiştir.⁶¹¹

Ebu Mansur el- Beyhaki, Muhammed b. Ahmed b. el- Hüseyin el-Beyhaki el-Hâkim Ebu Mansur el-Hüsrevcirdi. Ölümü h. 460'tan sonra.⁶¹²

Es-Sarrac eş-Şazyahi (ö. 1090-1091), Muhammed b. Sehl b. Muhammed b. Ahmed b. İsmail Ebu Nasr es- Sarrac eş- Şazyahi. H. 393'te doğdu ve 483'te vefat etti.⁶¹³

En- Naimi el-Müstevfi (ö. 1085-1086), Muhammed b. Muhammed b. Musa b. Muhammed b. Naim Ebu Ali en- Naimi. H. 384'te doğdu ve 478'de öldü.⁶¹⁴

⁶⁰⁶ Es- Sarifini, s. 59.

⁶⁰⁷ Es- Sarifini, s. 62.

⁶⁰⁸ Es- Sarifini, s. 62, 63.

⁶⁰⁹ Es- Sarifini, s. 63.

⁶¹⁰ Es- Sarifini, s. 64, 65.

⁶¹¹ Es- Sarifini, aynı yer.

⁶¹² Es- Sarifini, s. 65, 66.

⁶¹³ Es- Sarifini, s. 66.

⁶¹⁴ Es- Sarifini, aynı yer.

Ebu Said el- Busti (ö. 1095), Muhammed b. Osman b. Ali b. Sıbyan Ebu Said b. Ebi Tahir el- Busti. Meşhur gazi ve ok sanatkarıdır. Doğumu h. 404, ölümü h. 488.⁶¹⁵

Ebu'l- Kasım eş- Şi'ri (ö. 1091-1092), Muhammed b. Ahmed Ebu'l- Kasım eş- Şi'ri et- Tûsi. Mutaassıb Şafii şeyhlerindendir. Ölümü h. 484.⁶¹⁶

Ebu'l- Kasım el- Kufi (ö. 1078-1079), Ali b. Muhammed b. Ali. H. 408'de Nişabur'da doğmuştur. Aslen Kufe'lidir. H. 471'de vefat etmiştir.⁶¹⁷

Simkeveyh (ö. 1090-1091), Muhammed b. Ahmed b. Abdullah b. Muhammed b. İsmail b. Selm Ebu'l- Feth el- Isbahâni. Bir müddet Herat'ta kalmış sonra Nişabur'a yerleşmiştir. H. 407'de⁶¹⁸ doğmuş ve h. 482'de vefat etmiştir. Kabri Şahenber kabristanlığındadır.⁶¹⁹

El- Ebiverdi (ö. 1107-1108), Muhammed b. Abdulhamid Ebu Ca'fer el- Mukrii el- Ebiverdi es- Sufi el- Muhaddis. H.501'de vefat etmiş ve bu Ebiverddeki meydanın başına defnedilmiştir.⁶²⁰

Ebu Abdullah el- Beyhaki (d. 1030), Muhammed b. Ahmed b. el-Hüseyin el- Beyhaki Ebu Abdullah ibni'l- İmam Ahmed el- Beyhaki. H. 421'de doğdu. Ölümü bilinmiyor. Kabri Beyhak'ta babasının kabrinin yanındadır.⁶²¹

İbn Ebi Salih es- Sufi (ö. 1088-1089), Muhammed b. Ebi Salih en- Nisaburi. Babası sufilerin önemli şeyhlerindendi. Ölümü h. 481. Hire mezarlığında medfundur.⁶²²

İbni'l- Eh, Ahmed b. Ali b. Ahmed b. el- Eh el-Hâkim Ebu Hamid. Ölümü h. 430'dan sonra.⁶²³

Ebu'l- Fadl el- Mu-mili, Ahmed b. Ubeydullah b. Muhammed b. Ali b. El- Mu-mil b. El- Hasan b. İsa. Doğumu h. 339 ölüm tarihi bilinmiyor.⁶²⁴

⁶¹⁵ Es- Sarifini, s. 67.

⁶¹⁶ Es- Sarifini, s. 68.

⁶¹⁷ İbn Cevzi, XVI, s. 204.

⁶¹⁸ İbn Cevzi, 409'da doğduğunu söyler. Bkz. İbn Cevzi, XVI, s. 288.

⁶¹⁹ Es- Sarifini, s. 69; İbn Cevzi, XVI, s. 288.

⁶²⁰ Es- Sarifini, s. 72.

⁶²¹ Es- Sarifini, aynı yer.

⁶²² Es- Sarifini, s. 74.

⁶²³ Es- Sarifini, s. 99.

⁶²⁴ Es- Sarifini, s. 103.

Ebu'l- Fadl el- Fıratı (ö. 1054-1055), Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ubeyy b. Ahmed el-Reis. Ölümü h. 446.⁶²⁵

Ebu'l- Fadl et-Tusi, Abdulmelik b. Muhammed b. Şazan b. El- Hasan el- Ensari el- Mukrii et-Tusi.⁶²⁶

Ebu'l- Hasan eş-Şaîbi (ö. 1053-1054), Ahmed b. İsmail b. Sa'id b. Muhammed b. Yakub b. Ca'fer b. Şua'yb Ebu'l- Hasan eş- Şaîbi en- Nisaburi. Gazne'ye gitmiş ve h. 445'te burada vefat etmiştir.⁶²⁷

Ebu Hamid el-Rakii eş-Şazyahi (d. 963), Ahmed b. Muhammed b. İshak b. İbrahim b. Abdullah Ebu Hamid b. Ebi Mansur. Doğumu h. 351, ölüm tarihi bilinmiyor.⁶²⁸

Ebu Nasr b. Şâzân (ö. 1051-1052), Ahmed b. El- Hüseyin b. Ahmed b. Muhammed b. Şâzân el-İsbahâni en-Nisaburi Şafii hadis âlimidir. H. 443'te vefat etmiş ve Bab-1 Muammer kabristanlığına defnedilmiştir.⁶²⁹

Ebu Hamid eş-Şurûti el- Ezheri (ö. 1070-1071), Ahmed b. El- Hasan b. Muhammed b. El Ezher b. Ahmed b. Asım b. Abdullah el- Ezheri. Doğumu h. 374, ölümü h. 463.⁶³⁰

Ebu'l- Hasan el-İsmaili es-Sarraç (ö. 1076-1077), Ahmed b. Abdurrahim b. Ahmed b. Muhammed b. Abdullah el- İsmaili el-Hâkim Ebu'l- Hasan es-Sarraci el-Müzekki. H. 469'da vefat etmiştir.⁶³¹

Ebu Hamid el- Attar (ö. 1074-1075), Ahmed b. Muhammed b. El- Hasan b. Ahmed b. Mukrim Ebu Hamid el- Attar es- Saydalâni. Muaz kapısındaki hanutunda atarlık yapardı. H. 467'de 84 yaşında vefat etmiştir.⁶³²

Ebu Salih el- Müezzin (ö. 1077-1078), Ahmed b. Abdulmelik b. Ali b. Ahmed b. Abdussamed el- Hafız. H. 388'de doğmuş ve h. 470'de vefat etmiştir. Bin önemli hadis âliminden bin hadis ezberlemiştir.⁶³³

⁶²⁵ Es- Sarifini, aynı yer.

⁶²⁶ Es- Sarifini, s. 360.

⁶²⁷ Es- Sarifini, s. 104.

⁶²⁸ Es- Sarifini, s. 105.

⁶²⁹ Es- Sarifini, s. 106.

⁶³⁰ Es- Sarifini, s. 110.

⁶³¹ Es- Sarifini, s. 111.

⁶³² Es- Sarifini, s. 112.

⁶³³ Es- Sarifini, s. 114; İbn Cevzi, XVI, s. 193, 194.

Ebu'l- Hasan el- Muhmi (ö. 1092-1093), Ahmed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydullah Ebu'l- Hasan el- Muhmi el- Osmanî. Doğumu h. 398, ölümü h. 485.⁶³⁴

Ebu Hamid el-Kerabisi el-Kâdı (ö. 1081-1082), Ahmed b. Muhammed b. El-Kerabisi Ebu Hamid el-Hanefî. "El-Kâdı'l- Muvaffık" diye bilinir. Nişabur'da Camii Kadim'de hadis imla dersleri vermiştir. Ölümü h. 474⁶³⁵.

Ebu Nasr el-Kadı Said (ö. 1095), Ahmed b. Muhammed b. Sâi'd b. Muhammed Ebu Nasr. Baş kadıydı. Tuğrul Bey döneminde h. 440 küsür yılına kadar Nişabur reisliği yaptı. Nişabur'da dersler verdi. Doğumu h. 410, ölümü h. 488. el-Kassarın sokağının aşağı tarafına defnedilmiştir⁶³⁶.

Ebu'l- Hasan eş- Şücai (ö. 1096-1097), Ahmed b. Muhammed b. İsmail b. Ali b. El- Hasan. Doğumu h. 410, ölümü h. 490. Ziyad b. Abdurrahman meydanının yukarısında medfundur⁶³⁷.

Ebu Nasr b. Haskeveyh (ö. 1082-1083), Ahmed b. Abdullah b. Muhammed b. Ahmed b. Haskeveyh. Nişabur'un önemli tacir hadis âlimidir. Ölümü h. 475. İsfereyîn'de ölmüştür⁶³⁸.

Ebu İshak et- Turaysîsi (ö. 1063-1064), İbrahim b. Ca'd b. İbrahim. Ölümü h. 456. Bab-ı Muammer kabristanlığına defnedildi⁶³⁹.

İbrahim b. Sa'd b. İbrahim b. İmran.(ö. 505/1111-1112). Cenzerûd'lu olup h. 505'te vefat etmiştir⁶⁴⁰.

Ebu İbrahim en- Nasrabâzi (ö. 1036-1037), İsmail b. İbrahim b. Muhammed b. Mahmeveyh el- Üstaz. Aynı zamanda sufidir. Ölümü h. 428⁶⁴¹.

Ebu'l- Muzaffer el-Minkani, İsmail b. El-Hüseyn b. Ali b. Muhammed b. Yahya b. Abdurrahman Ebu'l- Muzaffer el-Temimi el-Minkani Nişabur'daki el-Beyt'ül-Meşhurdandır. H. 357'de doğmuştur. Ölüm tarihi bilinmiyor⁶⁴².

⁶³⁴ Es- Sarifini, s. 115.

⁶³⁵ Es- Sarifini, s. 117.

⁶³⁶ Es- Sarifini, s. 118, 119; İbn Cevzi, XVI, s. 284.

⁶³⁷ Es- Sarifini, s. 121, 122.

⁶³⁸ Es- Sarifini, aynı yer.

⁶³⁹ Es- Sarifini, s. 131.

⁶⁴⁰ Es- Sarifini, s. 134.

⁶⁴¹ Es- Sarifini, s. 136.

⁶⁴² Es- Sarifini, s. 137.

El- Ömreki el- Herevi (ö. 1041-1042), İsmail b. Muhammed b. İsmail b. Ahmed. Tüccar hadisçilerdendir. Ölümü h. 433⁶⁴³.

Eş- Şuaybi (ö. 1041-1042), İsmail b. Said b. Muhammed b. Ahmed b. Cafer b. Şuayb en- Nisaburi. Ölümü h. 433⁶⁴⁴.

Ebu Osman es- Sabuni (ö. 1057-1058), İsmail b. Abdurrahman b. Ahmed b. İsmail b. İbrahim b. Amir b. Âbid el- Üstaz el- İmam. Aynı zamanda müfessir ve vaizdir. Hanı Hüseyin’de Cuma günleri ilim meclisi kurmuştur. Ölümü h. 449. kabri Harp sokağında babasının meşhedindedir⁶⁴⁵.

Ebu Abdullah et- Tiflisi (d. 984), İsmail b. Muhammed b. Es-Seriyy b. Benun b. Hamid el-Tacir en- Nisaburi. Tacir hadis âlimlerindendir. Doğumu 373, ölümü h.425’ten sonra⁶⁴⁶.

Ebu’l- Hasan el-Alevi el- Herevi, İsmail b. El-Hüseyin b. Hamza es-Seyyid. Nişabur’a Herat’tan 464’te gelmiştir. Seyyidlerin reisidir. 90 küsur yaşına kadar Nişabur’da yaşamıştır⁶⁴⁷.

Ebu’l- Kasım el-İsmaili (ö. 1084-1085), İsmail b. Mesa’de b. İsmail b. Ahmed b. İbrahim b. İsmail b. El- Abbas b. Mirdas el- İmam. Bir müddet Nizamiye medresesinde kendisine hadis yazdırma halkası oluşturulmuştur. H. 477’de ölmüştür⁶⁴⁸.

Ebu’l- Kasım es-Savi (ö. 1087-1088),⁶⁴⁹ İsmail b. Abdullah b. Musa b. Said. Tüccar hadis âlimlerindendir. Aynı zamanda edebiyatçıdır. Ölümü h. 480. Nişabur’da vefat etmiştir.⁶⁵⁰

Ebu Muhammed el- Hiri el- Bezzaz (ö. 1080-1081), İsmail b. Ahmed b. Muhammed b. Abdullah. Ölümü h. 473⁶⁵¹.

Ebu’l- Kasım b. Ebi Nasr (ö. 1071-1072), İsmail b. Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. Musa. Doğumu h. 414, ölümü h. 464⁶⁵².

⁶⁴³ Es- Sarifini, s. 127.

⁶⁴⁴ Es- Sarifini, s. 137.

⁶⁴⁵ Es- Sarifini, s. 140.

⁶⁴⁶ Es- Sarifini, s. 142, 143.

⁶⁴⁷ Es- Sarifini, s. 145.

⁶⁴⁸ Es- Sarifini, s. 146.

⁶⁴⁹ İbn Cevzi, Ebu’l- Kasım es-Samiri der. Bkz. İbn Cevzi, XVI, s. 271.

⁶⁵⁰ Es- Sarifini, s. 147, 148; İbn Cevzi, XVI, s. 271.

⁶⁵¹ Es- Sarifini, aynı yer.

⁶⁵² Es- Sarifini, s. 149.

Ebu Said el- Bahiri (ö. 1107-1108), İsmail b. Amr b. Muhammed b. Ahmed b. Cafer el-Zeki. İmadiye Medresesinde namazlardan sonra ders vermiştir. Daha sonra bir müddet de Munii Camiinde ders halkaları oluşturmuştur. Doğumu h. 419, ölümü h. 501⁶⁵³.

Ebu İbrahim es- Saffar (ö. 1097-1098), İsmail b. Muhammed b. El-Kasım el-İmam. Doğumu h. 424, ölümü h. 491.⁶⁵⁴

Ebu İbrahim et-Tusi (ö. 1101-1102), İsmail b. Ebi'l- Hasan. Ölümü h. 495.⁶⁵⁵

Ebu Osman es- Sabuni (ö. 1123-1124), İsmail b. Abdurrahman b. İsmail b. Abdurrahman Ebu Osman b. Ebibekir ibn Ebi Osman es- Sabuni. H. 517'de Nişabur'da ölmüştür.⁶⁵⁶

Ebu Hamid el- Bahiri, Bahîr b. Muhammed b. Ahmed b. Cafer b. Muhammed b. Bahîr en- Nisaburi. Ölümü h. 425'den sonra.⁶⁵⁷

Ebu Mansur b. Hayd (ö. 1071-1072), Bekir b. Muhammed b. Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hayd en-Nisaburi. H. 386'da doğdu. Hz. Osman'ın soyundan olduğu zikredilir. H. 464'te Rey'de vefat etmiştir.⁶⁵⁸

Temim b. Abdullah, Ebu Muhammed el- Mutavvai en-Nisaburi. Ölüm tarihi bilinmiyor.⁶⁵⁹

Cami' b. Ahmed b. Muhammed b. Mehdi (ö. 1016), Derdost Mahallesinden Ebu'l- Hayr el-Vekil en- Nisaburi. Ölümü h. 407.⁶⁶⁰

El- Abdevi el-Curi, Cafer b. Muhammed b. Yusuf b. Cafer Ebu'l- Kasım el- Abdevi el- Curi. Şafii mezhebindedir. Ölümü h. 420'den önce.⁶⁶¹

Ebu'l- Hasan el-Farisi (ö. 1115-1116), Cami' b. Ebibekir el-Hasan b. Ali. H. 509'da öldü ve Bab-ı Muammer kabristanlığına defnedildi.⁶⁶²

Cuveybîr (ö. 1118), Cami' b. Abdussamed Ebu Mansur el-Halkâni. 512/1118'de ölmüş ve hire mezarlığına defnedilmiştir.⁶⁶³

⁶⁵³ Subki, VII, s. 52; Es- Sarifini, s. 154.

⁶⁵⁴ Es- Sarifini, s. 156, 157.

⁶⁵⁵ Es- Sarifini, aynı yer.

⁶⁵⁶ Es- Sarifini, s. 158.

⁶⁵⁷ Es- Sarifini, s. 177.

⁶⁵⁸ Es- Sarifini, aynı yer; İbn Cevzi, XVI, s. 141.

⁶⁵⁹ Es- Sarifini, s. 180.

⁶⁶⁰ Es- Sarifini, s. 182.

⁶⁶¹ Es- Sarifini, s. 182, 183.

⁶⁶² Es- Sarifini, s. 186.

⁶⁶³ Es- Sarifini, aynı yer.

En- Nasîri es-Savvaf, El- Hasan b. Ali b. Ahmed b. Ali b. Nasr en-Nasîri es-Savvaf en- Nisaburi. Ölümü 425'ten öncedir.⁶⁶⁴

El- Hasan b. Ahmed, b. Hasan Ebu Ali el-Mutez en- Nisaburi. Ölüm tarihi bilinmiyor.⁶⁶⁵

Ebu Muhammed es-Saffar el- Farisi (ö. 1056-1057), El-Hasan b. Muhammed b. El-Hasan Ebu Muhammed es- Saffar. Daha sonra Nişabur'lu olmuştur. Ölümü h. 448.⁶⁶⁶

Ebu Aliyyi's- Saffar (ö. 1082-1083), El-Hasan b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Mahmeveyh. Doğumu h. 404, ölümü h. 475.⁶⁶⁷

El- Kadı es- Sa'idi (ö. 1077-1078), El-Hasan b. İsmail b. Sâid Kâdî'l- Kudat ibn el- Kadı Ebi'l- Hüseyin b. Ebi'l- Âla. Ölümü h. 470.⁶⁶⁸

Ebu Muhammed es-Semerkandi (ö. 1097-1098), el-Hasan b. Ahmed b. Muhammed Ebu Muhammed es- Semerkandi el- İmam el- Hafız. H. 430'dan önce Nişabur'a yerleşmiştir. H. 409'da doğmuş ve h. 491'de Nişabur'da vefat edip el- Hüseyin kabristanlığına defnedilmiştir.⁶⁶⁹

Ebu Muhammed el- Mulkabâzi, el- Vâiz (ö. 1116-1117), El- Hasan b. Ali b. Muhammed Ebu Muhammed el- Mulkabâzi el- Vaiz. H. 510'da vefat etmiş ve el- Hüseyin kabristanlığına defnedilmiştir.⁶⁷⁰

İbn Fencüveyh ed- Dineveri (ö. 1023-1024), El- Hüseyin b. Muhammed b. El- Hüseyin b. Abdullah b. Salih b. Şuayb b. Fencüveyh Ebu Abdullah es-Sakafi ed- Dineveri. Nişabur'da bir yıl Tarsusi hankâhında kaldıktan sonra h. 414' te vefat etmiş ve Hire mezarlığına defnedilmiştir.⁶⁷¹

Ebu Aliyyi'l- Saffar, El- Hüseyin b. Muhammed b. Ali b. El- Hüseyin b. Mahmeveyh Ebu Aliyyi'l- Saffar en- Nisaburi. H. 425'ten önce vefat etmiştir.⁶⁷²

⁶⁶⁴ Es- Sarifini, s. 192.

⁶⁶⁵ Es- Sarifini, s. 194.

⁶⁶⁶ Es- Sarifini, s. 195.

⁶⁶⁷ Es- Sarifini, s. 198.

⁶⁶⁸ Es- Sarifini, aynı yer.

⁶⁶⁹ Es- Sarifini, s. 200.

⁶⁷⁰ Es- Sarifini, s. 202.

⁶⁷¹ Es- Sarifini, s. 205, 206.

⁶⁷² Es- Sarifini, s. 207.

Ebu Abdillâh eş- Şirâzi (d. 1015), Nişâbur'a yerleşmiştir. H. 405'te doğmuş, ölüm yılı bilinmiyor.⁶⁷³

İbn Ebi Ahdi'l- Mulkabâzi (d. 965), El- Hüseyin b. Muhammed b. Zekeriyâ b. Yahya Ebu Abdillâh b. Ebi Ahdi'l- Mulkabâzi. Doğumu h. 354.⁶⁷⁴

Ebu'l- Kasım et-Tacir, El- Hüseyin b. El- Hasan b. Muhacir b. El-Hüseyin b. Havmel b. İbrahim b. İsmail b. El- Hüseyin b. Talha b. Abdullâh b. Abdurrahman b. Ebibekir es- Sıddık Ebu'l- Kasım et- Tacir en- Nisaburi⁶⁷⁵.

El- Kindi el- Bistami, El- Hüseyin b. El-Hasan Ebu Saîd el- Kindi el-Bistami el-İbrisi. Nişâbur'da Beruveyh sokağında ikamet ediyordu.⁶⁷⁶

Ebu Ahmed es- Sûfi (ö. 1048-1049), El- Hüseyin b. Muhammed b. Harun Ebu Ahmed el- Varrak es-Sûfi en- Nisaburi. Ölümü h. 440.⁶⁷⁷

Ebu'l- Kasım el- Muhtar (ö. 1080-1081), El- Hüseyin b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. İshak Ebu'l- Kasım el-Muhtar. Lisanun fi'l- Ma'rife diye bilinir. H. 473'te vefat etmiş ve Şahenber mezarlığında Amr b. Necîd'in yanına defnedilmiştir.⁶⁷⁸

Ebu Said b. Sevre(ö. 1112-1113), El- Hüseyin b. Muhammed b. Mahmud b. Sevre Ebu Said Sıbt-ı Şeyhü'l- İslam Ebi Osman es-Sabuni. Akîl mescidinde hadis halkası oluşturmuştur. H. 506'da vefat etmiş ve el- Hüseyin mezarlığına babasının yanına defnedilmiştir.⁶⁷⁹

Ebu Abdillâh el- Haseni (ö. 1119-1120), El- Hüseyin b. Ali b. Dâi b. Zeyd b. Ali b. Abdillâh b. El- Hüseyin b. Ali b. Muhammed b. El-Hüseyin b. Cafer b. El- Hasan b. El-Hasan b. Ali b. Ebi Talip el- Haseni es- Seyyid Ebu Abdillâh. Nesep ilminde mahirdi. H. 513'te vefat etmiş ve el- Hüseyin mezarlığına defnedilmiştir.⁶⁸⁰

Ebu'l- Ğanaim el- Haseni, Hamza Hibetullah b. Muhammed b. El- Hüseyin b. Davud el- Haseni es-Seyyid Ebu'l- Ğanaim b. Es-Seyyid Ebi'l- Berekat b. Es-Seyyid Ebi'l- Hasan. Nişâbur Seyyid ve eşraflarındandır. Ölümü 425'ten sonradır.⁶⁸¹

⁶⁷³ Es- Sarifini, s. 208.

⁶⁷⁴ Es- Sarifini, aynı yer.

⁶⁷⁵ Es- Sarifini, s. 209.

⁶⁷⁶ Es- Sarifini, aynı yer.

⁶⁷⁷ Es- Sarifini, s. 210.

⁶⁷⁸ Es- Sarifini, s. 212, 213.

⁶⁷⁹ Es- Sarifini, s. 217.

⁶⁸⁰ Es- Sarifini, s. 217.

⁶⁸¹ Es- Sarifini, s. 222.

Ebu'l- Velid el- Bezzaz, Hassan b. Muhammed b. El-Kasım b. İbrahim b. Abdillah Ebu'l- Velid el- Bezzaz El- Mulkabâzi. Ölümü h. 425'ten önce.⁶⁸²

Es- Sahtevi el-İsferayini, El- Haccac b. Muhammed b. Ebi Said es- Sahtevi et- Tacir el- İsferayini. Ölümü h. 425'ten sonra.⁶⁸³

Ebu'l-Kasım el-Karii, Hamid b. Ahmed Abdulah el- Kari en- Nisaburi Ebu'l- Kasım. Ölümü h. 425'ten sonra.⁶⁸⁴

Ebu Gurrete'l- Herevi, Hatem b.Mansur b. İsmail Ebu Gurrete'l- Herevi el- Hanefi. Nişabur'a 464'te gelmiştir.⁶⁸⁵

Ebu'l- Hasan es-Sûfi el- Mağribi (ö. 1033-1034), Halef b. Mansur b. Halef b. Hamud el- Mağribi Ebu'l- Hasan es- Sûfi En- Nisaburi. Ölümü h. 425.⁶⁸⁶

Ebu'l- İskender, Zü'l- Karneyn b. Muhammed b. Zi'l- Karneyn b. Ahmed b. Nizik b. Süleyman es- Sana'ni. Daha sonra Nişabur'lu olmuştur. Ölümü h. 425'ten sonra.⁶⁸⁷

Ebu Aliyyi'n- Nisaburi (ö. 1026-1027), Ruh b. Ahmed b. Ömer b. Ahmed b. Abdirrahman b. El- Hakem et- Temimi el- Isbahani Ebu Ali İbn Ebi Bekir en- Nisaburi. Aynı zamanda edebiyatçı ve tabiptir. Nişabur'da oturmuş ve h. 417 senesinde vefat etmiştir.⁶⁸⁸

Ebu'l- Hasan en-Nasravi er-Ramcari, Zeyd b. Abdirrahman b. Hamdan b. Muhammed Ebu'l- Hasan b. Ebi Sa'd en- Nasravi el- Ramcari. Ölümü h. 425'ten sonra.⁶⁸⁹

Ebu'l- Mekarim el-Buhari en- Nisaburi, Zeyd b. Ali b. Ahmed el-Buhari Ebu'l- Mekarim en- Nisaburi. Ölümü h. 520'den önce.⁶⁹⁰

Ebu Sehl'il- Busti, Said b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el- Busti Ebu Sehl. Nişabur'a yerleşmiştir.⁶⁹¹

---

⁶⁸² Es- Sarifini, s. 224.

⁶⁸³ Es- Sarifini, s. 225

⁶⁸⁴ Es- Sarifini, aynı yer.

⁶⁸⁵ Es- Sarifini, s. 226.

⁶⁸⁶ Es- Sarifini, s. 229.

⁶⁸⁷ Es- Sarifini, s. 236.

⁶⁸⁸ Es- Sarifini, s. 237.

⁶⁸⁹ Es- Sarifini, s. 242.

⁶⁹⁰ Es- Sarifini, s. 244.

⁶⁹¹ Es- Sarifini, s. 250.

Ebu Osman es-Sûfî el- Ayyar (ö. 1064-1065), Saîd b. Ebi Saîd Ahmed b. Muhammed b. Na'îm b. Eşkâb Ebu Osman en- Nisaburi es- Sûfî. Ayyar sanıyla bilinmektedir. H. 457'de vefat etmiştir.⁶⁹²

Ebu Saîd es- Sevvari el- Ustuvai (ö. 1068-1069), Saîd b. Abdulhamid b. İshak Ebu Saîd es-Sevvari en- Nisaburi el- Ustuvai. Ölümü h. 461 ya da 462.⁶⁹³

Ebu Nasr el- Bustî, Saîd b. Muhammed b. El-Mümil el- Bustî. Ölümü h. 520'den önce.⁶⁹⁴

Ebu Sad el-Ezherî el- İsfarayîni, Şerik b. Abdulmelik b. El- Hasan b. Muhammed b. İshak el- Ezherî Ebu Saîd b. Ebi Naim el- İsfarayîni. Ölümü h. 425'ten sonra.⁶⁹⁵

Ebu Halef b. Ebi Sad en- Nisaburi (ö. 1163-1164), Abdurrahman b. Hibetürrahman b. Abdulvahid b. Abdulkerim el- Kuşeyri. H. 494'te Nişabur'da doğmuştur. Babasından sonra Nişabur'da hatiplik görevini üstlenmiştir. Ölümü h. 559.⁶⁹⁶

El- Kuşeyri (ö. 1120-1121), Abdurrahim b. Abdulkerim b. Hevazin el- Kuşeyri Ebu Nasır. Ebu'l-kasım el- Kuşeyri'nin dördüncü evladıdır. Horasan, Irak ve Hicaz âlimlerinden hadis dersleri almıştır. Tarih, Edebiyat, Usûl, Tefsir konularında âlimdi. Ayrıca matematikçi ve feraizciydi(Miras paylaşırma). Birkaç defa Bağdad'ta kalmıştı. Nizamülmülk onu Bağdad'tan İsbahan'a gönderdi. Son zamanlarında sadece Kuran ayetleri ile konuşurdu. H. 514 senesinde Nişabur'da vefat etmiştir.⁶⁹⁷

Ebu'l- Mehâsin el- Vezir (ö. 1121-1122), Abdurrazzak b. Abdullah b. Ali b. İshak Ebu'l- Mehâsin Şihabü'l- İslam, Nizamülmülk'ün kardeşi fakih Ebu'l- Kasım'ın oğlu. H. 459'da Nişabur'da doğdu. İmamül-Haremeyn el- Cüveynî'den fıkıh dersleri aldı. Nişabur'un imamı ve meşhur âlimlerindendi. Nizamiye medresesinde bir müddet ders verdi. Sonra Sultan Sancar'ın veziri oldu. H. 515 senesinde Serahs'ta vefat etmiş ve Nişabur'da Re'sü'l- Kantara'da bulunan evine defnedilmiştir⁶⁹⁸.

⁶⁹² Es- Sarifini, s. 252.

⁶⁹³ Es- Sarifini, s. 255.

⁶⁹⁴ Es- Sarifini, aynı yer.

⁶⁹⁵ Es- Sarifini, s. 271.

⁶⁹⁶ Subki, VII, s. 158.

⁶⁹⁷ Subki, VII, s. 159, 165; Es- Sarifini, s. 253, 254.

⁶⁹⁸ Subki, VII, s. 168; Es- Sarifini, s. 391, 392.

El-Hafız Ebu'l-Hasan el-Farisi en- Nisaburi (ö. 1134-1135), Abdulğafir b. İsmail b. Abdulğafir b. Muhammed b. Abdilğafir. H. 451'de doğmuştur. Başta dedesi olmak üzere zamanın birçok hadis âlimlerinden ders almıştır. İmam-ı Haremeyn'den fıkıh dersleri almıştır. Aynı zamanda edebiyatçı, tarihçi ve fıkıhçıdır. "Es-Siyak li Tarih-i Nisabur" "el- Müfhim li Sahih-i Müslim" "Mecmau'l- Ğaraib fi Ğarib'il-Hadis" onun eserlerindedir. Nişabur'da Akıl Mescidinde Hadis yazma (İmla) dersleri vermiştir. H. 529'da Nişabur'da vefat etmiştir⁶⁹⁹.

Abdulmun'im b. Abdulkerim (ö. 1138-1139), b. Hevazin el- Kuşeyri. Doğumu h. 445, ölümü h. 533⁷⁰⁰.

Ubeydullah b. Abdulkerim (ö. 1127-1128), b. Hevazin el- Kuşeyri Ebu'l-Fetih el- İmam b. eş-Şeyh Ebi'l-Kasım. Ölünceye kadar İsfereyîn'de ikamet etmiştir. Ölümü h. 521⁷⁰¹.

Ebu Talib el- Hiri (ö. 1153-1154), Ali b. Abdurrahman b. Ebi'l- Vefa. Birçok âlimden hadis dersleri, İmam-ı Haremeyn'den de fıkıh dersi almıştır. Hire'de ikamet etmiştir. H. 548'de vefat etmiştir⁷⁰².

Ebu Hafs b. Ebi Nadr b. Ebi Sa'd b. Ebibekir es- Saffar (ö. 1158-1159), Ömer b. Ahmed b. Mansur b. Muhammed b. El- Kasım b. Habib b. Abdus. Ebu Nasr Kuşeyri'nin kızıdan torunudur. Doğumu h. 477, ölümü h. 553⁷⁰³.

El-'Alevi el- Ebiverdi (ö. 1128-1129), Haşim b. Muhammed b. El-Hasan el-'Alevi el- Ebiverdi el-Reis Ebu'l- Kasım. Alevi reislerinin evlatlarındandır. Tus'ta ikamet etmiştir. Nişabur'da birçok âlimden hadis dersleri almıştır. İmam el-Cüveyni'den fıkıh dersleri almıştır. Aynı zamanda fakihtir. Doğumu h. 425. 523'te Ebiverd'de vefat etmiştir⁷⁰⁴.

Hibetullah b. Sehl(ö. 1133-1134), b. Ömer b. El-Kadı Ebi Ömer el-Bistami en-Nisaburi. Seyyidî diye bilinip, künyesi Ebu Muhammed'dir. H. 443'de doğmuş ve

⁶⁹⁹ Subki, VII, s. 172, 173; Es- Sarifini, s. 541- 543.

⁷⁰⁰ Subki, VII, s. 192, 193.

⁷⁰¹ Subki, VII, s. 207; Es- Sarifini, s. 326.

⁷⁰² Subki, VII, s. 226; Semani, IV, s. 291.

⁷⁰³ Subki, VII, s. 240, 241.

⁷⁰⁴ Es- Sarifini, s. 525. Subki, VII, s. 323. Subki'nin kitabında doğum yılı h. 450'den sonra zikredilmektedir.

h. 533'te Nişabur'da vefat etmiş, Hire mezarlığına defnedilmiştir. Aynı zamanda fıkıh âlimidir⁷⁰⁵.

Es'ad el-Kuşeyri (ö. 1151-1152), Hibetürrahman b. Abdulvahid b. Abdulkerim el-Kuşeyri Ebu'l- Es'ad. Nişabur Hatibidir. H. 460'da doğmuş ve h. 546'da vefat etmiştir⁷⁰⁶.

Ebu Ahmed el- Mahmi (ö. 1029-1030), Ubeydullah b. En- Nadr b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. En- Nadr b. Muhammed el- Mahmi en- Nisaburi Ebu Ahmed b. Ebi'l- Kasım. Ölümü h. 420⁷⁰⁷.

Ebu'l- Hasan en- Nisaburi (ö. 1055-1056), Ubeydulah b. El- Mutez b. Mansur b. Abdullah b. Hamza en- Nisaburi. Şâmât rubu'ndan Gundişten köyündendir. H. 447'de Rey'de vefat etmiştir⁷⁰⁸.

Ebu'l- Fadl el- Muhammedabazi (ö. 1099-1100), Ubeydullah b. El- Hasan b. Ömer b. Muhammed b. Cafer el- Hâkim Ebu'l- Fadl el- Muhammedabazi. Ölümü h. 493⁷⁰⁹.

Ebu Muhammed el- Mahfuzi (ö. 1030), Abdurrahman b. Ahmed b. Abdullah b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim b. Mahfuz b. Muakkal el- Mahfuzi Ebu Muhammed b. Ebi'l- Hasan el- Muaddil el- Mulkabazi. Doğumu h. 339, ölümü h. 421⁷¹⁰.

El- Hatip, Abdurrahman b. Ali b. Ahmed b Abdurrahman b. Akil b. Ömer el- Hatip. İlimi Hadis, Fıkıh ve Hitabet ehli⁷¹¹.

Ebu'l- Kasım el- Curi (ö. 1026-1027), Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el- Curi el- Mukrii el- Hariri eş- Şafii. Ölümü h. 417⁷¹².

Ebu Sad el- Cürçani, Abdurrahman b. Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed b. Ubeydullah b. Amr b. Zeyd el- Vaiz el- Cürçani. Daha sonra Nişabur'lu olmuştur. Nişabur'da Mescid-i Mutarriz'de Vaaz ve nasihatlerde

⁷⁰⁵ Subki, VII, s. 326, 327.

⁷⁰⁶ Subki, VII, s. 329; Sarifini, s. 525.

⁷⁰⁷ Es- Sarifini, s. 321.

⁷⁰⁸ Es- Sarifini, s. 33.

⁷⁰⁹ Es- Sarifini, s. 327.

⁷¹⁰ Es- Sarifini, s. 330, 331.

⁷¹¹ Es- Sarifini, s. 332.

⁷¹² Es- Sarifini, s. 332, 333.

bulunmuştur. Haskani, ondan Cencerud'da Mescid-i İbn-i Kerime'de h. 418'de hadis dersleri okumuştur.⁷¹³

Ebu Muhammed el- Mutarrizi (ö. 1024-1025), Abdurrahman b. Muhammed b. El- Hasan el- Mutarrizi'n- Nisaburi. Ebu Muhammed eş-Şeyh es-Salih. Mescid-i Mutarriz'in Civarında oturuyordu. Ölümü h. 415⁷¹⁴.

Ebu'l- Kasım b. Hamdan, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. İbrahim b. Hamdan b. Mihran eş- Şafii. Nişaburlu olup aslen Farislidir. Nişabur'da doğmuştur⁷¹⁵.

Ebu Sa'd en- Nisaburi (ö. 1041-1042), Abdurrahman b. Hamdan b. Muhammed b. Hamdan en-Nasrevi el- Adl Ebu S'ad es- S'adi en- Nisaburi. Nişabur'da Camii Kadim'de Hadis yazdırmıştır. Ölümü h. 433⁷¹⁶.

Ebu S'ad b. Aleyk (ö. 1039-1040), Abdurrahman b. El- Hasan b. Aleyk b. El- Hasan b. İbrahim el- Hafız en- Nisaburi. Birçok kitap yazmış ve Mescid-i Mutarrizde hadis yazma halkaları oluşturmuştur. Ölümü h. 431⁷¹⁷.

Ebu'l- Kasım el- Vahidi (ö. 1094-1095), Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Mitveyh el- Vahidi Ebu'l- Kasım. Meni Camiinde imla halkası oluşturmuştur. Ölümü h. 487⁷¹⁸.

Ebu Sa'd er- Ramişi (ö. 1081-1082), Abdurrahman b. Mansur b. Ramiş b. Abdullah b. Zeyd Ebu Sad ibnir- Reis es- Salar Mansur. Nişabur Nizamiye Medresesinde imla dersi halkaları oluşturmuştur. Doğumu h. 404, ölümü h. 474.⁷¹⁹

İbn Haskeveyh, Abdurrahman b. Muhammed b. Haskeveyh et- Tacir. Ebubekir b. Haskeveyh'in kardeşidir. Ölümü h. 425'ten sonra.⁷²⁰

Ebu'l- Kasım el-Destecurdi, Abdurrahman b. Ebi Nasr b. Ebi'l- Kasım b. Ebi Hatem Ebu'l- Kasım el-Kadı et- Tusi ed- Destecurdi.⁷²¹

⁷¹³ Es- Sarifini, s. 333.

⁷¹⁴ Es- Sarifini, s. 334.

⁷¹⁵ Es- Sarifini, s. 334.

⁷¹⁶ Es- Sarifini, s. 336

⁷¹⁷ Es- Sarifini, s. 336, 337.

⁷¹⁸ Es- Sarifini, s. 343.

⁷¹⁹ Es- Sarifini, s. 344.

⁷²⁰ Es- Sarifini, s. 345.

⁷²¹ Es- Sarifini, aynı yer.

Ebu'l-Kasım el-İsterebazi, Abdurrahman b. Sad b. Abdurrahman el-İsterebazi Ebu'l- Kasım b. Ebi Sad. Ebubekir Muhammed b. Yahya'dan ve Zahir en-Nûkâni'den hadis dinlemiştir.⁷²²

Ebu Nasr el-Kerabisi el-Curi (ö. 1025-1026), Abdurrahim b. Abdullah b. Muhammed b. Abdaş el- Kerbisi el- Curi, Ebu Nasr Salih. Ölümü h. 416.⁷²³

Ebu Naim el- İsfarayini (ö. 1009-1010), Abdulmelik b. El- Hasan b. Muhammed b. İshak b. El- Ezher el- ezheri el- İsfarayini. Babası da hadis âlimlerindendi. H. 399'da İsfarayin'den Nişabur'a taşınmış, Ebu'l- Hasan el-Beyhaki'nin evine yerleşmiş ve burada hadis dersleri vermiştir. Kurduğu hadis meclisinde hadis dinleyenler dolmuş taşmıştır. Doğumu h. 310, ölümü h. 400.⁷²⁴

Ebu Sad el- Harkuşi (ö. 1016-1017), Abdulmelik b. Ebi Osman Muhammed b. İbrahim en-Nisaburi Ebu Sad. Ebi'l- Hasan el- Masercisi'den fıkıh dersleri almıştır. Ölümü h. 407⁷²⁵.

Ebu Sehl eş-Şuruti (ö. 1028-1029), Abdulmelik b. Abdurrahman b. Muhammed b. El- Abbas b. Zekeriya b. El- Hars b. Abdullah eş- Şuruti el- Hanifi en-Nisaburi Ebu Sehl. Ölümü h. 419⁷²⁶.

Ebu Sad el- Vezzan, Abdulkerim b. Ahmed b. Tahir b. İbrahim b. El-Hasan el- Vezzan el- Kâdı. Nişabur'a h. 458'de gelmiştir. Nişabur'da imla halkası oluşturmuş ve hadis dersleri vermiştir⁷²⁷.

Ebu'l-Kasım en- Neccar, Abdulaziz b. Muhammed b. İbrahim en- Neccar eş-Şafii en- Nisaburi⁷²⁸.

Ebu Nasr el- Kerabisi En- Nasrabâzi, Abdulaziz b. Muhammed b. Haykan b. Muhammed b. Cafer b. Esed el- Kerabisi en- Nasrabâzi. Hanefi âlimidir.⁷²⁹

Ebu Muhammed el- Hazin, Abdulaziz b. Muhammed b. Yahya b. El- Hazin eş- Şafii En- Nisaburi Ebu Muhammed ez-Zahid.⁷³⁰

⁷²² Es- Sarifini, s. 350.

⁷²³ Es- Sarifini, s. 351.

⁷²⁴ Es- Sarifini, aynı yer.

⁷²⁵ Es- Sarifini, s. 357.

⁷²⁶ Es- Sarifini, s. 357, 358.

⁷²⁷ Es- Sarifini, s. 366.

⁷²⁸ Es- Sarifini, s. 379.

⁷²⁹ Es- Sarifini, aynı yer.

⁷³⁰ Es- Sarifini, s. 380.

Ebu'l- Kasım es-Saffar (ö. 1038-1039), Abdulaziz b. Abdurrahman es-Saffar el- Vaiz en- Nisaburi Ebu'l- Kasım. Meşhur vaiz ve sufilerdendir. Ölümü h. 430⁷³¹.

Ebu S'ad el- Muhammedabazi, Abdulaziz b. Ahmed b. Abdulaziz el-Muhammedabazi. Ölümü h. 510'dan önce⁷³².

Ebu'l- Meali es-Sülemi (ö. 1084-1085), Abdulaziz b. Abdulvahhab b. Abdurrahman es-Sülemi Ebu'l- Meali b. Ebi Amr. Ölümü h. 477⁷³³.

Ebu'l- Fetih el- Menii (ö. 1097-1098), Abdurrazzak b. Hassan Said el-Menii. Aynı zamanda fıkıh âlimidir. Nişabur'da hadis halkası kurmuştur. Ölümü h. 491.⁷³⁴

Ebu'l- Kasım eş- Şafii (ö. 1014-1015), Abdulhalık b. Ali b. Abdulhalık b. İshak el- Müezzın el- Muhtesib Ebu'l- Kasım eş- Şafii en- Nisaburi. Ölümü h. 405.⁷³⁵

Ebu Mansur el- Curi (ö. 1076-1077), Ömer b. Ahmed b. Muhammed b. Musa el- Curi el- Hafız Ebu Mansur b. Ebubekir. Hanefi mezhebındendir. Nişabur'da Camii Kadim civarında ikamet etmiştir. Ölümü h. 469. Hire'de Nuh kabristanlığına defnedilmiştir.⁷³⁶

Ebu Hafs et- Tusi (ö. 1115-1116), Ömer b. Muhammed b. Muhammed et-Tusi İmamü'l-Haremeyn Ebu'l- Meali'nin has öğrencilerındendi. Ölümü h. 509.⁷³⁷

Ebu Amr el- Mahmî, Osman b. Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. En- Nadr el- Mahmî. Nişabur'da el- Mahmiye diye bilinirdi. Meşhur reislerdendir. Ölümü h. 510'dan önce.⁷³⁸

Ebu'l- Hasan el- Ehvazi (ö. 1024-1025), Ali b. Ahmed b. Abdan b. Muhammed b. El- Fereç el- ehvazi. Yıllarca Cibal, Horasan, Nişabur, Sicistan ve birçok memelekette hadisle uğraşmıştır. H. 415'te Nişabur'da vefat etmiştir⁷³⁹.

⁷³¹ Es- Sarifini, aynı yer.

⁷³² Es- Sarifini, s. 381.

⁷³³ Es- Sarifini, s. 382.

⁷³⁴ Es- Sarifini, s. 391.

⁷³⁵ Es- Sarifini, s. 393.

⁷³⁶ Es- Sarifini, s. 404.

⁷³⁷ Es- Sarifini, s. 405.

⁷³⁸ Es- Sarifini, s. 408.

⁷³⁹ Es- Sarifini, s. 410.

El- Mağribi el- Hüsvircirdi, Ali b. Ahmed b. İbrahim el- Kuraşi Ebu'l- Hasan el- Mağribi el- Hüsvircirdi. H. 400'lerde Nişabur'da hadis ilmi ile uğraşmıştır. Sonra Hüsvircird'e dönmüş ve orada vefat etmiştir⁷⁴⁰.

Ebu'l- Fadl el- Feleki, Ali b. El- Hüseyin b. Ahmed b. El- Hasan b. El- Kasım b. El- Hasan b. Ali el- Hemezani. H. 427'de Nişabur'da vefat etmiştir⁷⁴¹.

Ali b. Ebi Talip, Ali b. Muhammed b. El- Hüseyin b. Ahmed b. Leys b. Kesir en- Nisaburi. Ali b. Ebi Talip diye bilinir⁷⁴².

Ebu'l- Kasım el -Şazyahi (ö. 1037-1038), Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Cafer eş- Şazyahi. Ölümü h. 429⁷⁴³.

Ebu'l- Kasım el- Bezzaz (ö. 1030), Ali b. El- Hüseyin b. Ali b. Umeyre et- Tacir el- Cürcani Ebu'l- Kasım en- Nisaburi. Ölümü h. 421⁷⁴⁴.

Ebu'l- Hasan el- İsfarayini, Ali b. Muhammed b. El- Hüseyin b. Hamid el- Mukrii el- Bezzaz. Aynı zamanda fıkıh âlimidir⁷⁴⁵.

Ebu'l- Hasan et-Tahmani, Ali b. Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Nasreveyh el- Müezzini el- Varrak Ebu'l- Hasan et- Tahmani en- Nisaburi. Büyük hadis âlimlerindedir. Nişabur'da vefat etmiştir⁷⁴⁶.

Ebu'l- Hasan er- Ramcari, Ali b. Muhammed b. Ali b. Hayd et-Tacir er- Ramcari es- Sirifi. Nişabur'da vefat etmiş ve Hire'ye defnedilmiştir⁷⁴⁷.

El- Belhi el- Horasani, Ali b. Abdullah el- Belhi Ebu'l- Muzaffer el- Horasani. H. 414'te Nişabur'a gelmiş ve Bilad-ı Cerd meydanında ikamet etmiştir⁷⁴⁸.

Ebu'l- Hasan el- Cüveyni (ö. 1041-1042), Ali b. Yusuf b. Abdullah b. Yusuf b. Muhammed el- Cüveyni. Ebu Muhammed el- Cüveyni'nin kardeşidir. Nişabur'da Mutarriz mescidinde hadis dersleri vermiştir. Ölümü h. 433⁷⁴⁹.

İbn Ebi Sad b. Aleyk, Ali b. Abdurrahman b. El- Hüseyin b. Aleyk en- Nisaburi⁷⁵⁰.

⁷⁴⁰ Es- Sarifini, s. 410, 411.

⁷⁴¹ Es- Sarifini, s. 414.

⁷⁴² Es- Sarifini, aynı yer.

⁷⁴³ Es- Sarifini, s. 415.

⁷⁴⁴ Es- Sarifini, aynı yer.

⁷⁴⁵ Es- Sarifini, s. 416.

⁷⁴⁶ Es- Sarifini, aynı yer.

⁷⁴⁷ Es- Sarifini, s. 417.

⁷⁴⁸ Es- Sarifini, aynı yer.

⁷⁴⁹ Es- Sarifini, s. 420.

⁷⁵⁰ Es- Sarifini, aynı yer.

Ebu'l- Hasan et-Tacir (ö. 1083-1084), Ali b. Abdullah b. Said b. Yusuf b. Said et-Tacir Ebu'l- Hasan. Hanefi âlimlerindendir. H. 476'da vefat etmiş ve Bab-1 Muammer kabristanlığına defnedilmiştir⁷⁵¹.

Ebu'l- Hasan el- Medini (ö. 1100-1101), Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdullah b. İsmail b. El- Abbas b. Ebi't- Tayyib el- Müezzin el- İmam. Ebu Muhammed el- Cüveyni'nin talebelerindendir. Nişabur'da kendisi ile maruf mescidin girişinde bulunan medresede iki yıl kalmıştır. Doğumu h. 405, ölümü h. 494. Hire mezarlığında medfundur⁷⁵².

Ebu'l- Hasan el- Farisi (ö. 1007-1008), Ali b. Ahmed b. Muhammed Ebu'l- Hasan el- Farisi. Nişabur'da el-Feres Hanının sakinlerindendir. Doğumu h. 398⁷⁵³.

Es-Süheyli et-Tusi, Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Hamid Ebu'l- Kasım es-Süheyli et-Tusi. Nişabur'da Ashabı Asamdan hadis dersleri almıştır⁷⁵⁴.

Es- Sunduki es- Sufi (ö. 1089-1090), Ali b. Ebi Nasr es-Sunduki Ebu'l- Hasan. H. 482 senesinde vefat etmiş ve Hire mezarlığına defnedilmiştir⁷⁵⁵.

Et-Tusi eş-Ş'iri, Ebu'l Hasan (ö. 1085-1086), Ali b. İsmail b. Ebi Ahmed Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. Nişabur'da ticaretve kitapçılıkla meşgul olmuştur. Doğumu h. 414, ölümü h. 478⁷⁵⁶.

Ebu Nasr eş- Şücai (ö. 1122-1123), Ali b. Mesud b. Muhammed eş- Şücai Ebu Nasr. H. 516'da uzun süren bir hastalıktan vefat etmiştir. Ziyad b. Abdurrahman mahallesinin üst tarafına Müslim b. El- Haccac'ın kabrinin yanına defnedilmiştir⁷⁵⁷.

Ebu'l- Kasım es-Saffar (ö. 1128), Ali b. El- Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed es- Saffar el- İmam Ebu'l- Kasım b. Ebi Ali en- Nisaburi. Ölümü h. 522⁷⁵⁸.

En- Nasrabazi (ö. 1125-1126), Ali b. Ebi'l- Kasım Muhammed en- Nasrabazi Ebu'l- Hasan el- İmam el- Mütefennin. H. 519'da vefat etmiş ve Meydan başına defnedilmiştir⁷⁵⁹.

⁷⁵¹ Es- Sarifini, s. 421.

⁷⁵² Es- Sarifini, s. 424.

⁷⁵³ Es- Sarifini, s. 425.

⁷⁵⁴ Es- Sarifini, aynı yer.

⁷⁵⁵ Es- Sarifini, s. 428, 429.

⁷⁵⁶ Es- Sarifini, s. 428.

⁷⁵⁷ Es- Sarifini, s. 434.

⁷⁵⁸ Es- Sarifini, aynı yer.

⁷⁵⁹ Es- Sarifini, s. 435.

Ubeyd es-Saydalani (ö. 1018-1019), Ubeyd b. Muhammed b. Muhammed b. Mahdi b. Said b. Asım b. Abdullah el- Kaşveri en- Nisaburi. Ölümü h. 409⁷⁶⁰.

Ebu Salih el- Anberi (ö. 1029-1030), el- Anber b. Et-Tayyib b. Muhammed b. Abdullah b. El- Anber b. Ata b. Salih en- Nisaburi. Şafii âlimlerindendir. H. 420'de Beyhak'ta vefat etmiştir⁷⁶¹.

Ebu'l- Hasan el- İsfarayini, el- Ala b. Muhammed b. Muhammed b. Yakup b. Süleyman b. Davud el- İsfarayini Ebu'l- Hasan en- Natıfı el- Müzekki⁷⁶².

El- Müezzin el- Kazvini (ö. 1027-1028), Fadleveyh b. Muhammed b. Muhammed b. İshak b. Muhammed b. Fadleveyh el- Müezzin el- İskaf el- Kazvini Ebu Nasr b. Ebi'l- Hüseyin b. Ebi'l- Hasan. Mutarriz Mescidinin akşam ve yatsı namazlarının müezziniydi. H. 418'de vefat etmiştir⁷⁶³.

Ebu'l- Abbas el- İsfarayini, El- Fadl b. Ali b. Muhammed el- İsfarayini el- Hâkim er-Reis Ebu'l- Abbas. Aynı zamanda tabib, edip ve şairdir⁷⁶⁴.

Ebu Nasr en- Nûkâni, el- Fadl b. Muhammed. İmam ebi'l- Maalinin arkasında ders halkası oluşturmuştur. Daha sonra Meni camiinde hadis halkaları oluşturmuştur⁷⁶⁵.

Ebu Tahir el- Buştüngâni, el-Fadl b. İsmail b. Ali Ebu Tahir el- Buştüngâni. Nasrabaz mahallesinin servet ve mürüvvet ehliendir⁷⁶⁶.

En- Nisaburi es-Semezi, Katade b. Ali b. Katade b. Muhammed b. Ömer b. Katade el- Ensari. Numan b. Beşir Ebu'l-Hasan en- Nisaburi'nin çocuklarından⁷⁶⁷.

Ebu Hanife eş- Şeybani, Kays b. Efram eş-Şeybani. Hanefi âlimlerindendir. Nişabur'a gelmiş ve yerleşmiştir⁷⁶⁸.

Ebu Said el- Ebiverdi, Kuteybe b. Ahmed b. Nasır el- Ebiverdi Ebu Said. Aynı zamanda meşhur fakilerdendir. H. 462'de Mescid-i Mutarrız'da hadis imla dersleri almıştır⁷⁶⁹.

⁷⁶⁰ Es- Sarifini, s. 437.

⁷⁶¹ Es- Sarifini, s. 438.

⁷⁶² Es- Sarifini, s. 439.

⁷⁶³ Es- Sarifini, s. 445.

⁷⁶⁴ Es- Sarifini, s. 446.

⁷⁶⁵ Es- Sarifini, s. 455.

⁷⁶⁶ Es- Sarifini, aynı yer.

⁷⁶⁷ Es- Sarifini, s. 464.

⁷⁶⁸ Es- Sarifini, s. 464.

⁷⁶⁹ Es- Sarifini, s. 465.

Ebu Cafer el- Azaimi, Kamil b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Cafer b. Abdurrahman Ebu Cafer el- Azaimi el- Müstemli en- Nisaburi. Aynı zamanda nahiv âlimidir. Birçok kişiden hadis rivayet etmiştir. H. 405’lerde yaşıyordu⁷⁷⁰.

Ebu Said el- Kirmani, Kirman b. Muhammed b. Abdullah b. Yahya b. Kirman et- Tacir el- Kirmani. Nişabur’a yerleşmiştir. Makamat ve hikâyeler sahibidir⁷⁷¹.

Ebu Muhammed el- Mervezi, Kamkar b. Abdurrezzak b. Muhtaç el- Mervezi Ebu Muhammed. İmam Ebi’l- Muzaffer Mansur b. Muhammed es- Semani’nin zamanında Nişabur’a gelmiştir. Bir süre Nişabur’da kaldıktan sonra Merv’e dönmüş ve orada vefat etmiştir.

Es-Sabuniye, Üstaz Ebu Yâla İshak b. Abdurrahman Es-Sabuni’nin kızıdır. Hanım hadisçilerdendir⁷⁷².

Ebu Said el- Cürcani (ö. 1025-1026), Mesut b. Muhammed el- Curcani Ebu Said el- Hanefi. Edip ve fakihdir. El- Asamm, Yahya b. Mansur gibi önemli kişilerden hadis rivayet etmiştir. Nişabur’a gelmiş ve h. 416’da ölümüne kadar burada kalmıştır⁷⁷³.

Ebu Sad es- Siczi (ö. 1047-1048), Mesut b. Ali b. Muaz b. Muhammed b. Ahmed es-Siczi Ebu Sad el- Vekil en-Nisaburi. Ölümü h. 439⁷⁷⁴.

Ebu’l- Berekat el- Hiri (ö. 1082-1083), Mesut b. Abdurrahman b. Ahmed b. El- Hasan. Meşhur Kadı Ebubekir Ahmed b. El-Hasan el- Hiri’nin torunudur. H. 404’te doğmuş ve h. 475’te vefat etmiştir⁷⁷⁵.

Ebu Said et-Tusi (ö. 1093-1094), Mesut b. Muhammed b. Ahmed et-Tusi Ebu Said b. Ebi’l- Hasan b. Ebi İshak. Dellal diye bilinir. Çünkü mahalle dellalının mütevelisiydi. Fakih Ebu İshak et-Tusi’nin Torunlarındandır. Ölümü h. 486⁷⁷⁶.

Ebu Muhammed es-Saliti (ö. 1089-1090), Abdussamet b. Ahmed b. Ali. Tahir en- Nisaburi diye bilinir. Aslen Nişabur’lu olup birçok belde gezmiş ve önemli kişilerden hadis dinlemiştir. H. 482’de Isfahan’da vefat etmiştir⁷⁷⁷.

⁷⁷⁰ Es- Sarifini, s. 466, 467.

⁷⁷¹ Es- Sarifini, aynı yer.

⁷⁷² Es- Sarifini, s. 469.

⁷⁷³ Es- Sarifini, s. 471.

⁷⁷⁴ Es- Sarifini, s. 472.

⁷⁷⁵ Es- Sarifini, aynı yer.

⁷⁷⁶ Es- Sarifini, s. 474.

⁷⁷⁷ İbn Cevzi, XVI, s. 285; Es- Sarifini, s. 383.

Ebu S'ad el-İstirabâzi (ö. 1048-1049), İsmail b. Ali b. El-Müsenna. Vaiz ve sufüdür. Nişabur'a gelip yerleşmiş ve Nişabur'da kendisine nisbet edilen bir Şafii medresesi yapmıştır. Hadis âlimi olup h. 440'lı yıllarda vefat etmiştir⁷⁷⁸.

b. Fıkıh Âlimleri

Ebu Amr el- Bistami (ö. 1017-1018), Muhammed b. el-Hüseyin b. Muhammed el-Heysem b. el- Kasım b. Malik Ebu Amr ibn Ebi Said el-Bistami, Kadı, Vaiz ve Horasan ehlinin Şafii fikhında imamıdır. H. 388'de Nişabur'da kadılık yapmıştır. H. 408 senesinde vefat etmiştir.⁷⁷⁹

Ebubekir el-Busti, Ahmed b. Muhammed b. Ubeydullah b. Muhammed b. Cafer b. Ahmed b. Musa. Nişabur Şafii müderris ve fakihlerindendir. Nişabur'da adına bir medrese yaptırmıştır. Aynı zamanda hadis alimi olan Busti, Subği Medresesinde hadis imla dersleri vermiştir. Daru Kutni ve onun tabakasından hadis dersleri vermiştir. H. 429'da vefat etmiştir⁷⁸⁰.

Ebu'l- Kasım es-Sekeri (ö. 1048-1049), Ubeydullah b. Ömer b. Muhammed b. Said b. Mesud el- Adl es- Sekeri Ebu'l- Kasım el- Fakih. Aynı zamanda hadisçidir. Ölümü h. 440.⁷⁸¹

En- Nûkâni Et-Tusi (ö. 1029-1030), Muhammed b. Bekir b. Muhammed et-Tûsi el- İmam Ebubekir en-Nûkâni. Nişabur'da Şafiilerin önemli müderris ve müftülerindendi. Nişabur'da Ebi'l- Hasan el-Masercisi'den fıkıh dersleri almıştır. Aynı zamanda el'Dârikutni'den Hadis dersleri de almıştır. H. 420'de Nûkan'da vefat etmiştir.⁷⁸²

Et- Tusi en-Nûkâni (ö. 1033-1034), Bekir b. Muhammed b. Bekir Ebubekir et- Tusi en- Nûkâni b. Ebibekir el- Müderris el-Fakih. Ölümü 425.⁷⁸³

⁷⁷⁸ Subki, IV, s. 293; Es-Sarifini, s. 138.

⁷⁷⁹ Es- Sarifini, s. 17.

⁷⁸⁰ Subki, IV, s. 80; Es-Sarifini, s. 96-97.

⁷⁸¹ Es- Sarifini, s. 321, 322.

⁷⁸² Subki, IV, s. 121; Es- Sarifini, s. 21.

⁷⁸³ Es- Sarifini, s. 177.

El Vecîhi el- Fellâhi (ö. 1009-1010), Muhammed b. el-Hasan el-Vecihi el-Fakih el- Fellahi el- Hanefî. Hanefî fakihlerindendir. Aynı zamanda da hadis dinlemiş ve önemli bir hadis âlimi de olmuştur. H. 400'de vefat etmiştir.⁷⁸⁴

Ebu Ubeyd et- Tusi, Sehl b. Ahmed b. Muhammed b. Hamid b. Esed b. İbrahim et- Tusi. Daha sonra Ebiverd'li olmuştur. Şafii Fakihlerindendir. Aynı zamanda hadisçidir. Ölümü h. 425'ten sonra.⁷⁸⁵

Es- Sarraç el- Köşki (ö. 1097-1098), Ahmed b. Sehl b. Muhammed b. Muhammed el-Fakih. Aynı zamanda hadisçidir. Doğumu h. 408, ölümü h. 491. Hire mezarlığında medfundur.⁷⁸⁶

Ebu Salih b. es- Salar (ö. 1023-1024), Abdulmelik b. Abdurrahman b. Es-Salar Ebu Salih Kadıların önderlerindendi. Aynı zamanda hadisçidir. H. 414'te Sicistan'da vefat etmiş ve tabutu Nişabur'a getirilmiştir.⁷⁸⁷

Ebu'l- Hasan el- Feraidi, Ali b. Halef b. Musa el- Bağdadi. Şafî mezhebinden olup feraiz konusunda fıkıh âlimidir. Nişabur'a h. 408'de gelmiş ve Ebu Amr ve İbn Haskeveyh'in hanında kalmıştır. Burada hadis dersleri almıştır.⁷⁸⁸

Ebu'l- Hasan el- Busti (ö. 1034-1035), Ali b. El- Ala b. Abdullah b. Muhammed b. Yezidcerd el- Busti el Nisaburi. Şafî fakihlerinin ayanlarından. H. 426'da vefat etmiştir.⁷⁸⁹

Ebu'l- Kasım el-Köşki (ö. 1027-1028), Abdurrahman b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Hamdan b. Muhammed en- Nisaburi el- Kirizi el- Kuraşi el- Köşki es- Saraç Ebu'l- Kasım el- Fakih es- Sıkah. Aynı zamanda hadisçidir. Ölümü h. 418.⁷⁹⁰

Ebu Aliyyi'l- Şahami (ö. 1058-1059), El- Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Yusuf el- Fakih Ebu Aliyyi'l- Şahami. Aynı zamanda önemli bir hadis âlimidir. Kendisine ait hadis kitapları vardır. H. 450'lerde

⁷⁸⁴ Es- Sarifini, s. 22.

⁷⁸⁵ Es- Sarifini, s. 263.

⁷⁸⁶ Subki, IV, s. 17-18; Es- Sarifini, s. 120, 121.

⁷⁸⁷ Es- Sarifini, s. 358.

⁷⁸⁸ Es- Sarifini, s. 412.

⁷⁸⁹ Es- Sarifini, s. 413.

⁷⁹⁰ Es- Sarifini, s. 329.

vefat etmiş ve el- Hüseyin mezarlığına babasının yanına Yahya b. Yahya'nın yanına defnedilmiştir.⁷⁹¹

Ebu'l- Fadl el- Ebiverdi (ö. 1039-1040), Ahmed b. El-Ğamr b. Muhammed b. Ahmed b. Abdurrahman b. Abbâd Ebu'l- Fadl el-Ebiverdi el- Kâdı. Gazneli Sultan Mahmud'un Nişabur Sahib-i Beridi idi. Ölümü h. 431.⁷⁹²

Ebu'l- Fadl el- Hiri (ö. 1084-1085), Abdullah b. Muhammed Ebu'l- Fadl el- Hiri el- Fakih el- İmam. Aynı zamanda hadis âlimidir. Ölümü h. 477.⁷⁹³

Ebu Ali el- Cacermi (ö. 1103-1104), İsmail b. Ali b. El-Hüseyin el-Fakih. Ölümü h. 497.⁷⁹⁴

Ebu Aliyy'l- Busti (ö. 1087-1088), El- Hasan b. Ali b. El- Âlâ b. Abdeveyh b. Muhammed b. Decerd el- Fakih en- Nisaburi. Ölümü h. 480.⁷⁹⁵

Ebu'l- Muzaffer el- İsfarayini, Şahfur b. Muhammed b. Ahmed b. Şahfur el- İsfarayini Ebu'l- Muzaffer el-İmam. Şafii âlimlerindendir. Nişabur'da fıkıh eğitimi almış ve İmam el- Cüveyni'nin derslerine katılmıştır. Ölümü h. 425'ten sonra.⁷⁹⁶

Ebu'l- Hasan es- Saidi (ö. 1051-1052), İsmail b. Said b. Muhammed b. Ahmed b. Abdullah Kadı'l- Kudat Ebu'l- Hasan b. İmadi'l- İslam Ebi'l- Âlâ. Bir müddet Nişabur'da kadılık yapmıştır. Ayrıca Nişabur'da Ümela Meclisi oluşturmuştur. H. 377'de doğmuş, H. 443'de Tuğrul Bey'in elçisi olarak Faris'e giderken hastalanarak vefat etmiş ve Meşhed'e babasının yanına defnedilmiştir.⁷⁹⁷

Ebu'l- Kasım el-Ramcâri (ö. 1056-1057), El- Hüseyin b. Ali b. Amreveyh Ebu'l- Kasım el- Kadı el-Ömeri el-Ramcâri el- Fakih el- Hanefi. Ölümü h. 448.⁷⁹⁸

Ebu Nasr en- Nişaburi (ö. 1097-1098), Abdullah b. El- Hüseyin b. Muhammed b. Harun Ebu Nasr el- Fakih es- Sufi el- Varak. Namazlardamn sonra Menii Camiinde hadis yazma dersleri vermiştir. Doğumu h. 413, ölümü h. 491.⁷⁹⁹

Ebu Nasr el- Erğiyani (ö. 1133-1334), Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Abdullah. Nişabur'a gelmiş ve İmamü'l- Haremeyn'den fıkıh dersleri

⁷⁹¹ Es- Sarifini, s. 213.

⁷⁹² Es- Sarifini, s. 99.

⁷⁹³ Es- Sarifini, s. 315, 316.

⁷⁹⁴ Es- Sarifini, s. 151.

⁷⁹⁵ Es- Sarifini, s. 199.

⁷⁹⁶ Es- Sarifini, s. 224, 225.

⁷⁹⁷ Es- Sarifini, s. 141.

⁷⁹⁸ Es- Sarifini, s. 211.

⁷⁹⁹ Es- Sarifini, s. 316, 317.

almıştır. H. 454'te doğmuştur. Ayrıca hadis ilmi ile de meşgul olmuştur. H. 528'de Nişabur'da vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir⁸⁰⁰.

Ebu'l- Muzaffer el- İsfarayini (ö. 1078-1079), Şahfur b. Tahir b. Muhammed el- İsfarayini Ebu'l- Muzaffer. Fıkıh ve tefsir usulünde kâmil imamdır. Meşhur "Tefsir-i Kebir" in musannıfıdır. H. 471'de Tus'ta vefat etmiştir.⁸⁰¹

Ebu'l- Fadl el- Delşâzi (ö. 1088-1089), İsmail b. Ali b. Muhammed b. Abdullah b. Ahmed. Fıkıh âlimidir. Aynı zamanda hadisle de uğraşmıştır. Ebu Muhammed el- Cüveyni'nin öğrencilerindedir. Ölümü h. 481. Bab-ı Muammer kabristanlığında medfundur.⁸⁰²

Ebu Said el- İsfarayini, İsmail b. İbrahim b. Muhammed b. İbrahim Ebu Sad ibni'l-İmam Ebi İshak el- İsfaraini. Usul-u Fıkıh âlimidir. Aynı zamanda hadisçidir. Ölümü h. 425'ten sonra.⁸⁰³

Selm b. Muhammed, b. Ahmed b. Cafer b. Selm Ebu'n-Nadr. Şafii fakihlerindedir. Nisabur'ludur. Kureyşidir. Ölümü h. 425'ten sonra.⁸⁰⁴

Şeyban el- Fakih el- Emeli, Nişabur'a h. 405'te yerleşmiştir.⁸⁰⁵

Ebu Said b. Ebu Salih el-Müezzîn (ö. 1137-1138), İsmail b. Ahmed b. Abdulmelik b. Ali b. Abdussamed en- Nisaburi. Büyük bir fakihtir. H. 451 veya 452'de doğmuştur. İmamul'l- Haremeynden ve Semani'den fıkıh dersleri almıştır. H. 532'de vefat etmiştir.⁸⁰⁶

El- Berevi el- Cûri (ö. 1013-1014), Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim el- Fakih Ebu'l- Hüseyin el-Berevi el- Cûri. "Kitabu Beyani'l- İttifak beyne'l- Sünneti ve Usuli ehli'l- Irak" onun kitabıdır. Aynı zamanda hadis âlimidir. Ölümü h. 404.⁸⁰⁷

Ebu Abdullah en-Nesevi (d. 951-952), Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Sa'deveyh b. Sudûs el- Hâkim Ebu Abdullah en-Nesevi. Nişabur'a 424'te gelmiştir. Şafii

⁸⁰⁰ Subki, VI, s. 108.

⁸⁰¹ Es- Sarifini, s. 272.

⁸⁰² Es- Sarifini, s. 148, 149.

⁸⁰³ Es- Sarifini, s. 142.

⁸⁰⁴ Es- Sarifini, s. 267.

⁸⁰⁵ Es- Sarifini, s. 270.

⁸⁰⁶ Subki, IX, s. 44, 45.

⁸⁰⁷ Es- Sarifini, s. 96.

fakihidir. Aynı zamanda hadis âlimidir. Doğum tarihi 340 kûsür, ölüm tarihi bilinmiyor.⁸⁰⁸

Ebu Mansur el- Amrevi (ö. 1106-1107), Ahmed b. El- Hüseyin b. Ali b. Amreveyh. Fıkıh âlimidir. Doğumu h. 416, ölümü h. 500. Şahenber mezarlığında medfundur.⁸⁰⁹

Ebu Nasr eş- Şirazi (ö. 1018-1019), Muhammed b. Ali b. Muhammed eş- Şirazi et- Tacir Ebu Nasr. Şafii fakihlerindendir. Babası hadisçi Ebu Ubeydullah'la Nişabur'a gelip yerleşti. Aynı zamanda Nişabur'da önemli hadisçilerden hadis dersi aldı. H. 409'da öldü ve Bab-ı Muammer'e defnedildi.⁸¹⁰

Ebu İbrahim el- Bustengâni (ö. 1098-1099), İsmail b. Ali b. Muhammed. Fıkıh âlimidir. Nasrabâd mahallesinde ikamet etmiştir. Aynı zamanda hadis âlimidir. Ölümü h. 492.⁸¹¹

Ebu'l- Fadl el- Mervezi (ö. 1034-1035), Muhammed b. el-Fadl b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ammar el- Fakih Ebu'l- Fadl el-Mervezi el-Müzekki. H. 412'de Nişabur'a yerleşti. H. 426'da vefat etmiştir.⁸¹²

El- Havari el- Kadı, İsmail b. Ahmed b. Selm el- Kadı el- Havari. Nişabur es- Sa'idiyye kadılığının naibiydi. Hanefî mezhebine göre fetva verirdi. Ölüm tarihi bilinmiyor.⁸¹³

Ebu'l- Kasım el- Zeyyadi (ö. 1038-1039), Abdullah b. Muhammed b. Amr el- Zeyyadi el- Kadı Ebu'l- Kasım. Nişabur Hanefî fakihlerinden ve âlimlerindendir. Ölümü h. 430.⁸¹⁴

Muhammed b. el- Haysam (ö. 1033-1034), Muhammed b. Muaz b. Muhammed Hâl Abdusselam b. Muhammed b. el- Haysam. Ölümü h. 425.⁸¹⁵

Es-Sakafi es- Siraç (ö. 1033-1034), Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. İbrahim b. Mihran es-Sakafî es- Siraç el- Kesai Ebu Abdullah. H. 349'da doğmuştur. H. 425'te vefat etmiş ve Hüseyin kabristanlığına defnedilmiştir.⁸¹⁶

⁸⁰⁸ Es- Sarifini, aynı yer.

⁸⁰⁹ Es- Sarifini, s. 124.

⁸¹⁰ Es- Sarifini, s. 22, 23.

⁸¹¹ Es- Sarifini, s. 152.

⁸¹² Es- Sarifini, s. 27.

⁸¹³ Es- Sarifini, s. 161.

⁸¹⁴ Es- Sarifini, s. 304.

⁸¹⁵ Es- Sarifini, s. 29.

⁸¹⁶ Es- Sarifini, s. 32.

Ebu Hamid ibn Hammek (ö. 1041-1042), Ahmed b. el- Hüseyin b. Ahmed b. İshak b. Hammek Ebu Hamid es-Sarrâm el- Fakih el- Vaiz eş- Şafii en- Nisaburi. Aynı zamanda hadisçidir. H. 433'de vefat etmiş ve Hire mezarlığının yukarı tarafına defnedilmiştir.⁸¹⁷

Ebu Said b. Ebi'l- Hindi, Ahmed b. Ebi'l- Hindi Ebu Said. Nişabur'a yerleşmiştir. Fıkıh âlimidir. Aynı zamanda hadis dersleri de almıştır. Ölümü h. 420'den sonra.⁸¹⁸

Ebu İshak et- Tusi (ö. 1020-1021), İbrahim b. Muhammed b. İbrahim b. Yusuf Ebu İshak el- Fakih et- Tusi. Şafii fakihlerinin büyüklerindedir. Ebi Ali Dakkak sokağında bulunan medresede dersler vermiştir. Aynı zamanda hadis âlimidir. Ölümü h. 411.⁸¹⁹

Ebu İshak el-Urmuvi (ö. 1036-1037), İbrahim b. Muhammed b. Ahmed b. Ali. Aynı zamanda hadis, usûl konularında da âlimdir. Ölümü h. 428.⁸²⁰

Ebu İshak el- Ebiverdi, İbrahim b. Muhammed b. Ömer. Nişabur'a gelmiş ve yerleşmiştir. Ölümü h. 425'ten sonra.⁸²¹

Ebu'l- Muzaffer el- Hâfi (ö. 1106-1107), Ahmed b. Muhammed b. El- Muzaffer Ebu'l- Muzaffer el- Hâfi. İbrahim ed-Dâir ve İmamü'l- Haremeynden fıkıh dersleri almıştır. Fıkıh ve cedelde meşhurdur. H. 500'de Tus'ta vefat etmiştir.⁸²²

Ebu Ubeyd eş- Şirazi (ö. 1038-1039), Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Muhammed eş- Şirazi. Nişabur'a gelip Han-ı Feres'e yerleşmiş ve burada fıkıh dersleri vermiştir. Aynı zamanda hadis ilmi ve ticaretle uğraşmıştır. H. 430'da vefat etmiştir.⁸²³

Ebu Hasan el- Mulkâbâzi (ö. 1040-1041), Muhammed b. Ahmed b. Ca'fer el- Müzekki el- Fakih Ebu Hasan e Mulkâbâzi. Aynı zamanda hadis âlimidir. Ölümü h. 432.⁸²⁴

⁸¹⁷ Es- Sarifini, s. 98.

⁸¹⁸ Es- Sarifini, s. 107.

⁸¹⁹ Es- Sarifini, s. 128,129.

⁸²⁰ Es- Sarifini, aynı yer.

⁸²¹ Es- Sarifini, s. 129.

⁸²² Es- Sarifini, s. 125; Subki, VI, s. 63.

⁸²³ Es- Sarifini, s. 33.

⁸²⁴ Es- Sarifini, s. 33.

Ebu'l- Hasan el- Fulusi (ö. 1030-1031), Muhammed b. el- Kasım b. Ahmed el- Maverdi en- Nisaburi el- Musannıf el- Üstaz. “Kitabu'l- Misbah”ın yazarıdır. Bunun dışında birçok meşhur eseri vardır. Aynı zamanda tefsir ve hadis âlimidir. Ölümü h. 422.⁸²⁵

Ebu'l- Hüseyin El-İsferayini, Muhammed b. Muhammed b. Hamm el- Fakih el-İsferayini Ebu'l Hasan b. Ebi'l Maruf. Nişabur'a yerleşmiştir. Son zamanlarında İsferayin müftülüğünü yapmış ve İsferayin'de vefat etmiştir.⁸²⁶

El- Attâr el- Hîri (ö. 1025-1026), Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. Ca'fer el-Attâr el- Varrâk el- Hanefî el- Hîri Ebubekir b. Ebi Said el-Bağdâdi. Aynı zamanda hadis âlimidir. Ölümü h. 416.⁸²⁷

Şeyh el- Mülk (ö. 1114-1115), İbrahim b. Muhammed b. Mekki b. Sa'd el- Fakih E bu ishak es- Sâvi. Ölümü h. 508.⁸²⁸

Ebu İshak el- Cürcani (ö. 1111-1112), İbrahim b. Muhammed el- Cürcani Ebu İshak el- Fakih el- Zahid. İsferayin'e yerleşmiştir. Tahmini olarak h. 505'te vefat etmiştir.⁸²⁹

Eş- Şâlûsi el- Râzi (ö. 1063), Muhammed b. Abdulkerim b. Muhammed b. el- Hüseyin b. Yunus el-Fakih Ebu'l-Feth. Aynı zamanda hadis âlimidir. Nişabur'a bağlı Bust nahiyesinde h. 455'te vefat etmiştir.⁸³⁰

Ebu İshak el- Cîli (ö. 1059-1060), İbrahim b. Ebi'l- Abbas. Ölümü h. 451. Hire'de medfundur.⁸³¹

Ebu Ali el-Kâdı (ö. 1066-1067), Muhammed b. İsmail b. Ahmed b. İsmail Ebu Ali el- Kâdı'l- İmam el- Iraki et-Tusi. Bağdad'ta fıkıh dersi aldı, Tus'ta kadılık yaptı ve hadis ilmi ile uğraştı. Ölümü h. 459.⁸³²

Ebu Abdullah el- Furavi en- Nisaburi (ö. 1135-1136), Muhammed b. El- Fadl b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ebi'l- Abbas. Fakih-i Harem diye bilinir. H. 441'de Nişabur'da doğmuştur. Aynı zamanda önemli bir hadis âlimidir. İmam-ı

⁸²⁵ Es- Sarifini, s. 35.

⁸²⁶ Es- Sarifini, s. 40.

⁸²⁷ Es- Sarifini, s. 40, 41.

⁸²⁸ Es- Sarifini, s. 132.

⁸²⁹ Es- Sarifini, s. 133.

⁸³⁰ Es- Sarifini, s. 51.

⁸³¹ Es- Sarifini, s. 130.

⁸³² Es- Sarifini, s. 54.

Haremeyn'den fıkıh ve usûl dersleri almıştır. Bağdad ve Haremeyn'de dersler vermiştir. Nişabur'da Nâsıhiye Medresesinde dersler vermiş, Mutarriz mescidinde imamlık yapmıştır. Birçok hadis ve imla halkası oluşturmuştur. H. 530'da vefat etmiştir⁸³³.

Ebubekir ibn Sevre (ö. 1084-1085), Muhammed b. Mahmud b. Sevre el-Fakih Ebubekir el-Temimi. H. 477'de vefat etmiş ve el- Hüseyin kabristanlığına defnedilmiştir.⁸³⁴

El- Reşidi (ö. 1104-1105), Muhammed b. Mahmud b. Abdullah b. el- Kasım el-Fakih Ebu Abdullah el- Reşidi. H. 498'de vefat etmiş ve Ziyad b. Abdurrahman meydanının üst tarafına defnedilmiştir.⁸³⁵

Ebu Said el- Ferahzadi, Muhammed b. Sa'd b. Muhammed el-Tûsi el- Kâdi. Hadis öğrenimi için Nişabur'a çok gelmiştir. Ölümü h. 510'dan önce.⁸³⁶

Ebu Adiyi'l- Ebiverdi (d. 1019-1020), Muhammed b. Ali b. Ebi Adiy b. Muhammed el- Fakih. H. 410'da doğmuş, ölüm tarihi bilinmiyor.⁸³⁷

Ebu'l- Fadl El- Kazvini, Muhammed b. Ali b. el- Aceli. Usul-u fıkıh âlimidir. Nişabur'a h. 472'de gelmiştir. H. 494'te ölümüne kadar Nişabur'da kalmıştır. Hire mezarlığında medfundur.⁸³⁸

Ebu Hatem el- Hattabi (ö. 1095), Muhammed b. İshak b. Ömer. H.420'de doğdu. Nişabur'da Kırmnlılar çarşısında açtığı medresede h. 488 de ölümüne kadar fıkıh ve usûl dersleri verdi. Şahenber mezarlığında medfundur⁸³⁹.

El- Ârif eş- Şerik (ö. 1117-1118), Muhammed b. Abdurrahman b. Ebu Said el-Temimi. Ölümü h. 511. Ba-bı Muammer mezarlığına defnedilmiştir⁸⁴⁰.

Ebu Hamid es- Sülemi (ö. 1018-1019), Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim b. Ali es- Sülemi. Hamireveyh diye bilinir. Ölümü h. 409. Hire mezarlığında medfundur⁸⁴¹.

⁸³³ Subki, VI 166- 170.

⁸³⁴ Es- Sarifini, s. 64.

⁸³⁵ Es- Sarifini, s. 68, 69.

⁸³⁶ Es- Sarifini, s. 70.

⁸³⁷ Es- Sarifini, s. 72.

⁸³⁸ Es- Sarifini, s. 75.

⁸³⁹ Es- Sarifini, s. 79.

⁸⁴⁰ Es- Sarifini, aynı yer.

⁸⁴¹ Es- Sarifini, s. 87.

Ebu Sa'id el- Mulkabâzi (ö. 1114-1115), Ahmed b. Ali b. Muhammed Eb u Sa'id ibni'l- Üstaz Aliyyü'l- Mulkabâzi. Fıkıh âlimidir. H. 508'de vefat etmiştir.⁸⁴²

Ebu Hamid el- İsfarayini el- İskafi (ö. 11125-1126), Ahmed b. Abdulcabbar b. Ali b. Haskân el- Fakih Ebu Hamid b. Ebi'l- Kasım el-İsfarayini el- İskâfi.⁸⁴³ Ölümü h. 519⁸⁴⁴.

Ebu'l- Kasım el- İskaf (ö. 1065-1066), Abdulcebbar b. Ali b. Muhammed b. Haskan el- İmam Ebu'l- Kasım el- Mütekellim el- İsfarayini. Aynı zamanda İskaf'ın bilinen asam hadisçilerindendir. Eşârilere Fıkıh ve Kelamda önderlerdendir. İmamü'l- Haremeyn ondan usül dersleri almıştır. Ölümü h. 452.⁸⁴⁵

Ebu'l- Kasım en- Nûkâni (ö. 1086-1087), İsmail b. Zahir b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Ali el- Fakih el- İmam. Daha sonra Nişabur'lu olmuştur. Önemli Şafii Fakihlerindendir. Nizamiye medresesinde Ümela Meclisi oluşturmuştur. Aynı zamanda ediptir. H. 397'de doğmuş ve h. 479'da vefat etmiştir.⁸⁴⁶

Ebu Hâlim el- Hanefi el- İstirabâzi, Hatem b. Muhammed b. Muhammed b. Hatem Ebu Hâlim el- Hanefi El- İstirabâzi. Nişabur Şeyhlerindendir. Müftü sokağının Kuran ve fıkıh ehliendir. Nişabur'da vefat etmiş ve Şahenber mezarlığına defnedilmiştir.⁸⁴⁷

Ebu'l- Hasan el- Attar el- Kadı (ö. 1060-1061), Saîd b. Mansur b. Muhammed b. Cafer Ebu'l- Hasan el-Attar el –Kadı. Fakih ve müderristir. H. 371'de doğmuş ve h. 452'de vefat etmiştir.⁸⁴⁸

Ebu Muhammed el- İstirabazi (ö. 1096-1097), Sad b. Abdurrahman Ebu Muhammed El- Esterabazi el- Fakih. Aynı zamanda hadis âlimidir. Ölümü h. 490.⁸⁴⁹

Muhammed b. Yahya (ö. 1153-1154), el- İmam el- Muazzam eş- Şehid Ebu Said en- Nisaburi, Gazzali'nin öğrencisidir. Gazzali'den fıkıh dersleri almıştır. Nişabur Nizamiyesinde müderrislik de yapmıştır.⁸⁵⁰ H. 476'da doğmuştur. Aynı

⁸⁴² Es- Sarifini, s. 126.

⁸⁴³ İskaf Bağdad'ın bir nahiyesidir. Bkz. Semani, I, s. 245.

⁸⁴⁴ Es- Sarifini, aynı yer.

⁸⁴⁵ Es- Sarifini, s. 373.

⁸⁴⁶ Subki, IV, s. 270, 271; Es- Sarifini, s. 144; İbn Cevzi, XVI, s. 261.

⁸⁴⁷ Es- Sarifini, s. 225; Semani, I, s. 218.

⁸⁴⁸ Es- Sarifini, s. 253, 254.

⁸⁴⁹ Es- Sarifini, s. 259.

⁸⁵⁰ Zehebi, III, s. 7-8.

zamanda hadisçi olan İbn Yahya'nın "*el- Muhit fi şerhi'l- Vasit*" "*el- İnsaf fi mesaili'l- Hilaf*" "*Ta'ligatü'n- Uhra fi Hilafıyyat*" adlarında eserleri vardır. Babası Hire ehlinden olup Kuşeyri'den dolayı Nişabur'a yerleşmiştir. İbn Yahya h. 548 senesi Ramazan ayında Oğuzlar tarafından şehit edilerek vefat etmiştir.⁸⁵¹

Şerefşâh İbn Melikdâd (ö. 1152), Bağdad'ta fıkıh eğitimi aldı sonra Nişabur'a Muhammed b. Yahya'nın yanına geldi. Burada fıkıh ilmi ile uğraştı. H. 546'da Nişabur'da vefat etti. "*Ta'likatü'n fi'l- Hilaf*" adlı eseri vardır.⁸⁵²

Ebu'l- Fetih es-Selmubi el-lübâd (ö. 1142), Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed. Nişabur ehlindedir. Nişabur'da İmam Kuşeyri'den, Merv'de Ebubekir es- Semani'den fıkıh dersleri almıştır. H. 536'da İsbahan'da vefat etmiştir.⁸⁵³

İlkiya el- Harrasi (d. 1058), Ali b. Muhammed b. Ali el- İmam Şemsü'l- İslam. İmadüd-din diye lakaplandırılmıştır. Fıkıh, Usul, Cedel ve hadis konularında âlimdi. H. 450 senesinde doğdu. İmam-ı Haremeyn'in Gazzali'den sonra en iyi öğrencisiydi. "*Şifai'l- Müsterşidin*" "*Nakdu Müfredati'l- İmam Ahmed*" "*Kitabu'n- Fi Usuli'l- Fıkh*" eserlerinden bazısıdır.⁸⁵⁴

Ebu'l- Meali b. El-İmam Ebi'l- Muzaffer (ö. 1160-1161), Mesud b. Ahmed b. Muhammed b. El- Muzaffer el- Havâfi. Önemli fakihlerden olup İmamü'l- Haremeyn'den fıkıh dersleri almıştır. Aynı zamanda hadis âlimidir. Nişabur Nizamiye medresesinin müderrislerindedir. H. 484'te doğmuş ve h. 556'da Havâf'ta vefat etmiştir.⁸⁵⁵

Ebu'l- Me'ali Kudbuddin en-Nisaburi (ö. 1182-1183), Mesud b. Muhammed b. Mesud et-Turaysisi. "*el-Hâdi*" adlı muhtasar fıkıh kitabı vardır. Fıkıh, Usul, Tefsir konularında imamdı. Babasından ve Muhammed b. Yahya'dan fıkıh dersleri almıştır. Aynı zamanda Hibetullah es-Seyyidi ve Abdulcebbar el- Beyhaki'den hadis dinlemiştir. Nişabur nizamiyesinde bir müddet ders vermiştir. Daha sonra Bağdad, Hemezân ve Dımeşk'te kalmış ve Dımeşk'te h. 578'de vefat etmiş, burada defnedilmiştir.⁸⁵⁶

⁸⁵¹ Subki, VII, s. 25,26.

⁸⁵² Subki, VII, s. 110.

⁸⁵³ Subki, VII, s. 157.

⁸⁵⁴ Subki, VII, s. 231- 233; Es- Sarifini, s. 433.

⁸⁵⁵ Subki, VII, s. 295, 296.

⁸⁵⁶ Subki, VII, s. 297, 298.

Ebu Mansur et-Tusi (ö. 1177-1178), Muhammed b. Esad b. Muhammed b. El-Hüseyn b. El-Kasım el- Attari et-Tusi. Tus'ta Gazzali'den, Merv'de es- Sem'ani'den fıkıh dersleri almıştır. Meşhur fukahalardan olup h. 480'de Tus'ta doğmuştur. H. 548'de meydana gelen Oğuz hadisesine kadar Nişabur'da kalmış, bu olaydan sonra Irak'a, Azerbaycan'a ve son olarak da Tebriz'e yerleşmiştir. H. 573 ya da 571' de Tebriz'de vefat etmiştir.⁸⁵⁷

Ebu S'ad en- Nûkâni (ö. 1160-1161), Muhammed b. Esad b. Muhammed. Gazzali'den fıkıh dersleri almıştır. H. 556'da Oğuz isyanında şehit edilmiştir.⁸⁵⁸

Ebu S'ad el- Adl (ö. 1092-1093), Abdussamed b. Abdulmelik b. Ali b. Musa el- Adl en- Nisaburi. Meclis-i Kudat'ın üyelerindedir. Aynı zamanda hadis âlimi olup sıkatlerden sayılır. Ölümü h. 485.⁸⁵⁹

Ebu'l- Mahasin el- Ravyani (ö. 1107-1108), Abdulvahid b. İsmail b. Muhammed b. Ahmed Ebu'l- Mahasin el- Ravyani et-Taberi. Nişabur'a birkaç kez gelmiştir. Nizamülmülk'ün kendisine tazim ve hürmet gösterdiği kişilerdendir. Mescid-i Camii'de mezhebi karışıklıklarda h. 501'de şehit edilmiştir.⁸⁶⁰

Ebu'l- Mahasin el- Culeki el- Cürcani (ö. 1062-1063), Sad b. Muhammed b. Mansur. Aynı zamanda hadis âlimidir. Nişabur, Herat ve Gazne'de kendisi için nazar meclisi kurulmuştur. H. 454'te İsterebaz'da şehit edilmiştir.⁸⁶¹

Ebu Muhammed el- Hori, Abdulcebbar b. Muhammed b. Ahmed el- Hori Ebu Muhammed Şâb. Meşhur müderrislerdendir. Menii Camiinde imamlık yapmıştır. Aynı zamanda hadis âlimidir.⁸⁶²

Ebu Muhammed el- Fakih (ö. 1090-1091), Abdussamed b. Ali b. Muhammed el- Fenderuci. Fıkıh âlimi olup, Nizamülmülk'ün işlerinde ona velayet etmiştir. Ölümü h. 483.⁸⁶³

Ebu Muhammed el- Humuşi (ö. 1068), Abdulgani b. El- Hâci el- Humuşi Ebu Muhammed ez-zahid el- Fakih. Nişabur'a yerleşmiştir. Nişabur'da belli bir süre

⁸⁵⁷ Subki, VII, s. 92, 93.

⁸⁵⁸ Subki, VI, s. 94.

⁸⁵⁹ Es- Sarifini, s. 383, 384.

⁸⁶⁰ Es- Sarifini, s. 371.

⁸⁶¹ Es- Sarifini, s. 258; İbn Cevzi, XVI, s. 78.

⁸⁶² Es- Sarifini, s. 374.

⁸⁶³ Es- Sarifini, s. 384.

ilimle meşgul olduktan sonra kendisini ibadet ve taate vermek için zühde çekilmiştir. Ölümü h. 460 küsür⁸⁶⁴.

Ebu'l- Hasan el- Mutarriz (ö. 1098-1099), Ali b. Muhammed b. Abdulmutarriz Ebu'l- Hasan el- Fakih. Doğumu h. 397, ölümü h. 492. El- Hüseyin mezarlığına defnedilmiştir⁸⁶⁵.

Ebu'l-Hasan el- Hâkim (ö. 1106-1107), Ali b. Muhammed b. Abdurrahman b. Duset Ebu'l- Hasan el- Hâkim el- Fakih. H. 500 senesinde Bust'un rustakında vefat etmiştir⁸⁶⁶.

Ebu'l- Hasan el- Fakih (ö. 1119-1120), Ali b. Ebi Nasr ibn Ahmet Ebu'l- Hasan el- Fakih. H. 465'te Ebi Ali el- Hafsi'den, onun Medresesinde hadis dersleri almıştır. H. 513'te bir hastalıktan dolayı vefat etmiş ve Hire'ye defnedilmiştir⁸⁶⁷.

El- Beyhaki Ebubekir (ö. 1065-1066), Ahmed b. El- Hüseyin b. Ali b. Abdullah b. Musa el- Beyhaki. H. 384'te doğmuştur. Hadis, Usul ve fıkıh ilimlerini kendisinde toplamıştır. Birçok tasnif ettiği eserleri bulunup, İmam-ı Şafii'nin Nassarını 10 ciltlik bir eserde toplamıştır. Nişabur'da çok bulunmuş ve Nişabur'da h. 458'de vefat etmiştir. Naaşı Beyhak'a taşınmıştır⁸⁶⁸.

İbn Abd es-Saffar (ö. 1075-1076), Muhammed b. El- Kasım b. Habib b. Abdi's-Saffar Ebubekir el- Fakih. İmam Ebi Muhammed el- Cüveyni'nin has öğrencilerindendir. Müderrislerden ve fetva ehliindendir. Mescid-i Mutarrız'da iki yıl imla dersleri vermiştir. H. 468'de Nişabur'da vefat etmiştir⁸⁶⁹.

El-Kâdı en-Nasıhi (ö. 1091-1092), Muhammed b. Abdullah b. El- Hüseyin Ebubekir Kâdı'l- Kudat er-Rey en- Nasıhi el- Hanefî. Kelamcı ve munazaracı bir fakihti. Mutezileye meyletmişti. Nişabur'da kadı iken Rey kadılığına geçmiştir. H. 484'te vefat etmiştir⁸⁷⁰.

Es-Sivadi el- Vasiti (ö. 1098-1099), El- Mübarek b. Muhammed b. Ubeydullah Ebu'l- Hüseyin b. Es-Sivadi el- Vasiti el- Fakih. Bağdad ve Vasit'ta fıkıh dersleri

⁸⁶⁴ Es- Sarifini, s. 396.

⁸⁶⁵ Es- Sarifini, s. 425.

⁸⁶⁶ Es- Sarifini, s. 431.

⁸⁶⁷ Es- Sarifini, s. 432.

⁸⁶⁸ İbn Cevzi, XVI, s. 97.

⁸⁶⁹ Es- Sarifini, s. 57; İbn el- Cevzi, XVI, s. 174; Subki, IV, s. 194-195.

⁸⁷⁰ İbn Cevzi, XVI, s. 297; Es- Sarifini, s. 70.

almış sonra Nişabur'a gelip yerleşmiştir. Nişabur'da el-Meştabiyye Medresesinde ders vermiştir. H. 492'de vefat etmiştir⁸⁷¹.

Kadı Said el-Ustuvai(ö. 1039-1040) Said b. Muhammed b. Ahmed Ebu'l-Âla el- Ustuvai en-Nisaburi. Nişabur kadısı ve Hanefilerinin imamıdır. 87 yıl yaşamış ve h. 431 yılının sonunda vefat etmiştir⁸⁷².

c. Tefsir ve Kıraat Âlimleri

Ebu Abdillah el-Hubbazi (ö. 1057-1058), Muhammed b. Ali b. Muhammed b. el-Hasan el- Mukrii el- İmam. Nişabur'da Muaz b. Muaviye sokağında kendisi ile meşhur olan mescidinde iki yıl kıraat dersi vermiştir. Tefsir ve Kıraat ilimlerinde Nişabur'da meşhur olan Ebu Abdillah, aynı zamanda hadis âlimi de olup Usul-u hadisle ilgili "Kitabu'l- Ebsâr" adlı kitap telif etmiştir. H. 449'da vefat etmiş ve Hire mezarlığına defnedilmiştir.⁸⁷³

Ebubekir Eş-Şahâm (ö. 1050-1051), Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Ebi Abdurrahman Muhammed b. Yusuf Ebubekir ibn Ebi Nasr. Önemli kıraat âlimlerindedir. Aynı zamanda da hadisçi olan Eş-Şahâm h. 442'de vefat etmiş ve el-Hüseyin Kabristanlığına defnedilmiştir.⁸⁷⁴

Ebu Sa'd el-Mukrii, eş- Şâmâti (ö. 1062-1063), Ahmed b. İbrahim b.Musa b. Ahmed b. Mansur. Kıraat âlimlerinin şeyhlerinden sayılır. Aynı zamanda hadisçidir. Sülemi Mescidi ve Muştî Medresesinde dersler vermiştir. Ölümü h. 454. El-Hüseyin kabristanlığında medfundur⁸⁷⁵.

Ebubekir et- Taberi (ö. 1064-1065), Muhammed b. el-Hasan b. Ali b. Muhammed el-Mukrii et- Taberi, daha sonra Nişabur'lu olmuştur. Ashabı Hubbazi'den meşhur kariidir. H. 457' de vefat etmiş ve el- Hüseyin Kabristanlığına defnedilmiştir.⁸⁷⁶

⁸⁷¹ Subki, V, s. 311, 312.

⁸⁷² Zehebi, II, s. 264.

⁸⁷³ Es- Sarifini, s. 43; Zehebi, II, s. 294.

⁸⁷⁴ Es- Sarifini, s. 47.

⁸⁷⁵ Es- Sarifini, s. 101.

⁸⁷⁶ Es- Sarifini, s. 55.

Ebu'l- Fadl es- Sarâm (ö. 1105-1106), Muhammed b. Ubeydullah b. Muhammed Ebu'l- Fadl ibn Ebi Muhammed es-Sarâm el- Zahid el- Hîri. Zahid kurrâlardandır. Aynı zamanda önemli bir hadis âlimidir. H. 499'da vefat etmiştir.⁸⁷⁷

Ebu Abdillah el- Mukrii (ö. 1093-1094), Muhammed b. İsmail b. Ahmed b. Hüsneveyh Ebu Abdillah el- Mukrii. Ramcar mahallesinde kendisi ile maruf olan Şafii mescidinde insanlara kıraat dersi vermiştir. H. 413'te doğmuş, 486'da vefat etmiştir. Kabri Ramcar mahallesinde Sabuniye medresesine vakfettiği evindedir.⁸⁷⁸

Ebu'l- Abbas el- Dârir (ö. 1117-1118), Ahmed b. El-Hüseyn. Kıraat âlimidir. H. 511'de vefat etmiş ve Hire mezarlığına defnedilmiştir.⁸⁷⁹

El- Dârir el- Hiri (ö. 1038-1039), İsmail b. Ahmed b. Abdullah el- Üstaz Ebu Abdurrahman. Tefsir, Kıraat, fıkıh ve hadis âlimidir. Tefsir kitabı olan "el-Kifaye" dışında birçok eseri vardır. H. 361'de doğmuş ve h. 430'dan sonra vefat etmiştir.⁸⁸⁰

Ebu'l-Kasım el- Ebiverdi, İsmail b. Ahmed b. Muhammed b. En- Necm b. Ahmed b. Hafs b. Necm el- Mukrii el- Ebiverdi. Kıraat âlimi olup aynı zamanda hadis âlimidir. Ölümü h. 425'ten sonra.⁸⁸¹

Ebu Mansur el- Hâdim (ö. 1093-1094), Bekir b. Ebi Sa'd b. El-Hafs el-Emir Ebu Mansur. Selçuklu devlet erkânının hizmetkârıdır. Kıraat âlimidir. Ölümü h. 486.

Ebu Muhammed el- Busti, El-Hasan b. Ali b. Muhammed b. Ahmed en-Nisaburi el- Mukrii el-Edip. Ölümü 425'ten sonradır.⁸⁸²

El- Hasîri (ö. 1077-1078), Said b. Muhammed el- Hiri. Tefsir ve Maani ilminde âlimidir. Nişabur'da Ramcar mahallesinde kendisine bir medrese yaptırılmıştır. Ölümü h. 470'den sonra.⁸⁸³

Ebu Sa'd en- Nakîb (ö. 1108-1109), Abdulaziz b. Abdullah b. El- Hüseyn en- Nakîb el- Kani Ebu S'ad b. Ebu'l- Kasım. Nişabur'a gelmiş, hadis ve fıkıh dersleri almıştır. Ölümü h. 502. Cenazesini Ebu Nasr el- Kuşeyri kıldırıştır.⁸⁸⁴

⁸⁷⁷ Es- Sarifini, s. 58.

⁸⁷⁸ Es- Sarifini, s. 73.

⁸⁷⁹ Es- Sarifini, s. 126.

⁸⁸⁰ Subki, IV, s. 265; Es- Sarifini, s. 136, 137; Zehebi, II, s. 262.

⁸⁸¹ Es- Sarifini, s. 143.

⁸⁸² Es- Sarifini, s. 193.

⁸⁸³ Es- Sarifini, s. 282.

⁸⁸⁴ Es- Sarifini, s. 382.

El- Hâmidî (ö. 1116-1117), Ömer b. El- Üstaz Ebi Bekir Muhammed b. El- Hasan b. El- Hasan b. İbrahim. El- Hâmidî diye meşhurdur. Kıraat ilminde imamdır. Aynı zamanda hadisçidir. Ölümü h. 510. Bab-ı Muammer kabristanlığına defnedilmiştir⁸⁸⁵.

Ebu'l- Hasan el- Müfessir (ö. 1097-1098), Ali b. Sehl b. El- Abbas el- İmam Ebu'l- Hasan el- Müfessir. Ali el- Vahidî'nin öğrencilerindedir. Arap dilinde de büyük âlimlerdendir. Ayrıca h. 465'te Ebi Said el- Hiri ile nöbetleşe olarak Nizamiye Medresesinde hadis dersleri vermişlerdir. Ölümü h. 491. Nişabur'da Muhammed b. Elsem et-Tusi'nin yanına defnedilmiştir⁸⁸⁶.

Ebu'l- Kasım el- Kuşeyri (ö. 1072-1073), Abdulkerim b. Hevazin b. Abdulmelik b. Talha b. Muhammed el- Kuşeyri. H. 373'te doğmuştur. Çocukken babası vefat etmiştir. Fıkıh, Kelam, Usül, Tefsir, Edebiyat ve Tarikat âlimidir. Aslen Ustuva'nın Araplarından. Anne tarafından Sülemi, baba tarafından Kuşeyri'dir. H. 410'dan önce Tefsir-i Kebir'ini tasnif etmiştir. Nişabur'da ders halkaları kurmuştur. İmam el- Cüveynî ve Ahmed el- Beyhaki gibi büyük âlimlerle hac ziyaretine çıkmıştır. Bu yolculukta Bağdad ve Hicaz'da hadis dersleri almıştır. Sonra Nişabur'a dönmüştür. Nişabur'da önemli hadis âlimlerinden hadis rivayet etmiş, Ebi Ali ed-Dakkak'tan el alarak tarikat şeyhi olmuştur. H. 465'te Nişabur'da vefat etmiştir. Şeyhi Ebi Ali Dakkak'ın yanına defnedilmiştir⁸⁸⁷.

Ebu İshak es-Sa'lebi (ö. 1035-1036), Ahmed b. Muhammed b. İbrahim en-Nisaburi. Tefsir ilminde ve arap edebiyatında önemli âlimlerdendir⁸⁸⁸. Subki onun hakkında "Kuran ilminde zamanının tekiydi" şeklinde niteleme yapar. Onun "et_Tefsir" ve peygamberlerin kıssalarıyla ilgili "el-Erais" adlı eserlerinden söz eder⁸⁸⁹.

Ebu Osman es-Sabuni (ö. 1057-1058) İsmail b. Abdurrahman en-Nisaburi. 10 yaşında vaaz meclisleri oluşturmuştur. Horasan'ın büyük şeyhlerinden kabul edilir. 77 yaşında vefat etmiştir⁸⁹⁰.

⁸⁸⁵ Es- Sarifini, s. 406.

⁸⁸⁶ Es- Sarifini, s. 430

⁸⁸⁷ Es- Sarifini, s. 365, 366; İbn Cevzi, XVI, s. 148, 149.

⁸⁸⁸ Zehebi, II, s. 255, 256.

⁸⁸⁹ Subki, IV, s. 58.

⁸⁹⁰ Zehebi, II, s. 293.

d. Kelâm Âlimleri

Ebu'l- Abbas eş- Şigâni el- Hasnevi (ö. 1065-1066), Ahmed b. Muhammed el-İmam Ebu'l- Abbas. Kelam âlimi olup aynı zamanda usul ilminde derinlik kazanmıştır. Suri Medresesi sakinlerindedir. H. 458'de el-Râzkân kasabasında vefat etmiştir.⁸⁹¹

Ebu İshak el-İsferâyini (ö. 1019), İbrahim b. Muhammed b. İbrahim b. Mihran. Kelam, Usûl ve furu' da âlimdi. Birçok memleket gezip ilim öğrendikten sonra Nişabur'a yerleşmiştir. Nişabur'da kendisine ait olan ve şehirde benzeri olmayan nitelikteki medresede dersler vermiştir. "el-Câmi fi Usulid-din", "er-Reddü Ale'l-Mülhidin", "Mesailü'd-Düver" kelamla ilgili eserleri olup, usul-u Fıkıhla ilgili "Ta'likât" adlı eserleri vardır. Aynı zamanda hadis ilminde sıkatlardan sayılır. H. 410 senesinde Nişabur'da vefat etmiştir⁸⁹².

Ebu'l-Kasım es- Sırifi (ö. 1059-1060), İsmail b. Ahmed Ebu'l- Kasım es-Sırifi. Kelam'da Eşari mezhebinden olup, Kelam âlimidir. Ebi'l- Kasım El-Kuşeyri ile ders arkadaşlığı yapmıştır. H. 451'de vefat etmiştir.⁸⁹³

Ebu'l- Kasım el- Ensari (ö. 1118-1119), Süleyman b. Nasır b. İmran b. Muhammed b. İsmail b. İshak b. Yezid b. Ziyad b. Meymun b. Mihran eş- Şeyh el-Mütেকellim."Şerhu'l- İrşad fi Usulid-din" "el-Ğunye" adlı eserlerin musannıfıdır. Usul ve tefsir ilimlerinde imamdı. İmam- ı Haremeyn ve Kuşeyri'den dersler almıştır. Nişabur Nizamiye Medresesinin kütüphanesinde görevlendirilmiştir. H. 512 senesinde vefat etmiştir.⁸⁹⁴

Nasır b. Selman (ö. 1095-1096), b. Nasır b. İmran b. Muhammed ebu'l-Feth b. Ebi'l- Kasım el-Ensari en-Nisaburi. Kelam ve munazarada imamdı. Sultan Sancar tarafından birçok yere elçi olarak gönderilmiştir. Birçok mülkün vâkıfıydı. Doğumu h. 489, Merv'de h. 553'te vefat etmiştir⁸⁹⁵.

⁸⁹¹ Es- Sarifini, s. 112, 113.

⁸⁹² Subki, IV, s. 286,287,288.

⁸⁹³ Es- Sarifini, s. 143.

⁸⁹⁴ Subki, VII, s. 96, 97.

⁸⁹⁵ Subki, VII, s. 317.

e. Tarih, Dil ve Edebiyat Âlimleri

Ebu'l- Muzaffer el-Herevi (ö. 1023-1024), Muhammed b. Âdem b. Kemal Ebu'l- Muzaffer. Edebiyat ve Maani'de imamdır. Aynı zamanda fıkıh âlimidir. H. 414'te Nişabur'da vefat etmiş ve el-Hüseyin kabristanlığına defnedilmiştir.⁸⁹⁶

El-Hafız Ebu'l-Hasan el-Farisi en- Nisaburi (ö. 1134-1135),⁸⁹⁷ Nişabur tarihine bir zeyl yazmıştır. Tarih ilminde âlimdi.

El-Zevzeni el- Bahâsi (ö. 1070-1071), Muhammed b. İshak b. Ali b. Davud b. Hamid Ebi Ca'fer el-Kâdı. Önemli şairlerdendir. Koyu ehl-i sünnet akaidine sahiptir, Azra kapısında yer alan Suyûri medresesinde ders vermiştir. H. 463'te Gazne'de vefat etmiştir.⁸⁹⁸

Ebu'l- Hasan el- İsfarayini (ö. 1094-1095), Muhammed b. el-Hüseyin b. Muhammed b. Talha el-Reis Ebu'l- Hasan ibn Ebi Ali el-İsfarayini. Nişabur'un önemli şairlerindendir. Nizamülmülk'e de şiirler yazmıştır. Ölümü H. 487.⁸⁹⁹

El- Edîp Eş- Şâmâti (ö. 1081-1082), Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Edip Ebu Ca'fer eş-Şâmâti. Birçok edebiyatçı yetiştirmiştir. H. 474'te vefat etmiş ve Ahmed Saalibi Medresesinde defnedilmiştir.⁹⁰⁰

Ebu Muhammed el- Huzai, Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. İsa el-Huzai el- Edip en- Nisaburi Ebu Muhammed el- Fadıl. Ölümü h. 425'ten önce.⁹⁰¹

Ebu Nasr el- Râmişi (ö. 1095-1096), Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Humeymâh. Önemli bir nahiv âlimi olup Nizamiyede ders vermiştir. Aynı zamanda hadisçi ve kıraat âlimidir. Birçok şiiri vardır. H. 404'te doğdu ve 489'da öldü.⁹⁰²

El- Elmai' El Edîp (ö. 1112-1113), Muhammed b. Sâid Ebu Nasr el- Elmai' el- Edip. Bir müddet Nişabur'da edebiyatla ilgilenmiş ve edebi eserler yazmıştır. Ölümü h. 506.⁹⁰³

⁸⁹⁶ Es- Sarifini, s. 52, 53.

⁸⁹⁷ Bkz. Hadis âlimleri, s. 99.

⁸⁹⁸ Es- Sarifini, aynı yer.

⁸⁹⁹ Es- Sarifini, s. 61.

⁹⁰⁰ Es- Sarifini, s. 65.

⁹⁰¹ Es- Sarifini, s. 300.

⁹⁰² Es- Sarifini, s. 66, 67.

⁹⁰³ Es- Sarifini, s. 82.

Ebu Talip el- Âdemi, Ahmed b. Muhammed b. Ali Ebu Talip el- Âdemi el-Bağdâdi. Sarf ve nahivde imamdı. H. 430'lu yıllarda Nişabur'a gelmiş ve 450 küsür yıllarındaki vefatına kadar burada kalmıştır. Aynı zamanda hadis âlimidir.⁹⁰⁴

Ebu Mesud el- Haşnâmi (ö. 1037-1038), Ahmed b. Osman b. Ahmed b. Muhammed b. Haşnâm b. Bazan. Edebiyatçı ve şairdir. Aynı zamanda hadis ilmi ile de uğraşmıştır. H. 429'da vefat etmiş ve Hire mezarlığına defnedilmiştir.⁹⁰⁵

El- Kâtip el- Busti, Hammad b. Ali Ebu'l- Kasım el- Kâtip El- Busti. Abdullahabaz Köyünde oturuyordu. İki dilde şairdi. Ölümü h. 425'ten sonra.⁹⁰⁶

Ebu'l- Hüseyin eş- Şâmâti (ö. 1082-1083), Abdullah b. Ahmed b. Ebi'l- Hasan eş- Şâmâti el- Edip Ebu'l- Hüseyin. Nişabur'da edebiyat alanında meşhurdu. Divan-ı Ebi Tayyib'e şerh yazdı. "El- Hammâse" "Emsâlü ebi Ubeyd" yazdığı kitaplardandır. Aynı zamanda hadisçidir. Ölümü h. 475.⁹⁰⁷

Ebu'l- Hasan el- Cüveyni el- Edip (ö. 1136-1137), Ali b. Muhammed b. Ali b. 'Asım. Aynı zamanda hadisçidir. Nişabur'da h. 531' de vefat etmiştir.⁹⁰⁸

Ebu S'ad b. Duset (ö. 1039-1040), Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed b. Aziz b. Muhammed b. Yezid b. Muhammed Ebu Sad el- Hâkim el- İmam. El- Duset diye lakabıyla meşhur Nişabur'lu Muhammed el- Edip el- Hanefi'nin oğludur. Edebiyatta asrının imamlarından. Aynı zamanda hadisçidir. Birçok kitap yazmış ve usulleri tashih etmiştir. Doğumu h. 350, ölümü h. 431.⁹⁰⁹

Ebu'l- Fadl el- Ravhani (ö. 1103-1104), Abdulhamid b. Mesud el-Ravhani Ebu'l- Fadl el- Üstaz el- Vaiz en- Nisaburi. Güzel hikâyeler, nükteler ve işaretlerin hafızıdır. Aynı zamanda hadis âlimidir. H. 497'de Destecird'de vefat etmiştir.⁹¹⁰

Ebu Nasr el-Edip(ö. 1116-1117), Abdulaziz b. Muhammed el- Allali Ebu Nasr el-Edip. Ebiverdli olup aynı zamanda usulu fıkıh âlimidir. Nişabur'a birçok kez gelmiş ve burada edebiyatla meşgul olmuştur. Ölümü h. 510'dan önce.⁹¹¹

⁹⁰⁴ Es- Sarifini, s. 104, 105.

⁹⁰⁵ Es- Sarifini, s. 106.

⁹⁰⁶ Es- Sarifini, s. 225.

⁹⁰⁷ Es- Sarifini, s. 314.

⁹⁰⁸ Subki, VII, s. 231.

⁹⁰⁹ Es- Sarifini, s. 338.

⁹¹⁰ Es- Sarifini, s. 377.

⁹¹¹ Es- Sarifini, s. 382, 383.

El- Curi El- Edip (ö. 1103-1104), Ali b. Muhammed b. Ali b. Mansur el-Curi es- Saka Ebu'l- Hasan el- Edip. Edebiyatçı ve şair Ebubekir'in oğludur. H. 497 senesinde vefat etmiştir⁹¹².

El- Meydanî en- Nişaburi (ö. 1144), Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed. Önemli Lügat ve edebiyat âlimlerindendir. "Kitabü'l-Emsal", Kitabü's- Sami fi'l-Esami" ona ait eserlerdendir.539/1144'de vefat etmiştir⁹¹³.

Muizzi Nişaburi (ö. 1127-1128), Abdullah Muhammed b. Abdulmelik el-Muizzi en- Nişaburi. Horasan'ın ünlü edip ve şairlerindendir. Muizzi mahlası'nı Selçuklu sultanı Melikşah'ın "Muizü'd-Din ve'd- Dünya" lakabından almıştır. Sultan tarafından kendisine "Emir" ünvanı verilerek "Emirü'ş-Şüara" olmuştur. Büyük Selçuklu tarihi ile ilgili önemli bilgiler içeren ve önemli bir kaynak olabilecek "Divan"ı vardır. H. 521'de vefat etmiştir⁹¹⁴.

Ebu Mansur es-Sealibi(ö. 1038-1039), Abdulmelik b. Muhammed b. İsmail en-Nisaburi. Şair ve ediptir. Birçok edebi eser yazmıştır. Seksen yıl yaşamıştır⁹¹⁵.

Ebu'l-Kasım b. Ebi Nasr b. Ebibekir (ö. 1152-1153), Sehl b. Abdurrahman b. Ahmed b. Sehl b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Hamdan b. Muhammed es-Serraç. Fıkıh âlimi olup aynı zamanda dilcidir. Ebu Nasr el- Kuşeyri'den fıkıh dersleri almıştır. Nişabur'da bir müddet kaldıktan sonra Tus'a yerleşmiştir. H. 547'de Rey'de vefat etmiştir⁹¹⁶.

f. Felsefe, Astronomi ve Matematik Âlimleri

Ebu Mansur el- Bağdadi (ö. 1035-1036), Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed el- Bağdadi. Babasıyla beraber Nişabur'a gelmiş ve yerleşmiştir. Fıkıh usûlü, Edebiyat, Nahiv, Hadis, Matematik ve Aruz konularında âlimdi. Onyeddi çeşit ilim dalında dersler vermiştir. Nişabur'dan Oğuz saldırısıyla Esfarayin'e giderek ayrılmış ve h. 427'de burada vefat etmiştir.⁹¹⁷

⁹¹² Es- Sarifini, s. 430

⁹¹³ Öztürk, s. 258.

⁹¹⁴ Öztürk, aynı yer. E. Berthels, "Muizzi", İA, VIII, s. 560.

⁹¹⁵ Zehebi, II, s. 263.

⁹¹⁶ Semani, VII, s. 99, 100.

⁹¹⁷ Es- Sarifini, s. 394.

Ömer Hayyâm (ö. 1123), Ebu'l-Fetih Ömer b. İbrahim el-Hayyâmi en-Nişaburi, 11. yüzyılın sonları ile 12. yüzyılın başlarında Nişabur'da yaşamış olan Hayyam, Filozof, Matematik, fıkıh, tarih, Astronomi âlimi ve şairdi. Hikmet ilimlerinde İbn Sina'nın öğrencisi olmuştur. "Risale fi'l-Vucüt", Muhtasar fi'l-Tabiiyyat", Risale fi'l-Kevn ve't- Teklif" eserlerinden olup en meşhur olanı ise Rubaileridir. Ölüm tarihi 517/1123'dür⁹¹⁸.

g. Diğer İlim Dallarında Yer Alan Âlimler

Ebu Yahya el- Bezzaz (ö. 1030), Zekeriya b. Ahmed b. Muhammed b. Yahya b. Muhammed b. Yahya b. Hameveyh el- Bezzaz Ebu Yahya b. Ebi Hamid. Ensab, Tıp, Edebiyat ve Hadis âlimidir. Doğumu h. 408, ölümü h. 420.⁹¹⁹

Ebu Osman en-Nasrabadi (ö. 1036-1037), Saîd b. İbrahim b. Muhammed b. Mahmeveyh Ebu Osman en- Nasrabazi el- Vaiz. Zühd ve tasavvuf âlimi, aynı zamanda hadisçidir. Nişabur'da doğmuş ve h. 428'de Herat'ta vefat etmiştir.⁹²⁰

Ebu Sa'd el-Gâni, Said b. Muhammed el- Gâni Ebu'l- Fadl Fâdıl. Nişabur'da Kuşeyri medresesinde kendisine vaaz meclisi kurulmuştur.⁹²¹

Ebu İshak et-Tabib (ö. 1095-1096), Ali b. Ebi'l- Kasım Abdurrahman b. Ebi Sadık et- Tabib Ebu İshak. Tıp âlimidir. H. 489'da Nişabur'da vefat etmiş ve Hire'ye defnedilmiştir⁹²².

Ebu Sa'd el- Kenceruzi (ö. 1061-1062), Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed en-Nisaburi. Fıkıh, Nahv, Tıp ve Farsça edebiyat âlimidir⁹²³.

⁹¹⁸ Kazvini, *Âsar*, s. 318; Öztürk, *age*, s. 263-267. Anlatıldığına göre Nişabur'daki önemli fıkıh âlimleri her gün güneş doğmadan Ömer Hayyam'a gelip hikmet dersleri alırlar. Halkın içerisinde onun hakkında olumsuz sözler söylerlerdi. Bu durumdan haberi olan Hayyam, bir gün onların geleceği vakit davulcu ve zurnacıları çağırması ve âlimler geldiği zaman davulcu ve zurnacıları çalmalarını emretmiş. Gürültü ve patırtıyı duyan halk toplanınca Hayyâm halka, Ey Nişabur halkı! Sizin bu âlimleriniz her gün bu vakitte bana gelir ve benden ders alırlar. Benim öğrettiklerimle sizin yanınızda beni konuşurlar. Ben böyle isem neden bana gelip benden ders alırlar, yok öyle değilsem neden hocalarını kötülükle anırlar? Diye onları mahcup etmiştir. Kazvini, *Asar*, s. 318; Bkz. Ömer Hayyam'ın Nişabur'da bulunan Büstü Ekler, s. 125.

⁹¹⁹ Es- Sarifini, s. 240.

⁹²⁰ Es- Sarifini, s. 250.

⁹²¹ Es- Sarifini, s. 255.

⁹²² Es- Sarifini, s. 430.

⁹²³ Zehebi, II, s. 301.

B. NİŞABUR'UN KÜLTÜR VE DÜŞÜNCE HAYATI

1. Mezhepler

Dinin asli ve fer'i hükümlerinin dayandığı delilleri bulmakta ve bunlardan hüküm çıkarıp yorumlamakta otorite sayılan âlimlerin ortaya koyduğu görüşlerin tamamı veya belirledikleri sistem⁹²⁴ olarak tanımlanan mezhep, itikadi ve ameli olmak üzere iki ana yoldan oluşmaktaydı. Mezheplerin ortaya ne zaman ve nasıl çıktığı ile ilgili olarak farklı görüşler mevcuttur. Ancak çalışmamızın genel çerçevesini aşmamak için mezheplerin bu gelişiminden söz etmeyeceğiz⁹²⁵.

Nişabur'un genel mezhebi yapısına bakıldığında Selçuklulardan önce burada Alevilik, Kerramilik ve Hanefilik mezheplerinin ağırlığı hissedilirken⁹²⁶ Selçuklular döneminde özellikle Nizamülmülk'ün vezirliğiyle birlikte Şafilığın artmaya başladığı ve daha sonra hızla çoğalan Şafililerin Hanefilerle mezhep mücadelesine girdikleri görülmektedir⁹²⁷. İtikadi mezhebine bakıldığında ise özellikle İmamül- Haremeyn'in Hicazdan dönmesi ve Nizamiye'de dersler vermesiyle Eşari mezhebi, etkisini azımsanmayacak şekilde hissettirmeye ve hızlı bir şekilde bu mezhebin yayılmaya başladığını görmekteyiz.

a. Hanefiler

Gazneliler döneminde Nişabur'da Hanefiler nüfus ve nüfuz bakımından etkiliydiler. Saidi ve Tebani aileleri o dönemde Hanefilerin önderleri ve en nüfuzlarıydılar. Bu mezhebin o dönemde etkili olmasında Sultan Mahmud ve Sultan Mesud'un himayelerinin büyük rolü olmuştur. Gazneli sultanları özellikle hanefilerden olanları önemli mevkilere getirmişler ve hanefilerin medreselerini desteklemişlerdir⁹²⁸.

⁹²⁴ İlyas Üzüm, "Mezhep", *DİA*, XXIX. , Ankara 2004, s. 526.

⁹²⁵ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. İlyas Üzüm, s. 526- 529.

⁹²⁶ Özgüdenli, "Nişabur" *DİA*, XXXIII, s. 150.

⁹²⁷ Piyadeoğlu, s. 115, 116. Özgüdenli, " Nişabur", s. 150.

⁹²⁸ Öztürk, s. 197.

Kadı Said Ebu'l- Ala el- Ustuvai⁹²⁹ Gazneliler döneminde ve Tuğrul Bey döneminde olmak üzere 40 yıl Hanefilerin önderliğini ve Nişabur'un kadılığını yapmıştır⁹³⁰. Kadı Said'in şehirde sadece Hanefiler değil, birçok kişinin yanında etkili bir önder olduğunu Selçuklular Nişabur'a geldiği zaman şehir ayanının şehrin kaderi konusunda ondan danış aldıklarından ve onun verdiği cevaba göre hareket edip şehri Selçuklulara bıraktıklarından ve daha sonra Tuğrul Bey Şadyah'a geldiği zaman Kadı Said'in gelip Tuğrul Bey'e cesur bir şekilde verdiği tavsiye ve konuşmalarından anlıyoruz⁹³¹.

b. Şafiiler

Selçuklular Nişabur'a hâkim oldukları vakit Nişabur'da başlarında Cemâlü'l-İslam Kadı Ebu Ömer (Hibetullah b. Muhammed b. El-Hüseyn ö. 440/1048)in bulunduğu Şafii mezhebinden halkın varlığı bilinmekteydi⁹³². Cemâlü'l-İslam'ın 1048'de ölümüyle Tuğrul Bey, İmam Kuşeyri'nin referansıyları Eşari mezhebine vâkıf, halkın sevgi ve hürmetini kazanmış, Nişabur'un yegâne iftihar medârı olan ve iyi bir hadis âlimi olan Ebu Sehl Muhammed b. El-Muvaffak'ı (ö.1064), hil'atle Şafiilerin riyasetine getirdi. Kendisinin vezir olacağına kesin gözüyle bakılan bu zâtı Amidü'l-Mülk Ebu Nasr el-Kundûri⁹³³ çekemedi, ona karşı büyük bir kıskançlık duymaya başladı. Bunun için başta bu zât olmak üzere bütün Eş'ariler aleyhine,

⁹²⁹ Kadı Said(Said b. Muhammed b. Ahmed b. Abdullah) 343/ 954' de Ustuva köyünde doğdu. Edebiyatı Ebubekir Muhammed el- Harezmi'den, fıkıhı Kadı Ebu Nasr b. Sehl'den ve birçok âlimden de hadis dersleri almıştır. İbn Cevzi onun hakkında yazdığı risalede onun için "Hanefilerin reisi" demektedir. Sultan Mahmud döneminde hak mezhebi savunması ve sosyal düzeni ayakta tutmasından Sultandan çok büyük ilgi görmüştür. Yüzü güzel olduğundan Nişaburlular ona "Mâh-ı Nişabur" (Nişabur'un Ayı) derlerdi. Nişabur'da Kerramilerin reisi olan Ebubekir Muhammed b. İshak ile yaptığı munazarada onu alt etmesi ile Nişabur'lular tarafından önemli bir yer edinmiş ve Nişabur'un yöneticisi olmuştur. 431/1040'da Nişabur'da vefat etmiştir. Es-Sarifini, s. 277, 278; Öztürk, s. 197-198.

⁹³⁰ Öztürk, aynı yer.

⁹³¹ Beyhaki, s. 600-602.

⁹³² Mehmed Şerefeddin (ö. 1947), (haz. Seyit Bahçıvan) "Selçukiler Devrinde Mezahib", *Marife*, II/II, 2002, s. 265; Subki, III, s. 390, 391.

⁹³³ Kunduri hakkında Subki şöyle der: "Kunduri, Mutezili, Râfizi, kötü akideliydi. Öyleki bu kadar kötü inancı üzerinde toplayan birisi bize ulaşmamıştır. Hz. Ebubekir ve Ömeri, diğer sahabeleri sebbederdi. Allah'ı Mahlûka benzetir ve diğer Râfizi ve Kerrâmilerin kötü fikirlerini tasdik ve ifade ederdi." Daha fazla bilgi için bkz. Subki, III, s. 390.

sâdık bir Hanefî ve Sunnî⁹³⁴ olan Tuğrul Bey'den emir alıncaya kadar uğraştı. Sonunda isteğine kavuşarak Eşariler aleyhine hutbeler verilmeye ve Eşari olanlar üzerine baskılar yapılmaya başlandı. Usûlen Mutezili olan bazı Hanefiler de Kunduri ile birlikte Şafiiler üzerinde baskı oluşturmaya başladılar. Bu olaylar büyüyerek Eşari olan Hanefiler de katıldı. Eşarilerin imamı olan Ebu'l-Hasan el-Eşari'ye kadar tahkirler uzandı. Şafiilerin imamı Ebu Sehl, bu olaylardan çok rahatsız olup durumu arz etmek için Rey'de bulunan Tuğrul Bey'le görüşmek istediyse de muvaffak olamadı⁹³⁵. Aradan çok geçmeden Tuğrul Bey tarafından er-Reis el-Furati (Ebu'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed (ö. 1054), Ebu'l-Kasım Kuşeyri, İmamı'l-Haremeyn, Ebu Sehl için sürgün edilip kovulmasına dair emri alanan okundu. Bunun üzerine o esnada Nişabur'da bulunan Kuşeyri ve el-Furati yakalanıp şehirdeki eski kaleye hapsedildi. İmamı'l-Haremeyn de olayı duyar duymaz Kirman üzerinden Hicaz'a gidip orada dört yıl kaldı. Bu olaylardan dolayı Nişabur ve çevresindeki birçok Şafii âlim ve kadıları değişik yerlere gitmek zorunda kalmıştır⁹³⁶. 1053 yılında vuku bulan bu olaylarda İmam Kuşeyri "*Şikayetu ehli's-sünne lima nalehum mine'l-mihne*"⁹³⁷ adlı bir risale yazdı. Bu eserinde "Dine imamlık eden, sünneti ihya eden mi lanetleniyor?" diye sordu. Ancak Tuğrul Bey'e ulaştırılan Eşari'nin "Makalat" adlı eserinde geçenlerin dinde yeri olmadığı Tuğrul bey tarafından ifade edilip Eş'ari'lerin tel'inine devam edilmiştir⁹³⁸.

Tuğrul Bey'in vefatıyla Alparslan tahta geçince(1072), amcasının veziri olan Amidü'l-mülk'ü azl ve hapsedmiş, daha sonra da öldürtüp her parçasını bir beldeye

⁹³⁴ Subki, III, s. 389.

⁹³⁵ Şerefeddin, s. 265, 266. Mikail Bayram, Tuğrul Bey'in Eşarilere karşı bu tutumu ile ilgili olarak şöyle der: "445/1053 yılında Selçuklu sultanı Tuğrul Bey Eş'ari'nin "Makâlât" adlı eserine vâkıf oldu. Tuğrul Bey, Hanefî mezhepli idi. Onun için minberlerden Eş'ari'nin lanetlenmesini emretti. Çünkü o eserinde dünyada Allah'ın kelâmı bulunmadığını ileri sürmektedir. Bu uygulama Ebu'l-Kasım Kuşeyri'ye ağır geldi. Bunun üzerine "*Şikayetu ehli's-sünne ma nalehum mine'l-mihne*" (Maruz Kaldıkları Baskılardan Sunnilerin Şikâyeti) adlı bir risale kaleme aldı. Bundan sonra bazı olaylar meydana geldi. Kuşeyri ve Eş'ari'lerden bir topluluk Tuğrul Beğ'in huzuruna çıktılar ve Eş'ari'yi lanetleme emrinin kaldırılmasını ondan talep ettiler. Tuğrul Beğ onlara: "*Bana göre Eş'ari bidatçıdır. Mu'tezileye göre haddini aşmıştır. Çünkü Mutezile Kur'an-ı Kerim'in (Allah'ın sözünün) mushaftaki sözler olduğunu ispat etmiştir. O ise, (Eş'ari) bunu inkâr etmektedir.*" Mikail Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Konya 2003, s. 23.

⁹³⁶ Subki, III, s. 391; Şerefeddin, s. 266, 267.

⁹³⁷ Bu eserin içeriği ile ilgili bilgi için bkz. Subki, III, s. 399.

⁹³⁸ İbn Cevzi, I, 340.

göndertmişti⁹³⁹. Kendisine de Nizamülmülk'ü vezir tayin etmişti. Böylece Nişabur'dan ayrılan âlim ve kadılar tekrar dönmeye başladılar. Bu tarihten itibaren manzara değişmiş ve Eşarilerin felaketleri, yerini saadete bırakmıştır⁹⁴⁰.

Görüldüğü üzere Hanefî mezhebinin ağırlığı görülmekle beraber Selçuklular döneminde, özellikle Nizamülmülkle birlikte Şafii mezhebi ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. Bu durumu ortaya çıkaran en önemli unsur kuşkusuz Nizamiye Medresesi olmuştur. Çünkü Medresede Şafii fıkıh ve itikadı ağırlık gösteriyor, hatta medreseye şafii olmayan müderris dahi atanmıyordu.

Yine Ebubekir el-Beyhaki de Şafii ve Eş'ari mezhepleri için çok çalışmış birçok eser verip, öğrenci yetiştirmiştir. Onun bu çalışmaları da Nişabur'da Şafii ve Eş'ari mezheplerinin yaygınlığında büyük tesir göstermiştir⁹⁴¹.

Şafii mezhebinin itikadi kolu olan eşarilik de Nişabur'da büyük taraftar toplamış, bunda Nizamiye Medresesinin başmüderrisi İmamü'l-Haremeyn'in, Ebu'l-Kasım el- Kuşeyri'nin, Ebu Sehl b. Muvaffak'ın, Reis el- Furati'nin büyük etkisinin olduğu anlaşılmaktadır⁹⁴².

Şafiiler Cüveyni'nin ölümünden büyük müteessir olup, Hanefî ve diğer mezhep sahiplerine göre abartılı bulunacak bir matem sergilediler. Cüveyni'nin yerine geçen Gazzali, yazdığı *el-Menhul fi'l- Usûl* adlı eserinde İmam-ı Azam Ebu Hanife'ye yaptığı eleştiriler neticesinde şafiiler karşılarında hanefileri buldular. Ayrıca Gazzali'ye rakip konumda bulunan ve onu çekemeyen bazı Şafiiler de bu olayı körükledi. Hanefiler Sultaniye Medresesinde bir araya gelip şafiiler aleyhine toplantılar tertip ettiler. Ancak Nizamülmülk'ün etkisiyle bu aleyhtarlık eyleme dönüşmemiştir⁹⁴³.

⁹³⁹ Subki, III, s. 393; Şerefeddin, s. 268.

⁹⁴⁰ Şerefeddin, s. 269.

⁹⁴¹ Seyfullah Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, İstanbul 2009, s. 67, 68.

⁹⁴² Piyadeoğlu, s. 116.

⁹⁴³ Piyadeoğlu, s. 116, 117.

c. Şiiler

Aleviler⁹⁴⁴, Nişabur'un azınlık mezheplerindendi. Ancak Beyhaki'de geçen mektuptan anlaşıldığına göre Nişabur'da Şii Alevilerin önemli bir nüfuzu olacak ki Tuğrul Bey Nişabur'a geldiği zaman Alevilerin nâkibi Seyyid Zeyd de Nişabur'un Hanefi kadısı kadı Said'le birlikte Tuğrul Beyi ziyaret edip, bir nevi halk içerisindeki konumlarını ve nüfuzlarını Tuğrul Bey'e göstermek istemişlerdir⁹⁴⁵.

Gazneliler döneminde Nişabur'da yer alan aleviler, siyasi rollerde yer almayıp, devrimci olmaktan ziyade muhafazakâr olduklarından Gazneli Sultanlar bunlara genellikle ılımlı davranmışlardır. Belki bu yüzden Tuğrul Bey Nişabur'a geldiği zaman Tuğrul Bey'in Nişabur hâkimiyetini aleviler kabullenmemişlerdi⁹⁴⁶.

İbn Funduk, Alevilerin Nişabur'a gelişlerini şöyle anlatır: “ *Merhum Muhammed b. Zubâret b. Abdullah Medine amiri idi. Oğlu Cafer Ahmed de kendisine itaat edilen bir emirdi. Taberistan vilayetinde insanların Allah'ın dinine çağırılması sırasında Zeydilerin imamlarındandı. Taberistan halkı ona biat etti. Onunla bir yönetici arasında ihtilaf çıkınca o, Nişabur'a gidip orayı vatan tuttu. Oğlu büyük Seyyid Ebu'l- Hüseyin Muhammed b. Ahmed ez-Zübâret'in doğduğu yer Nişabur'du. Çok sayıda insan onun etrafında toplanarak halife olarak ona biat etti. Hâkim Ebu Abdullah el-Hafız, Tarih-i Nişabur adlı esereinde bir süre onun adına halife olarak hutbe okuduklarını söylemektedir.*”⁹⁴⁷ Bu bilgilerden Nişabur'da yer alan Alevilerin Zeydiyye ekolünden olduğu anlaşılmaktadır.

Sunni iktidâr sahipleri kendilerine siyasi olarak zarar vermedikleri sürece Alevilere dokunmamışlar hatta yeri geldiğinde onlara destek de olmuşlardır. Tahiriler döneminde Alevilerden Seyyid Cefer-i Ahmed evlilik yoluyla Tahiri amiri Tahir b. Hüseyin'le akrabalık kurmuştu⁹⁴⁸. XI. Yüzyılda da Nişabur'da yer alan Alevilerin durumlarınının iyi olduğu, hatta Sebzivar'da kendi aralarında askeri bir

⁹⁴⁴ O dönemde Alevi diye söylenen Şiiler, günümüz alevi ve Şiilerinden biraz daha farklılık arz etmekle beraber, Sünni anlayışın karşısında kendilerinde farklı bir anlayış oluşturmuşlardır. Bunların içerisinde Sünni seyyidlerin de yer aldığı varsayılmaktadır.

⁹⁴⁵ Beyhaki, s. 604.

⁹⁴⁶ Beyhaki, aynı yer; Öztürk, s. 217.

⁹⁴⁷ Öztürk, s. 218, 219.

⁹⁴⁸ Öztürk, s. 220.

güç oluşturup Hüsrevciird'e saldırdıkları ve buradaki bir mahalleyi ateşe verdikleri zikredilmektedir⁹⁴⁹.

d. Kerramiler

IX. yüzyılın ortalarından itibaren Horasan ve Maveräünnehir'de Hanefi Mezhebine bağlı olarak ortaya çıkmış, daha sonra ise Mürcie'nin alt kollarından birisi olarak görülmüş olan⁹⁵⁰ Kerramiye Mezhebi'nin kurucusu Ebu Abdullah Muhammed b. Kerram es-Secezi en- Nişaburi (ö. 255/869) Sistan asıllı Arap bir ailedendi. Nişabur'da öğrenim görüp uzun bir süre burada kalmıştı. Onun görüşlerini savunan ve kabullenen taraftarları, genelde köylüler ve sıkıntı çeken sınıflardı. Bunların çoğu onunla birlikte onun fikirlerini filizlendirdiği Garcistan ve Horasan'ın civar yerleşim yerlerinden Nişabur'a gelenleri oluşturuyordu. Nişabur'da X. Yüzyılda iyiden iyiye güçlenen bu mezhep Bağdat, Kudüs ve Fustat'ta da görülmeye ve buralarda da etkili olmaya başladı. Ama merkez hep Horasan kaldı⁹⁵¹.

Gazneliler döneminde Nişabur'da Kerramilerin başında bulunan Ebubekir Muhammed, Gaznelilerden destek almış ve iyiden iyiye güçlenmiştir. Yine o, almış olduğu bu desteğin gücüyle Nişabur'da Alevi ve Rafizilere savaş açıp onların camilerini yıktırmıştır. Bu layla karşısında Sunileri ve başta Hanefilerin kadısı Kadı Said bulmuştur⁹⁵². Sultan Mahmud'la Ebubekir Muhammed'in arasında öyle bir yakınlık olmuştur ki alışılmışın dışında ilk defa bir din adamı olan Ebubekir Muhammed Sultan Mahmud'un isteğiyle Nişabur reisliğini almıştır. Kadı said ve çevresindekilerin uzun uğraş ve çabaları sonucunda ancak bu görevden azledilebilmiştir⁹⁵³. Bundan sonra tekrar din adamı olmayan Hasenek Nişabur reisi olmuş ve böylece reislik Nişaburlu meşhur aile olan Mikaililerin eline geçmiştir⁹⁵⁴.

488/ 1095 yılında Nişabur'da Kerramiler Nişabur halkına ve diğer mezheplere karşı savaş açabilecek güce geldikleri görülmektedir. Onların bu gücüne karşı İmam Cüveyni ve Kadı Said (Hanefi ve Şafiiler) birleşmişler. Bu birleşimden sonra

⁹⁴⁹ Bkz. Öztürk, s. 222.

⁹⁵⁰ Bkz. Sönme Kutlu "Kerramiye" *DİA*, XXV, s. 294.

⁹⁵¹ Öztürk, s. 213, 214.

⁹⁵² Öztürk, s. 215.

⁹⁵³ Özytürk, s. 216.

⁹⁵⁴ Öztürk, aynı yer.

Nişabur'da Kerramilerle bunlar arasında büyük bir savaş çıkmıştır. Birçok Kerrami öldürülmüş, medrese ve meskenleri tahrip edilmiştir⁹⁵⁵. Bu olaydan sonra Nişabur'da Kerramilerin etkisi görülmemiştir. Daha çok çevre köy ve kasabalarda görülmeye başlamışlardır⁹⁵⁶.

2. Tasavvufi Hayat ve Mutasavvıflar

a. Tasavvufi Hayat

Nişabur ve çevresinin tasavvufu benimsemeleri onların İslamiyeti seçmeleriyle paralellik arz etmektedir. Çünkü onların İslamlaşma sürecinde çevrelerindeki İslam âlimleri zühd ve takva içerikli hadisleri konu edinmişler⁹⁵⁷, bu durum neticesinde İslamla tanışan halklar kendilerini bu çerçevede eğitmiş ve kendilerini tasavvufi bir ortamda bulmuşlardır. Özellikle h. III. Yüzyıldan itibaren Nişabur, tasavvufun ve özellikle Melamiliğin neşet ettiği yerlerden birisi olarak kabul edilmiştir⁹⁵⁸.

9. Yüzyılda yaşamış aslen Rey'li olan Ebu Osman el-Hîri⁹⁵⁹ (ö. 298/910), aynı dönemin Nişabur'unda sufi hareketin öncülüğünü yapan ve Hire mahallesinde tasavvufi sohbetlerde bulunup, nefis terbiyesi ekseninde Melamilik⁹⁶⁰ anlayışı güden Ebu Hafs el-Haddâd(ö. 270/883)'ın sohbetleriyle onun tesirinde kalmış⁹⁶¹ ve daha

⁹⁵⁵ İbn Esir, VIII, s. 506, Öztürk, s. 217.

⁹⁵⁶ Piyadeoğlu, s. 117; Özgüdenli, s. 150.

⁹⁵⁷ Konur Hikmet, "Horasan'ın İslam ve Tasavvuf Tarihine Katkısı", *DEÜİF*, İzmir 2005, XXI, s. 9.

⁹⁵⁸ Bolat Ali, "Muhyiddin İbnü'l- Arabi'de Melamet Tasavvuru", *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2009, S. 23, s. 457,458.

⁹⁵⁹ İkinci tabakadan olup, adı, Sai'd b. İsmail el-Hiri'dir. Aslen Rey'lidir. Şah Şuca'nın talebesi olup, Nişabur'da Ebu Hafs Haddad ve Yahya b. Muaz er-Razi'den hohbet dinlemiştir. Devrinin imamı, zamanının en büyük şeyhi, Nişabur'lu şeyh ve dervişlerin üstadıydı. Şah Şuca ile Nişabur'a geldiğinde Ebu Hafs'ın isteğiyle Nişabur'da kalmış ve 298/910 tarihinde ölümüne kadar Nişabur'da yaşamıştır. Kabri Nişabur'dadır. Cami, s. 217; Abdulvehhab eş- Şa'rani, *Tabakatü'l-Kübra (Lavagihü'l- Envar fi Tabakâti'l- Ahbâr)*, Mısır tarihsiz. I, s. 69.

⁹⁶⁰ Nişabur'da Melamiliği izhar eden ve Melamiliğin şeyhi olarak kabul edilen kişi, Şeyh Hamdun b. Ahmed el-Kassar en-Nisaburi (ö. h.271) kabul edilmektedir. Bkz. eş-Şa'râni, s. 67.

⁹⁶¹ Usta, s. 562,563; İbn el-Mulakkin, *Tabakatü'l-Evliya*, thk. Nureddin Seriyeye, Ezher 1986, s. 239; Ebu Hafs Haddad Nşabur'da tasavvufi tarikatı izhar eden ilk kişi olarak bilinir. Ölüm tarihi farklı kaynaklarda farklı yıllarda (h. 265, 260) belirtilir. Bkz. İbn Mulakkin, s. 249.

sonra Nişabur ve tüm Horasan'ı bu tesir ile etkilemiş bir mutasavvıftı. Ona göre Tasavvuf baştan aşağı edep olarak tanımlanmıştır⁹⁶².

Nişabur'un XI. Yüzyıl sufi ikliminde aslen Miyhene'li olan Şeyh Ebu Said Ebu'l-Hayr'ın⁹⁶³ ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. O daha önceki sufi yaşam tarzından farklı bir anlayış getirerek sema ve raks'ı da vazgeçilmez görmüş, ve müntesiplerine sema ve raks da yaptırmıştır. Aynı zamanda alışılmış münzevi ve gösterişsiz bir hayat anlayışından ziyade Zahoder'in ifadesiyle prence benzer bir yaşam sürdürmüştür⁹⁶⁴. Zahoder onun bu yaşamını “*Yüzden fazla müriden müteşekkil bir maiyet tarafından etrafı çevrilmiş olduğu halde, at üstünde muhteşem bir sükunla yürüyen, sırtında Bizans kumaşından yapılmış hırka ve başında kıymetli sarığı bulunan Ebu Said'in emrinde ve maiyetinde, emirin emrinde olduğu gibi, uşaklar, ayan temsilcileri, memurlar ve askeri şahıslar vardı.*” şeklinde ifade etmiştir⁹⁶⁵. Şeyh Said, Nişabur'da hankah kültürünü getiren ve hankah adabını yerleştiren bir kişilik olarak da önem arzetmekteydi. Onun hankahında her gün iki defa sofrta kurulurdu⁹⁶⁶. O, hankahta bulunan sufilere program uygulamakta, mürit- mürşit ilişkilerini belirlemekte, aynı zamanda daha önceki şeyhlerin ortaya koymadığı ilkeler ortaya koyup, müritlerin yetiştirilmesi, sofrta ve hankah adabı, hankah gelirlerinin hankah için harcanması, hankah kapısının yolculara açık olması gibi ilkeleri vardı⁹⁶⁷. Şeyh Said'in bu yaşam tarzı Nişabur'daki âlimler ve kişiler tarafından sürekli eleştirilmiştir⁹⁶⁸. Hatta Nişabur âlevileri onu her ağızlarına

⁹⁶² Konur, s. 10.

⁹⁶³ Ebu Sai'd Fazlullah b. Ali b. Ebi'l-Hayr Ahmed b. Muhammed el- Miyheni (ö. 440/1049). Serahs ve Ebiverd arasında Miyhene'de h. 357'de doğan Şeyh Said, çocukluğunu burada geçirdi. İlk tasavvufla ve sema ile babasının yanında burada tanıştı. Ebu'l-Kasım Bişr-i Yasin'den şiir ve edebiyat dersleri aldı. Merv'de Ebu Abdullah el-Hazri ve onun ölümünden sonra Ebubekir Abdullah el Mervezi'den fıkıh, tefsir ve hadis dersleri aldı. Serahs'ta Ebu Ali Zahir b. Ahmed'den tefsir ve fıkıh usulü dersleri aldı. Burada aynı zamanda ünlü sufilerden Lokman'ı Serahsi ve onun vasıtasıyla Şeyh Ebu'l- Fazl es-Serahsi ile tanıştı. Onun gelecek tasavvufi hayatını işte bu Ebu'l- Fazl es-Serahsi etkileyecektir. Bu şeyhin tavsiyesi ile Miyhene'ye dönüp çile hayatı yaşadı. Sonra yine bu şeyhin isteği ile Nişabur'a gitti. Nişabur'da önemli Âlim ve sufilerle bir arada bulunan Şeyh Said burada Ebu Abdurrahman es-Sülemi'den hırka giymiştir. Nişabur'daki hayatı Esrar'üt-Tevdit'te ayrıntılı bir şekilde verilen Ebu Said 1049 yılında Miyhene'de vefat etmiştir. Muhammed b. Münevver, s. 11,14. ; Yazıcı Tahsin, “Ebu Said-i Ebü'l-Hayr”, *DİA* , X, s. 220,221; Hücviri, *Keşfü'l-Mahcub*, trc. Dr. İsa'd Abdulhadi Kandil, Mısır 1976, s. 379; İbn el- Mulakkin, s. 372; Cami, s. 445-453.

⁹⁶⁴ Zahoder, s. 514; Öztürk, s. 226.

⁹⁶⁵ Zahoder, aynı yer.

⁹⁶⁶ Kazvini, s. 361.

⁹⁶⁷ Öztürk, s. 251, 252; Muhammed b. Münevver, s. 134.

⁹⁶⁸ Muhammed b. Münevver, s. 104; Cami, s. 467.

aldıklarında lanetle anmışlar ve lanetlerini de açıktan açığa ifade etmişlerdir⁹⁶⁹. Ancak Ebu Said, aldığı eleştiriler kadar da gösterdiği manevi tavır ve kendine has üslup ve davranışlarıyla halktan ve önemli devlet adamlarından sürekli destek almış ve sevilen bir önder olmuştur. Bu durum da kendi konumundaki diğer insanların ona karşı kıskançlık beslemesine neden olmuştur. Özellikle tasavvufa karşı olan âlimler onun sürekli karşısında yer almışlardır. Bunların içerisinde Nişabur halkı tarafından da önemli bir yerde olan Kadı Said de vardı. Ancak Kadı Said'in ona karşı bu tutumunu değiştirdiğini ve onunla sonra iyi bir dostluk kurduğunu görmekteyiz⁹⁷⁰.

Şeyh said'den sonra aynı dönemde Nişabur'un önemli tasavvuf önderlerinden birisi de Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Hevazin el-Kuşeyri idi. İmam Kuşeyri de ilk etapta Şeyh said'in bu tutum ve davranışlarına, özellikle şeyh Said'in musiki, sema ve şiirlerinin içeriğine karşı kuşkulu davranmış, ama daha sonra onun sohbetinde bulunarak onu kabullenmiştir. Daha önceki fıkıh konusunda değindiğimiz gibi Kuşeyri, iyi bir Şafii ve Eşari fakihiydi. Onun Nişabur'da cereyan eden bu fiki ve mezhebi fitneyi ortadan kaldırmak için yazdığı “*Şikayetü ehl'is-Sünne bihikayeti mâ nâlehüm min'el-Mihne*” adlı risalesinin bu fitneyi ortadan kaldırmada önemli bir unsur olduğu tartışılmaz⁹⁷¹. İmam Kuşeyri'de zamanının önemli büyük şeyhlerinden sayılıp⁹⁷², onun kaleme aldığı “*Risaletü'l-Kuşeyriyye fi İlmi't-tasavvuf*” adlı eseri, önemli bir sufi kaynağıdır⁹⁷³. Kuşeyri, Sufinin durumunu şöyle ifade eder: “Sufinin durumu Zatülcenb (birsam, delüzyon, sanrı hastalığı) gibidir. Başlangıcı hezeyan (sayıklama, saçma sapan konuşma), sonu ise sükündür. Bu hastalık müzminleşince, kişi dilsiz olur.⁹⁷⁴” İmam Kuşeyri Şeyh Ebu Ali Dakkak'ın talebesi ve Şeyh Ebu Ali Farmedi'nin hocası, İmamü'l-Haremeyn el -Cüveyni, Ebubekir el-Beyhaki'nin de arkadaşıdır⁹⁷⁵.

Nişabur'un önemli ilmi ve tasavvufi şahsiyetlerinden birisi de Şeyh Feridü'd-din Attardır. “Feridü'd-din Ebu Hamid Muhammed b. Ebu Bekir İbrahim b. İshak Attar-ı Kedkenî-yi Nişaburî, VI/ XII. Yüzyılın sonlarının ve VII/XIII. Yüzyılın

⁹⁶⁹ Öztürk, s. 228.

⁹⁷⁰ Muhammed b. Münevver, s. 103, 104; Cami, s. 468-469.

⁹⁷¹ Daha geniş bilgi için bkz. Subki, III, s. 390-406.

⁹⁷² Es-Sarifini, s. 365; İbn Esir, VIII, s. 402; İbn Cevzi, XVI, s. 148; Cami, s. 460; Hücviri, s. 382.

⁹⁷³ Öztürk, s. 228.

⁹⁷⁴ Cami, s. 460.

⁹⁷⁵ Cami, aynı yer; İbn Cevzi, XVI, s. 148.

başlarının ünlü şair ve mutasavvıflarındandır. Attar, hayatının ilk yıllarında tasavvuf mesleğine girene kadar, tıp bilgilerini de gerektiren eczanesinde tabiblik de yapmıştır⁹⁷⁶.” Şeyh Mecdü’-d-din Bağdadi’nin müridi olan Attar, tasavvufla ilgili “*Tezkiretü’l-Evliya*” adlı eserini yazmıştır. Tevbesine sebep şu olay anlatılır: Bir gün Attar dükkânında alışverişle uğraşırken bir derviş çıkageldi. Ve birkaç kere “Allah için bir şey” dedi. Attar dervişe iltifat etmedi. Bu esnada dervişle arasında şu konuşma geçti: Ey efendi! sen nasıl öleceksin? Sen nasıl öleceksen öyle. Sen benim gibi ölebilir misin? Evet! Dervişin ağaçtan bir çanağı vardı, başının altına koydu, “Allah” deyince can verdi. Bunu gören Attar, yüreğinden vurulmuşa döndü, dükkânını dağıttı ve bu yola yöneldi⁹⁷⁷.

Mevlana Celaleddin Rumi, Belh’ten hicret edip Nişabur’a uğradığında Attar’ın ihtiyarlığında sohbetine erişmişlerdi. Attar: “Esrarname” adlı kitabını Mevlana hazretlerine vermişti. Hz. Mevlana o kitabı kendi yanında tutardı. Maarif ve hakikatlerin açıklamasında ona uyardı⁹⁷⁸. Feridü’-d-din Attar 627/1230 senesinde Moğol zulmü esnasında Nişabur’da 124 yaşında şehid edilmiştir⁹⁷⁹. Kabri Nişabur’da olup, günümüzde de ziyaret edilmektedir⁹⁸⁰.

b. Mutasavvıflar

Nişabur’un sufi kişilikleri daha çok 10. yüzyılda yoğunluk kazanmış, daha sonraki yüzyıllarda sufi kişiler tasavvufi yönlerinden ziyade ilmi yönleri ile ön plana çıkmışlardır. Biz de bu durumdan dolayı ağırlıklı olarak, konumuz dışında olsa da, çalıştığımız dönemle birlikte 10. yüzyıl mutasavvıflarını ele almaya çalıştık.

Ebu’l-Kasım en-Nasrabazi(ö. 367/977-978), İbrahim b. Muhammed b. Mahmuveyh en-Nasrabazi⁹⁸¹. Aynı zamanda hadis ve tarih âlimidir. Şibli, Eba Ali

⁹⁷⁶ Öztürk, s. 268.

⁹⁷⁷ Cami, s. 814, 815.

⁹⁷⁸ Cami, aynı yer.

⁹⁷⁹ Cami, 816.

⁹⁸⁰ Bkz. Ekler, s.

⁹⁸¹ Cami, s. 375.

er-Ruzbari, el-Murtaiş⁹⁸² gibi şeyhlerin sohbetlerine katılmıştır. Ebu Abdurrahman es-Sülemi'nin hocasıdır⁹⁸³.

Ebu'l-Abbas ed-Dineveri (ö. 340/952'den sonra), Ebu'l-Abbas ahmed b. Muhammed ed-Dineveri. Nişabur'da vaizlik yaptı. H. 340'dan sonra Semerkant'ta vefat etti⁹⁸⁴.

Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Hamdun. Nişabur'un büyük şeyhlerinden olup, Eba Ali es-sakafi, Abdullah b. Menazil, Şibli ve Ebubekir b. Tahir ile sohbet etmiştir. Tarikatında vaktinin tekiydi⁹⁸⁵.

Ebu Abbas Baverdi, Nişabur'da ikamet ederdi. Şibli'yi görmüştü⁹⁸⁶.

Ebu Amr ibn Nüceyd (ö. 366/ 976-977), İsmail b. Nüceyd b. Ahmed b. Yusuf es-Sülemi. Ebu Abdurrahman es-Sülemi'nin dedesidir. Cüneydi Bağdadi ile görüşmüştür. Vaktinin büyük şeyhlerindedir. O, "Tasavvufu, emir ve nehyin altında buluna bir sabırdır" diye tanımlar. Yine O, şöyle der: " Allah kulunda hayrı irade ettiği zaman kulunu Salihlerin ve hayırlı kişilerin hizmetkârı yapar."⁹⁸⁷

Ebu Osman el-Hiri (ö. 298/910-911) bkz. s. 134'ün dipnotu.

Ebu Osman el-Ma'ribi (ö. 373/892), Said b. Selam. Nişabur'da vefat etmiş ve Ebu Osman el-Hiri ve Ebu Osman en-Nasibi'nin kabirlerinin yanında medfundur⁹⁸⁸.

Ebu Sehl Su'lûkî (ö. 369/979), Muhammed b. Süleyman es-Su'lûkî el- Fakir. Şeri ilimlerde zamanının bir tanesi ve imamıydı. Şibli, Murtaiş ve Ebu Ali Sekafi ile sohbet etmiştir. Ebu'l- Hasan Busenci ve Ebu Nasr es-Saffar'ın sohbetlerinde bulunmuştur. Hicri 369 Zilkade ayında Nişabur'da vefat etmiştir⁹⁸⁹.

Said b. Selam el-Ma'ribi(ö. 373/983-984), Said b. Selam el- Girmani el- Bağdadi en- Nisaburi. Şeyhlerin büyüklerindedir. Hal ve keramet sahibidir. H. 373'te Nişabur'da vefat etmiştir. Ebu Osman el-Hiri'nin yanına defnedilmiştir⁹⁹⁰.

⁹⁸² Bağdad'da ikamet edip aslen Nişabur'ludur. Irak'ın tek büyük şeyhlerinden olmuştur. Bkz. Eş-Şa'râni, I, s. 84.

⁹⁸³ İbn el-Mulakkin, s. 26; Eş-Şa'râni, I, s. 97, 98.

⁹⁸⁴ İbn el-Mulakkin, s. 79; Cami, s. 283; Eş-Şa'râni, I, s. 96

⁹⁸⁵ Eş-Şa'râni, I, s. 99.

⁹⁸⁶ Cami, s. 284.

⁹⁸⁷ İbn el-Mulakkin, s. 106-107.

⁹⁸⁸ Cami, s. 219.

⁹⁸⁹ Cami, s. 459.

⁹⁹⁰ İbn el-Mulakkin, s. 237.

Ebu Hamid el-Gazzali (ö. 505/1111), bkz. s. 73'ün dipnotu.

Ebu'l-Hasan el-Buşenci (ö. 347/958-959), Ali b. Ahmed b. Sehl el-Buşenci. Nişabur'a yerleşmiş ve burada kendinse bir hankah yaptırmıştır. İbn Ata, Hiri gibi şeyhlerin dostlarından. H. 347'de Nişabur'da vefat etmiştir. Vefatıyla Nişabur'da fütüvvet ve ahlak tariki kesintiye uğramıştır⁹⁹¹.

Ebu Aliyyi's-Sakafi (ö. 338/949-950), Muhammed b. Abdulvehhab. Ebu Hafs Hadda ve Hamdun Kassar'ı görmüştür. Nişabur'da imam ve mukaddem idi. Şeri ilimleri bırakıp tasavvufla meşgul oldu⁹⁹². Nişabur'da tasavvuf onun sayesinde yaygınlaşmıştır⁹⁹³.

Ebu Ali Dakkak (ö. 405/1014), Hasan b. Muhammed ed-Dakkak. Nişabur'da zamanının dili, vaktinin imamı idi. Nasrabadi'nin müridiydi. Nişabur'da vaizlik yapardı. H. 405'te Zilkade ayında Nişabur'da vefat etti⁹⁹⁴.

Ebu Ali Fârmedi, Fazl b. Muhammed. Horasan'ın Şeyhu's-Şuyuhu idi. Vaaz ve nasihatte Ustad Ebu'l-Kasım Kuşeyri'nin talebesidir. Tasavvufta Şeyh Ebu'l-Kasım Gurgani Tusi ile Şeyh Ebu'l-Hasan Harakani'ye intisablıdır. Gençliğinde Nişabur'da Şeyh Ebu said'den çok etkilenmiş ve şeyh Nişabur'dan ayrılıncaya kadar hizmetinde bulunmuştur. Şeyh Nişabur'dan ayrıldıktan sonra İmam Kuşeyri'nin tavsiyesiyle iki yıl ilimle meşgul olduktan sonra Kuşeyri'nin hankahında tasavvufa dönmüştür.⁹⁹⁵

Ebu Abdurrahman es-Sülemi (ö. 412/1021-1022), Muhammed b. El-Hüseyn b. Muhammed b. Musa. "Sünen",Tefsir",Tarih, Tabakat'ı Meşayih" kitaplarını yazmıştır. Şeyh Ebu'l-Kasım en-Nasrabadi'nin mürididir. Şeyh Ebu Said ebu'l-Hayr, Pir Ebu'l- Fadl'ın sohbetlerinde bulundu. Nişabur'da vefat etmiştir⁹⁹⁶.

Abdullah b. Muhammed b. Menazil (ö. 329/940-941), Abdullah b. Muhammed b. Menazil Ebu Muhammed en-Nisaburi. Melami şeyhidir. Tarikatında vaktinin tekiydi. Hamdun el-Kassar'ın dostudur. Zahiri ilimler alanında da âlimdi. H. 329'da Nişabur'da vefat etmiştir⁹⁹⁷.

⁹⁹¹ İbn el-Mulakkin, s. 252.

⁹⁹² Cami, s. 348.

⁹⁹³ İbn el-Mulakkin, s. 298; Eş-Şa'râni, I, s. 85.

⁹⁹⁴ Cami, s. 436.

⁹⁹⁵ Cami, s. 513, 514.

⁹⁹⁶ İbn el-Mulakkin, s. 313; Cami, s. 457.

⁹⁹⁷ İbn el-Mulakkin, s. 345; Cami, s. 353; Eş-Şa'râni, I, s. 85.

Ebu'l-Kasım er-Razi (ö. 378/988), Cafer b. Ahmed b. Muhammed. Nişabur'da ikamet edip, Eba'l-Abbas b. Ata Eba Muhammed el-Ceriri, Eba Ali er-Ruzbari ile sohbet etmiştir. Malı mülkü çok olmasına rağmen infak ederek bitirmiş ve fakir olmuştur. H. 378'de Nişabur'da vefat etmiştir⁹⁹⁸.

Ali b. Şuayb es-Saka, Hirelidir. Ebu Hafs ile sohbet etmiştir⁹⁹⁹.

Ali b. Büandar(ö. 359/970), Nişabur'da Ebu Osman el-Hiri ve Mahfuz'la sohbet etmiştir. Nişabur'un önde gelen şeyhlerindendir. Çok hadis rivayet etmiştir¹⁰⁰⁰.

Mahfuz b. Mahmud en-Nisaburi (ö. 303/ 915-916), Mahfuz b. Mahmud. Ebu Hafs en-Nisaburi'nin dostlarındandır. Nişabur'un kadim şeyhlerindendir¹⁰⁰¹.

Ebubekir et-Tamestani (340/ 951-952), İbrahim ed-Dabbağ'ın dostudur. H. 340'tan sonra Nişabur'da vefat etmiştir¹⁰⁰².

⁹⁹⁸ Hücviri, s. 320, 321; Cami, s. 260.

⁹⁹⁹ Cami, s. 242.

¹⁰⁰⁰ Cami, s. 250; Eş-Şa'rani, I, s. 99.

¹⁰⁰¹ İbn el-Mulakkin, s. 366; Eş- Şa'râni, I, s. 80.

¹⁰⁰² İbn el-Mulakkin, s. 340.

SONUÇ

Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulduğu şehir olan Nişabur'un o dönem (XI. ve XII. y.y.) içerisinde siyasi, sosyal, iktisadi ve kültürel yönünü bilmek Selçuklu Devleti'nin kuruluş temelini daha iyi anlamamızı sağlayacaktır.

Fiziki unsurlar içerisinde Nişabur'un oturduğu bölgenin önemli ticaret yolları üzerinde yer alması neticesinde bu yolu sadece ticaret yapanların değil, âlimlerin ve talebelerin kullandığı muhakkaktır. Nişabur İpek ve Baharat yollarının kavşağında olma özelliği sayesinde ve tarihin verdiği şansla hem önemli devletlere (Sasaniler, Saffariler, Tahiriler, Samanoğulları, Gazneliler ve Selçuklular) merkezlik yapıyor hem de ticari, ilmi ve fikri anlamda merkeze yakın önemli bir şehir misyonunu sergiliyordu. Söylenen bu unsurlara paralel olarak da mütemeyyiz ilim ve düşünce insanları (Sülemi, Sabuni, Beyhaki, Nizamülmülk, İmamü'l-Haremeyn el-Cüveyni, Ömer Hayyam, El-Gazzali vd.) şehri kendilerine mesken kılıp ilim ve kültür merkezleri yapmışlardır. Ayrıca Selçukluların en önemli eğitim merkezlerinden olan Nizamiye medreseleri içerisinde ilk Nizamiye medresesi ve Selçuklu ilk medresesi - ki Sultan Tuğrul Bey'e atfedilen Medrese-i Sultaniye- örneğini burada görüyoruz. İlk Hankâh kültürü de burada gelişiyor ve sufilerin ve dervişlerin geleneksel yaşam biçiminin örnekleri ilk burada sergileniyordu. Şeyh Ebu Said el-Miyheni uzun süre burada kalmış ve ehl-i sufiyenin hankâh kültürünü ve yaşam biçimini yaparak ve yaşatarak ortaya koymuştur. Şehirde yetişmiş büyük ilim insanları devrin en önemli ve etkili ilim adamları olarak Horasan, Hicaz, Bağdad gibi şehirlere dağılmış ve buldukları şehirlerin ilmi yapısında etkili olmuşlardır. Coğrafyacılar Moğol istilasına kadar bu şehri Horasan'ın en güzel şehirlerinden sayıyorlardı. Hatta Abdullah b. Tahir burayı merkez yapmasını havasının, insanların ve toprağının güzelliğine, yumuşaklığına ve bereketine dayandırıyor.

Yukarıdaki gelişmelerin yaşanmasında bizim ortaya koymaya çalıştığımız tespit, Nişabur'un Coğrafi faktörü içerisinde yer alan yolları, iklimi, fiziki yapısı ile siyasi rol kazanmışlığı sonucunda hızla ekonomik olarak gelişmesidir. Ekonomik gelişmişliği beraberinde ilmi ve fikri gelişmişliği de getirmiştir. Bütün bunlar şehri diğer şehirlere karşı yükseltmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- AKYÜZ Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, (9. Baskı), PegemA yay, Ankara 2004.
- BAKIR, Abdulhalik, *Ortaçağ İslam Dünyasında Tekstil Sanayi Giyim- Kuşam ve Moda*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2005.
- “Ortaçağ İslam Dünyasında Dokuma Sanayi”, *Belleten*, S.241, Ankara 2000.
- BARTHOLD, Viladimir, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (hz. Hakkı Dursun Yıldız), TTK, Ankara 1990.
- BAYRAM, Mikail, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen yay, 1. Baskı, Konya 2003
- BERTHEL, E. “Muizzî”, *İA*, MEB, VIII, İstanbul 1979, s. 558- 560.
- BEYHAKİ, Ebu'l- Fazl Muhammed b. Hüseyin (ö.1077), *Tarihu'l- Beyhaki*, (Arapçaya tercüme edenler Yahya el- Hişab, Sadık Neş'et), Dâru'n- Nahzatü'l- Arabiye, Beyrut 1982.
- BİLDİRİCİ, Yusuf Ziya, “*Türklerde İlim Hayatı*”, PAÜEFD, S. 2, Denizli 1997, s. 31-41.
- BOLAT, Ali, “Muhyiddin İbnü'l-Arabi'de Melamet Tasavvuru”, *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, (İbnü'l-arabi Özel Sayısı-2), S. 23, 2009, s. 457-469.
- CAMİ, Abdurrahman (ö. 898/1492), *Nefahâtü'l-Üns (Evliya Menkıbeleri)*, trc. Lamii Çelebi, Haz. Süleyman Uludağ- Mustafa Kara, Marifet yay. İstanbul 1995.
- CAN, Yılmaz, *İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, TDV, Ankara 1995.
- DAĞ, Mehmet – ÖYMEN, Hıfzırrahman R., *İslam Eğitim Tarihi*, MEB, Ankara 1974.
- EL- AMMADİ, Muhammed Hasan Abdulkerim, “Nizamiyetü Nisabur”, *Mecelletü Merkezi'l- Vesaiki ve'l- Dirasâti'l-İnsaniyye*, Katar Üniversitesi, S.15, Katar 2003. s. 55-106.
- EL-BELAZURİ, Ahmed b. Yahya b. Cabir (ö. 982), *Futûhu'l- Buldân*, (çev. Zakir Kadiri Ugan), Maarif matbaası, İstanbul 1956.
- EL- BUNDÂRİ, (ö. 1245), *Zubdet en-Nusra ve Nuhbet el- Usra*, (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi, adıyla çeviren Kıvameddin Burslan), Maarif matb, İstanbul 1943.

- EL- HAMEVÎ, Şihabuddin Ebu Abdullah Yakut b. Abdullah(ö. 1229), *Mu'cemu'l-Buldan*, C.1-6, Beyrut tarihsiz.
- EL- YAKUBÎ, Ahmed b. İshak b. el- Vâzih(ö. 905), *Kitabu'l- Buldan*, (çev. Murat Ağarı), Bayrak matb, İstanbul 2002.
- EN- NİSABURÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim(ö.1014), *Tarihu Nisabur*, (Farsça'ya trc. Muhammed b. Hüseyin Nişaburi), Tahran 1372.
- ES- SARİFİNÎ, Takiyyuddin Ebu İshak İbrahim b. Muhammed (ö.1243), *el-Müntehâb min Kitabi's-Siyak li Tarih-i Nisâbûr*, (thk. Halid Haydâr), el-Mektebetü't- Ticariyye, Mekke tarihsiz.
- ES-SUBKÎ, Tacü'd-din Ebi Nasr Abdulvehhab b. Ali b. Abdî'l- Kafi (ö. h. 771), *Tabakât Üş-Şafiiyyeti'l- Kübra*, (tahk. A. Fettah M. El-Çilu, Mahmud. M. Et-Tahi), C.4- 8, Halep 1968,
- EŞ-ŞA'RÂNÎ, Abdulvehhab, *Tabakâtü'l-Kübra(Lavagihü'l-Envar Fi Tabakâti'l-Ahbâr)*, I-II, Mısır Tarihsiz.
- FAZLULLAH, Reşidüddin(öl.1318), *Cami'üt-Tevarih*,(çev. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş), Selenge yay, İstanbul 2010.
- HIZLI, Mefail, “*Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler*”, UÜİFD, II/2, Bursa 1987, s. 273-281.
- HİNZ, Walter, “İslamda Ölçü Sistemleri”, (çev. Sevim Acar), *MÛTAD*, V, İstanbul 1990, s. 1-182.
- HONİGMAN, Ernst. “Nişapur”, *İA*, IX, MEB, İstanbul 1964, s. 302- 304.
- HÜCVİRÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Osman b. Ebi Ali el-Cellabi el-Hücviri el-Ğaznevi. (ö. h. 465 ?), *Keşfü'l-Mahcûb*, trc. İsa'd Abdulhadi Kandil, Mektebetü'l- İskenderiyye, Yanya 1974.
- İBN CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (ö. h. 795), *el-Muntazam fi Tarihi'l-Mulûk ve'l-Ümem*, (tahk. Muhammed Abdulkadir Ata, Mustafa Abdulkadir Ata), Dâru'l- Kütübü'l- İlmiye, C. 13-16, Beyrut 1992.
- İBN ESİR, İzzeddin Ali b. Muhammed, (d. 1160), *El- Kamil Fi'l- Tarih*, (neşr. Ebu Suheyb), C.9, Ürdün tarihsiz.
- İBN HAVKAL, Ebi'l- Kasım (X. Yüzyılda yaşamış), *Kitabu Suretü'l- Arz*, (edt. M. J. DeGoeje), Leyden 1938.
- İBN HURDAZBİH, Ubeydullah b. Abdullah. *Kitabu'l- Mesalik el- Memalik*, (edt. M. J. De Goeje), Leyden 1889.

- İBN KUNFUZ, Ebi'l- Abbas Ahmed b. Hasan b. Ali b. El- Hatîp (ö. h. 809), *el-Vefeyât*, (thk. Adil Noyhad), Dârü'l- Âfak el- Cedide, 4. Baskı, Beyrut 1983.
- İBN MULAKKİN, Siracü'd-din Ebi Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed el-Mısri (h. 723-804), *Tabakatü'l-Evliya*, thk. Nureddin Seriyeye, Mecmaa'l-Buhus el-İslamiyye, Dâr el- Ma'rife, 2. Baskı, Ezher 1986.
- İBN RUSTEH, Ebu Ali Ahmed b. Ömer, *Kitab el- A'lâki'n-Nefise*, (edt. M.J. De Goeje), Leyden 1870.
- İSTAHİRİ, Ebu İshak İbrahim b. Muhammed, *Kitabu'l- Mesalik Ve'l- Memalik*, (tahk. M. J. De Goeje), Leyden 1927.
- USLU, Recep, *Hicri I. II. Yüzyillarda Horasan Tarihi*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1997.
- KARA, Seyfullah, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, İz yay, (2. Baskı), İstanbul 2009.
- KAZVİNİ, Zekeriya b. Muhammed (d. 1203), *A'sarü'l- Bilâd ve Ahbârü'l- İbâd*, (edt. Ferdinand Wüstenfeld), Göttingen 1848.
- KONUR, Himmet, *Horasan'ın İslam ve Tasavvuf Tarihine Katkısı*, DEÜİFD, S. XXI, İzmir 2005.
- KÖSE, Aslıhan, *Sultan Tuğrul Bey Dönemi Hâkimiyet Mücadeleleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2008.
- KÖYMEN, M. Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ayyıldız matb, Ankara 1963.
- Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, TTK, Ankara 1989.
- Alparslan ve Zamani*, TTK, Ankara 1989.
- Tuğrul Bey ve Zamani*, Nakışlar yayınevi, İstanbul 1976.
- KURPALİDİS, G.M, *Büyük Selçuklu Devletinin İdâri, Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (çev. İlyas Kamalov), Ötüken neşriyat, İstanbul 2007
- KURT Hasan, "Devlet Kurma Sürecinde Samanoğulları", AÜİFD, XLIV/2, Ankara 2003, s.109-129.
- KUTLU, Sönmez, " Kerramiyye", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 294.
- LOMBARD, Maurice, *İlk Zafer Yıllarında İslam*, (çev. Nezih Uzel), Pınar yay,

İstanbul 1983.

MAKDİSİ, Şemseddin Ebu Abu Abdullah Muhammed b. Ahmed Ebubekir el-Benna eş-Şami el-Makdisi el- Beşşari, *Kitabu Ahsen et-Tekasim Fi Ma‘rifeti ‘l-Ekâlim*, (edt. M. J. De Geoje), Berill Matb, Leyden 1877.

MERÇİL, Erdoğan, *Büyük Selçuklu Devleti* (2. Baskı), Nobel yay, Ankara 2008.

----- “*Büyük Selçuklular Devrinde İpek Yolu üzerinde Bir Şehir: Nişabur*”, *Dünden Bugüne İpek Yolu*, Ötüken neşriyat, İstanbul 2008, s.130-134.

----- “*Büyük Selçuklu Devleti Tarihi*”, *Türkler*, IV, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002.

MEVDUDİ, Ebu’l-A’la, *Selçuklular Tarihi*, (çev. Ali Genceli), Ankara 1966.

MUHAMMED B. MÜNEVVER (ö. 1178), *Esrar et- Tevhid fi Makamâti ‘ş- Şeyh Ebi Said*, (çev. Süleyman Uludağ), Kabalcı yay, İstanbul 2004.

NASIR-I HÜSREV, *Sefername*, (çev. Abdulvehap Tarzi), MEB, İstanbul 1967.

OCAK, Ahmet, “Selçuklu Medreselerinin Mağrip ve Endülüs Üzerindeki Etkileri” *International Periodical For the Languages, Literature And History of Turkish or Turkic*, 2009, 4/3, s. 1622- 1647.

ÖZCAN, Abdulkadir, “Ayyar”, *DİA*, IV, İstanbul 1994, s. 296.

ÖZCAN Koray, “Orta Asya Türk Kent Modelleri Üzerine Bir Tipoloji Denemesi (VIII. Yüzyıldan XIII. Yüzyıla Kadar)”, *Gazi Üniv. Mim. Müh. Fak. Dergisi*, C. 20, II, Ankara 2005, s. 251-265.

ÖZÇAMÇA, Salih, *Büyük Selçuklu Şehirleri Ulaşım- Ticaretteki yeri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2007.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Nişabur”, *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 149-151.

----- *Ortaçağ Türk- İran Tarihi Araştırmaları*, Kaknüs yay, İstanbul 2006.

ÖZTÜRK, Mürsel, *Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan*, KBY, Ankara 2001.

PIRLANTA, İsmail, *Fethinden Samaniler Dönemi Sonuna Kadar Nişabur*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2010.

- PİYADEOĞLU, Cihan, *Büyük Selçuklular Döneminde Horasan (1040-1157)*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2008
- RAVENDİ, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Rahatu's-Sudur ve Ayetü's-sürur*, (Farsça'dan çev. Ahmed Ateş), C.1-2, TTK, Ankara 1957.
- SAMİ, Şemseddin, *Kamusu'l- A'lâm*, VI, Kaşgar neşriyat, Ankara 1996.
- SARI, Mevlüt, *El-mevarid Arapça Türkçe Lügat*, Bahar yay. İstanbul tarihsiz.
- SEMANİ, Ebu S'ad Abdulkerim b. Muhammed b. Mansur et- Temimi (ö. 562/1166), *El-Ensab*, (thk. Ekrem el- Boşi) C. 1-12, İbn Teymiye Mektebi, Kahire 1984.
- SÖYLEMEZ, M. Mahfuz, *Bedevilikten Hadâriliğe Kufe*, Ankara Okulu yay, Ankara 2001.
- SÜMER, Faruk, *Oğuzlar(Türkmenler) Tarihleri- Boy Teşkilatı*, TDAV, (5. Baskı), İstanbul 1999.
- "Reis", *DİA*, XXXIV, İstanbul 2007, s. 543.
- "Dihkân", *DİA*, IX, İstanbul 1994, s.289- 290.
- ŞAHİNOĞLU, M. Nazif, "Attar Feridü'd-din", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 95-98.
- ŞEREFEDDİN, Mehmed, (ö. 1947), (haz.(Seyit Bahçıvan), "Selçukiler Devrinde Mezahib", *Marife*, II/II, Konya 2002.
- ŞEŞEN, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı*, İSAR, İstanbul 1998.
- TOYSAL, Alper Tunga, *Tuğrul Bey Dönemi Selçukluların Dini Siyaseti*, (Basılmamış Y. Lisans Tezi), Kayseri 2007.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*,(Onuncu Baskı) Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009.
- Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*,(Ondördüncü Baskı),Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003.
- ULUDAĞ, Süleyman, "Hankâh", *DİA*, XVI, İstanbul 1997, s. 42-46.
- USTA, Aydın, *Türklerin İslamlaşma Serüveni*, Yeditepe yay. İstanbul 2007.
- YAZICI Tahsin, "Ebu Sad-i Ebü'l-Hayr", *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 220-222.
- YETİK Erhan, "Ebu Osman el-Hiri", *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 208.

ZAHODER, B, *Selçuklu Devletinin Kuruluşu Sırasında Horasan*, (çev. İsmail Kaynak), Belleten, XIX/76, TTK, Ankara 1955.

ZEHEBİ, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman(ö. 847/ 1347), *El- İber fi HaberMen Ğaber*, (thk Muhammed Said b. Besyuni), C. 1-4, Dâr el-Kütüb el- İlmiye, Beyrut 1985.

ZÎF, Şevki, *Mu'cemü'l- Vasît*, Mektebetü's- Şur'uku'd- Düveli, Kahire 2004.

EKLER

- EK 1. Nişabur ve Çevresini Gösteren İbn Havkal'a ait Harita**¹⁰⁰³
- EK 1.1. Horasan ve Nişabur çevresini gösteren harita**¹⁰⁰⁴
- EK 1.2. Nişabur ve yollar**¹⁰⁰⁵
- EK 2. Orta Asya Türk şehir planı örneği**¹⁰⁰⁶
- EK 3. Tuğrul Bey'in Nişabur'da bastırıldığı para sikke örnekleri**¹⁰⁰⁷
- EK 4. Binalud Dağı**¹⁰⁰⁸
- EK 5. Nişabur Kazıları**¹⁰⁰⁹
- EK 6. Su kanalı Kazısı**¹⁰¹⁰
- EK 7. 1940 lı yıllarda Nişabur kazısı**¹⁰¹¹
- EK 8. İç kale (Kahendez)**¹⁰¹²
- EK 9. Nişabur'da yapılan kazılarda ortaya çıkmış işlemeli bir sütun**¹⁰¹³
- EK 10. Nişabur'da çıkarılmış işli kazan**¹⁰¹⁴
- EK 11. Nişabur'da II. Yüzyıla ait bir seramik örneği**¹⁰¹⁵
- EK 12. Feridüddin Attar Türbesi**¹⁰¹⁶
- EK. 13. Ömer Hayyam'ın Nişabur'da yapılmış büstü**¹⁰¹⁷

¹⁰⁰³ İbn Havkal, s. 325-326.

¹⁰⁰⁴ Piyadeoğlu, s. 340.

¹⁰⁰⁵ Uslu, haritalar, harita 3, 4.

¹⁰⁰⁶ Koray Özcan, "Orta Asya Türk Kent Modelleri Üzerine Bir Tipoloji Denemesi (VIII. Yüzyıldan XIII. Yüzyıla Kadar)" *Gazi Üniversitesi Müh. Mim. Fak. Dergisi*, S. 20, Ankara 2005, s. 260.

¹⁰⁰⁷ http://www.mcsearch.info/search.html?search=similar%3A434496&view_mode=1#0 28/ 05/ 2011

¹⁰⁰⁸ http://en.wikipedia.org/wiki/Mount_Binalud 19/09/2010

¹⁰⁰⁹ http://12.151.120.44/toah/hd/nish/hd_nish.htm 19/09/ 2010

¹⁰¹⁰ http://12.151.120.44/toah/hd/nish/hd_nish.htm 19/09/2010

¹⁰¹¹ http://12.151.120.44/toah/hd/nish/hd_nish.htm 19/09/2010

¹⁰¹² http://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Archaeological_sites_in_Neyshabur 02/03/ 2011

¹⁰¹³ http://12.151.120.44/toah/hd/nish/hd_nish.htm 19/19/ 2010

¹⁰¹⁴ http://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Archaeological_sites_in_Neyshabur 02/ 03 2011

¹⁰¹⁵ http://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Islamic_ceramics_from_Neyshabur 02/03/2011

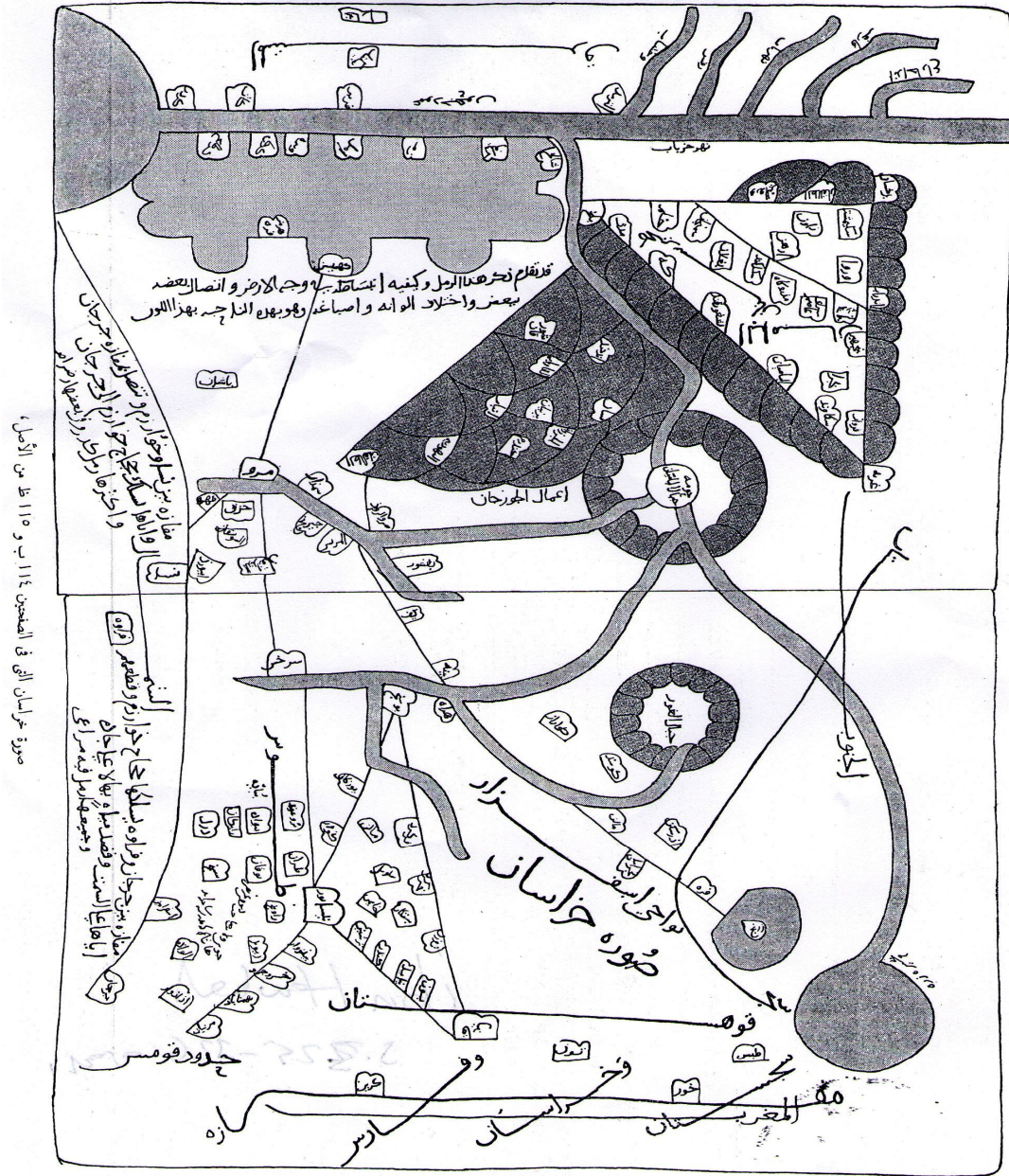
¹⁰¹⁶ http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Attar_mausoleum0.jpg 02/03/2011

¹⁰¹⁷ http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/7d/Omar_Khayyam_statue.jpg 02/03/2011

EK. 14 Şeyh Ebu Said'in Nişabur'daki Anıtı¹⁰¹⁸

EK 1

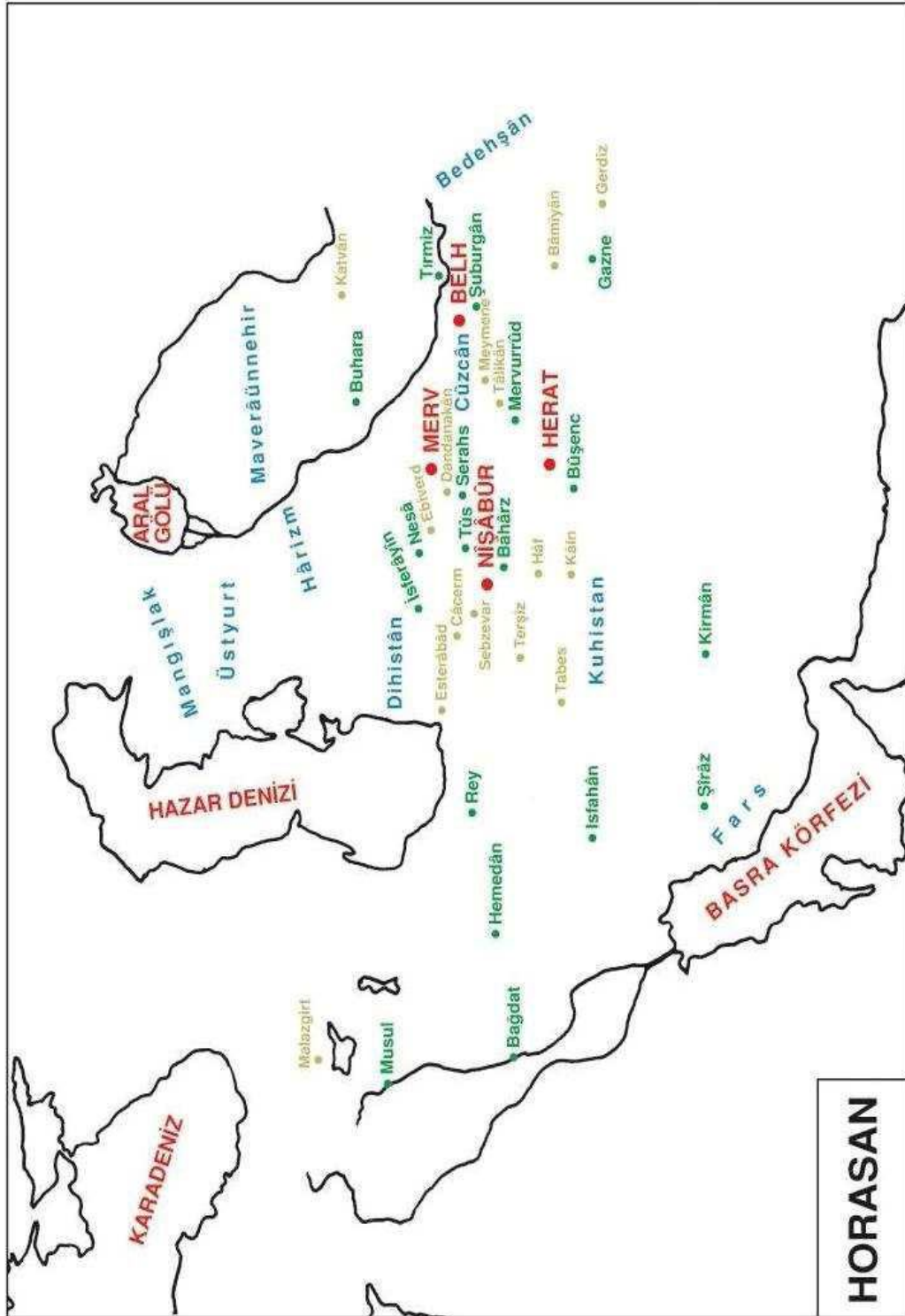
Şekil 1 İbn Havkal'ın Nişabur'un bazı yerleşim yerlerini gösterdiği haritası¹⁰¹⁹

¹⁰¹⁸ http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/83/Abu-Sid_Abul-Khayr.jpg 02/03/2011

¹⁰¹⁹ İbn Havkal, s. 325-326.

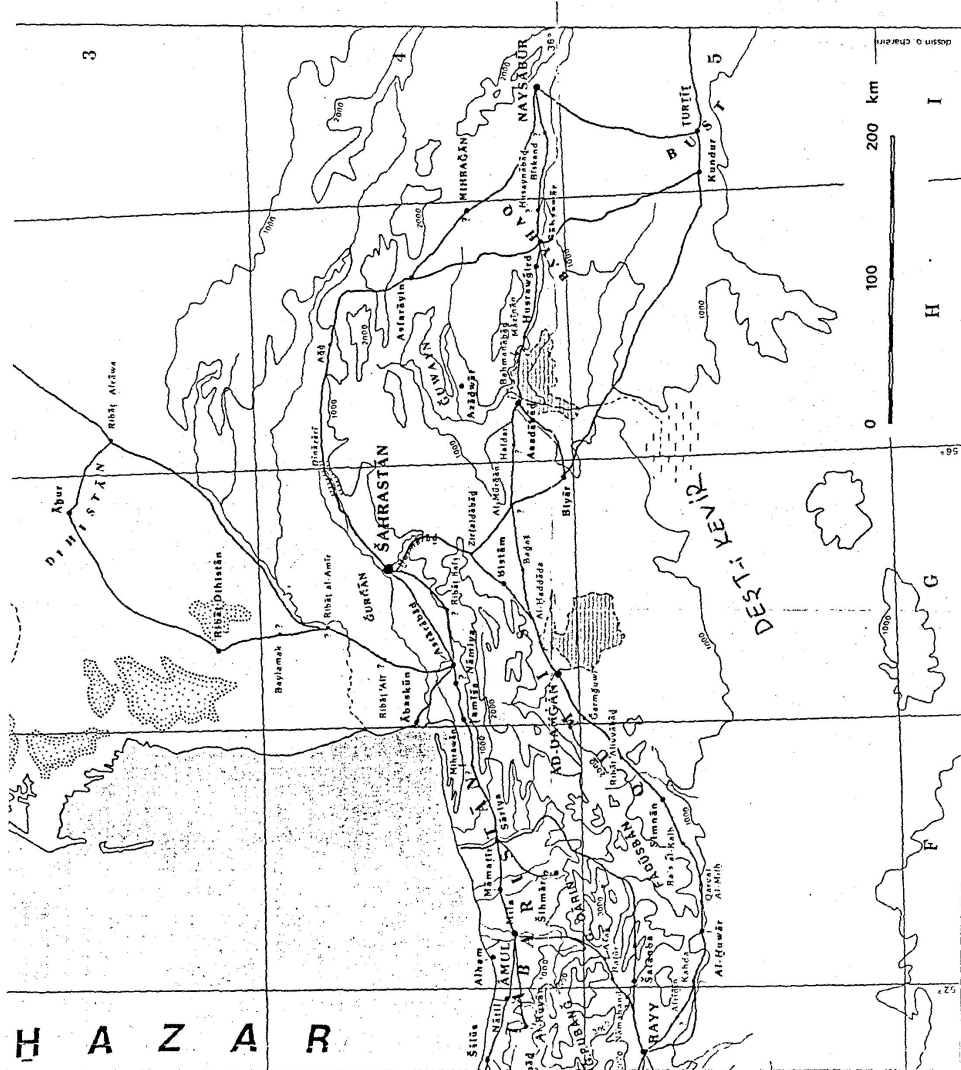
EK 1.1.

Şekil 2 Horasan ve Nişabur çevresini gösteren harita¹⁰²⁰

¹⁰²⁰ Piyadeoğlu, s. 340.

EK. 1.2.
Şekil 3 Rey- Nişabur yolu ¹⁰²¹

III. HARİTA

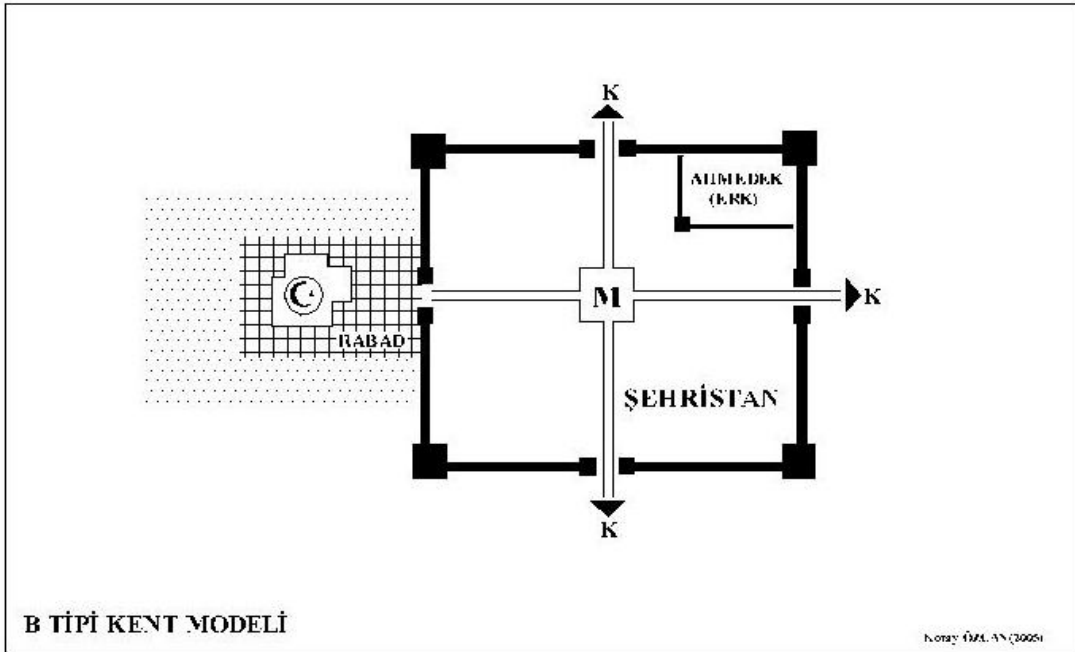
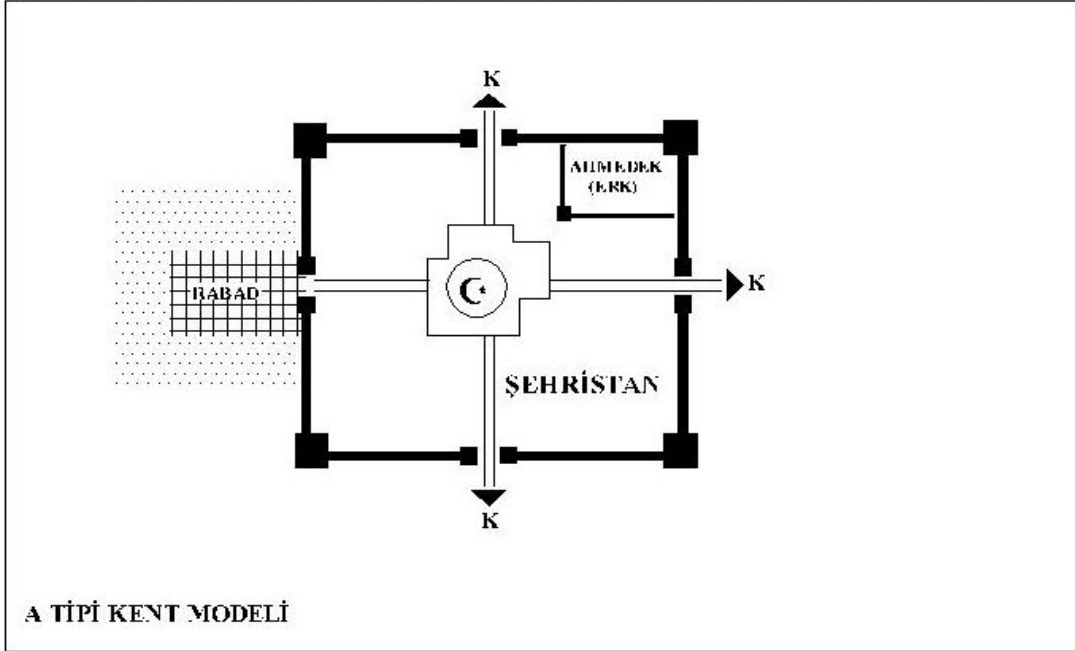

¹⁰²¹ Uslu, ekler, harita 3.

EK 2.

Şekil 5 Orta Asya Türk Şehir Planı Örneği¹⁰²³

¹⁰²³ Koray Özcan, "Orta Asya Türk Kent Modelleri Üzerine Bir Tipoloji Denemesi (VIII. Yüzyıldan XIII. Yüzyıla Kadar)" *Gazi Üniversitesi Müh. Mim. Fak. Dergisi*, S. 20, Ankara 2005, s. 260.

EK 3.

Şekil 6 Tuğrul Bey'e ait Nişapur'da basılmış Sikkeler¹⁰²⁴

Tuğrul Beg, 1038-1063 AD. Gold Dinar (4.15 gm), Nishapur, AH 452, citing caliph al-Qa'im. Kâlîma / Names and titles. M.876. A.1665.

EK 4.

Şekil 7 Binalud Dağı¹⁰²⁵

¹⁰²⁴ http://www.mcsearch.info/search.html?search=similar%3A434496&view_mode=1#0

2011.

¹⁰²⁵ http://en.wikipedia.org/wiki/Mount_Binalud 19/09/2010.

EK 5.

Şekil 8 tepe medrese kazılarında ortaya çıkan kalıntılar¹⁰²⁶

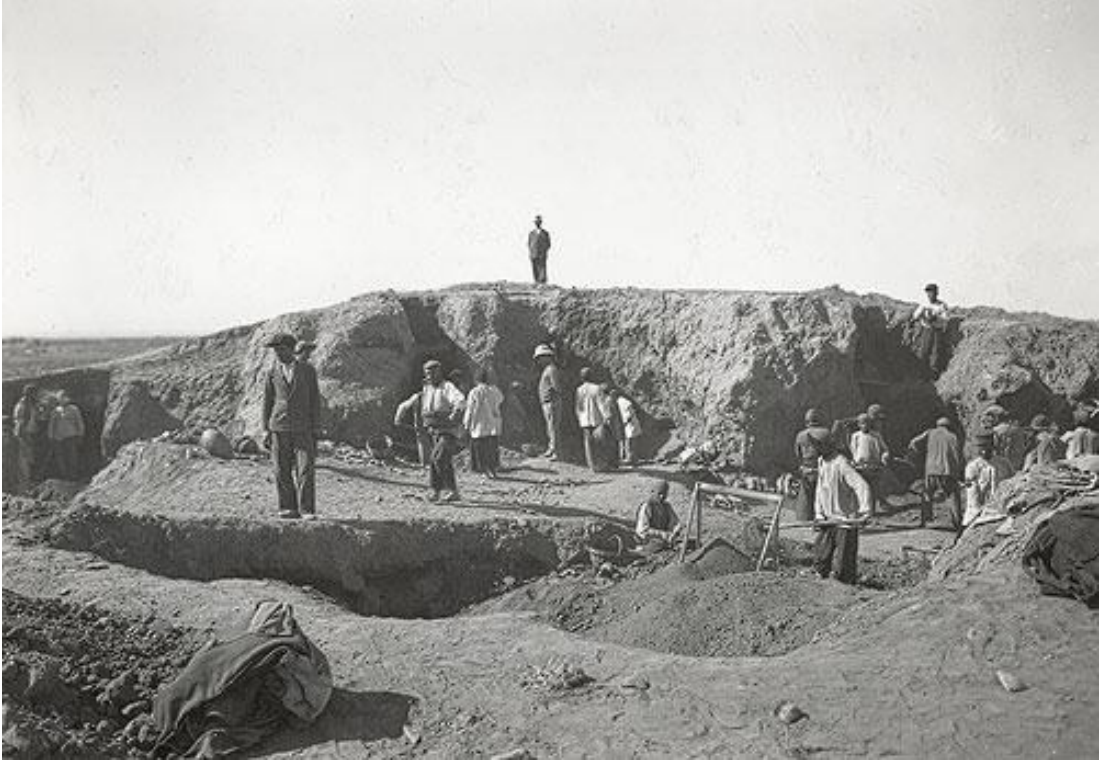
¹⁰²⁶ http://12.151.120.44/toah/hd/nish/hd_nish.htm 19/09/ 2010.

EK 6.
Şekil 9 yeraltı su kanalı¹⁰²⁷

---

¹⁰²⁷ http://12.151.120.44/toah/hd/nish/hd_nish.htm 19/09/2010

EK 7.**Şekil 10 1940 lı yıllarda Nişabur kazısı¹⁰²⁸****EK 8.****Şekil 11 iç kale (kahendez)¹⁰²⁹**

¹⁰²⁸ http://12.151.120.44/toah/hd/nish/hd_nish.htm 19/09/2010.

¹⁰²⁹ http://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Archaeological_sites_in_Neyshabur 02/03/ 2011.

EK 9.**Şekil 12 Nişabur'da yapılan kazılarda ortaya çıkmış işlemeli bir sütun¹⁰³⁰**

¹⁰³⁰ http://12.151.120.44/toah/hd/nish/hd_nish.htm 19/19/ 2010.

EK. 10.
Şekil 13 Nişabur'da çıkarılmış işli kazan¹⁰³¹

¹⁰³¹ http://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Archaeological_sites_in_Neyshabur 02/ 03 2011.

EK 11.

Şekil 14 Nişabur'da XII. Yüzyıla ait bir seramik örneği¹⁰³²

¹⁰³² http://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Islamic_ceramics_from_Neysabur 02/03/201.

EK 12.**Şekil 15 Feridüddin Attar'ın Nişabur'daki Türbesi¹⁰³³**

¹⁰³³ http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Attar_mausoleum0.jpg 02/03/2011.

EK 13.**Sekil 16 Ömer Hayyam'ın Nişabur'da yapılmış büstü¹⁰³⁴**

¹⁰³⁴ http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/7d/Omar_Khayyam_statue.jpg 02/03/2011

EK 14.**Şekil 17 Şeyh Ebu Said'in Nişabur'daki Anıtı¹⁰³⁵**

---

¹⁰³⁵ http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/83/Abu-Sid_Abul-Khayr.jpg 02/03/2011.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	MURAT AKBAŞ	İmza:	
Doğum Yeri:	KONYA		
Doğum Tarihi:	05/03/1981		
Medeni Durumu:	EVLİ		

Öğrenim Durumu

Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	HÜRRİYET İ.Ö.		KONYA	1993
Ortaöğretim	MEVLANA İ.Ö.		KONYA	1995
Lise	AÇIKÖĞRETİM.	SOSYAL BİLİMLER	ANKARA	1999
Lisans	SELÇUK ÜNİV.	SOS. BİL. ÖĞRT.	KONYA	2004
Yüksek Lisans	SELÇUK ÜNİV.	SOS. BİL. ENST.	KONYA	
Becerileri:	CİLTÇİLİK			
İlgi Alanları:	YAZMA ESERLER			
İş Deneyimi:	5 YIL SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLİĞİ			
Aldığı Ödüller:				
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:	MUSTAFA DEMİRCİ S.Ü. EDEBİYAT FAK. TARİH M. ALİ H.GÖKMEN S.Ü. EDEBİYAT FAK. TARİH			
Tel:	5052151353			
Adres	TOPRAK SARNIÇ MAH. İKİÇAYARASI CAD. 8/A MERAM KONYA			